Charter courses

CASESTUDY'S MET BETREKKING TOT HET HANDVEST

—

OPLEIDERSHANDBOEK

E-LEARNING.FRA.EUROPA.EU

FRA
EUROPEAN UNION AGENCY FOR FUNDAMENTAL RIGHTS

AFKORTINGEN

CFREU	Handvest van de grondrechten van de Europese Unie (Charter of Fundamental Rights of the EU)
ECLI	Europese identificatiecode voor jurisprudentie
EHRM	Europees Hof voor de Rechten van de Mens
EU	Europese Unie
EVRM	Europees Verdrag voor de rechten van de mens
FRA	Bureau van de Europese Unie voor de grondrechten
HVJ-EU	Hof van Justitie van de Europese Unie
PB	Publicatieblad

Luxemburg: Bureau voor publicaties van de Europese Unie, 2022

© Bureau van de Europese Unie voor de grondrechten, 2022

Overname met bronvermelding toegestaan.
Voor gebruik of reproductie van foto's of ander materiaal waarvan het auteursrecht niet bij het Bureau van de Europese Unie voor de grondrechten berust, moet rechtstreeks toestemming aan de rechthebbenden worden gevraagd.

Het Bureau van de Europese Unie voor de grondrechten, noch enige persoon die optreedt namens het Bureau, is verantwoordelijk voor het eventuele gebruik van de volgende informatie.

Print	ISBN 978-92-9461-593-0	doi:10.2811/338883	TK-01-21-499-NL-C
PDF	ISBN 978-92-9461-594-7	doi:10.2811/449166	TK-01-21-499-NL-N

Eigendomsrecht van de foto's:
Bladzijde 7: © Charlie's/stock.adobe.com
Bladzijde 9: © pressmaster/stock.adobe.com
Bladzijde 14: © de Art/stock.adobe.com
Bladzijde 22: © Bacho Foto/stock.adobe.com
Bladzijde 28: © paulaphoto/stock.adobe.com
Bladzijde 34: © Eakrin/stock.adobe.com
Bladzijde 41: © Viacheslav Lakobchuk/stock.adobe.com
Bladzijde 47: © WoGi/stock.adobe.com
Bladzijde 53: © Evgeny/stock.adobe.com
Bladzijde 61: © sonjanovak/stock.adobe.com

VOORWOORD

Het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie is de bill of rights van de EU. Voor de EU-instellingen en lidstaten is het Handvest altijd bindend wanneer zij binnen de werkingssfeer van het Unierecht handelen. De beoordeling of een concreet geval binnen de werkingssfeer van het Unierecht valt, is echter verre van eenvoudig. Daarom is het nodig beoefenaars van juridische beroepen opleidingen en opleidingsmateriaal aan te bieden over het toepassingsgebied van het Handvest, zoals omschreven in artikel 51 daarvan.

De doelgroep die behoefte heeft aan opleiding over het Handvest en het toepassingsgebied ervan, beperkt zich niet tot de rechterlijke macht en advocaten. Zo heeft de Raad van de Europese Unie het volgende geconcludeerd: "Het voorkomen van schendingen van de grondrechten vereist een adequate opleiding van alle actoren in de handhavingsketen van het Handvest, met inbegrip van NHRI's, organen voor gelijke behandeling en maatschappelijke organisaties. […] De Raad onderstreept de belangrijke rol [die] universiteiten en opleidingsscholen voor beoefenaars van juridische beroepen spelen om betrokkenen beter bekend te maken met het Handvest, door middel van academische onderzoeks- en opleidingsactiviteiten, mede in samenwerking met de instellingen van de Unie, nationale autoriteiten en maatschappelijke organisaties."[1]

Voorts verzoekt de Raad "de lidstaten verdere wegen te verkennen om de bekwaamheid van de rechterlijke macht en andere beoefenaars van juridische beroepen met betrekking tot het Handvest te verbeteren, op basis van specifiek opleidingsmateriaal, waaronder tools voor e-learning"[2] en stelt hij de lidstaten voor de verschillende gemeenschappen van beoefenaars van juridische beroepen aan te moedigen opnieuw de nadruk te leggen op de toepassing van het Handvest op nationaal niveau, mede door gebruik te maken van opleidingsmiddelen en -materialen die zijn ontwikkeld door het Bureau van de Europese Unie voor de grondrechten (FRA).

Het FRA is een onafhankelijk EU-orgaan dat deskundig is op het gebied van de grondrechten en de Europese Unie en de lidstaten assistentie en advies over de grondrechten verleent. De bevindingen van het FRA wijzen uit dat het potentieel van het Handvest op nationaal niveau nog niet ten volle is benut.[3] Tegen deze achtergrond is het FRA begonnen met de ontwikkeling van opleidingsmateriaal, waaronder e-learningcursussen, dat door opleiders kan worden gebruikt bij opleidingen over het Handvest voor relevante groepen van juridische beroepsbeoefenaren. Dit opleidershandboek is bedoeld als richtsnoer voor zowel de organisatie als de uitvoering van dergelijke opleidingen. In het handboek wordt gebruikgemaakt van een reeks casestudy's, die in de toekomst verder zullen worden uitgebreid.[4] Opmerkingen en suggesties kunnen worden opgestuurd naar charter@fra.europa.eu. Dit handboek kan het best worden gebruikt in combinatie met andere middelen en materialen van het FRA over het Handvest, zoals de database Charterpedia (https://fra.europa.eu/en/eu-charter) en het handboek "Toepassing van het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie in nationale wetgeving en beleidsvorming".

[1] Raad van de Europese Unie (2021), Conclusies van de Raad over een striktere toepassing van het Handvest van de grondrechten in de Europese Unie, 8 maart 2021, blz. 5, URL: https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-6795-2021-INIT/en/pdf

[2] Raad van de Europese Unie (2021), t.a.p., blz. 9 URL: https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-6795-2021-INIT/en/pdf

[3] FRA (2019), Ten years on: unlocking the Charter's full potential (Tien jaar later: het ontsluiten van het volledige potentieel van het Handvest), hier beschikbaar in het DE, EN, FR, PL, PT en SI.

[4] Met dank aan dr. Mirjam de Mol voor de eerste versie van de hier gebruikte casestudy's. Onze dank gaat ook uit naar de leden van het wetenschappelijk comité van het FRA voor hun commentaar op eerdere versies.

INHOUDSOPGAVE

Afkortingen 2
Voorwoord 3
Inhoudsopgave 4

INLEIDING OP HET HANDBOEK 7
Waarom casestudy's? 7
Mogelijkheden van en vereisten voor workshops op basis van casestudy's 7
De opleiders 7
De doelgroep 8
Structuur van het handboek 8
Advies voor opleiders 8
Meer informatie 8

OPLEIDING ORGANISATIE EN UITVOERING 9
Het opleidingsmateriaal 9
Algemene leerdoelstellingen 9
Workshops uitwerken en uitvoeren 10
- Overwegingen bij het uitwerken van opleidingen 10
- Uitvoeren van workshops 10

Evaluatie van het leerproces 12
Andere materialen en middelen van het FRA over het Handvest 12
Aanbevolen literatuur: artikelsgewijze toelichtingen bij het Handvest 13

CASESTUDY 1 – BEREKENING VAN DE DUUR VAN DE OPZEGTERMIJN BIJ ONTSLAG 14
Hand-out voor deelnemers 14
- De feiten van de zaak 14
- Welke bepalingen van het recht van de Unie zijn hier van toepassing? 14
- Welke bepalingen van de nationale wetgeving zijn van toepassing? 15
- Vragen 15

Achtergrondinformatie voor opleiders 18
- Inleidende opmerkingen 18
- Vragen en antwoorden 18
- Aanbevolen literatuur 21

CASESTUDY 2 – BEËINDIGING VAN DIENSTVERBAND EN RECHT OP EEN JAARLIJKSE VAKANTIE MET BEHOUD VAN LOON 22

Hand-out voor deelnemers 22
De feiten van de zaak 22
Welke bepalingen van het recht van de Unie zijn hier van toepassing? 22
Welke bepalingen van de nationale wetgeving zijn van toepassing? 22
Vragen 23
Achtergrondinformatie voor opleiders 25
Inleidende opmerkingen 25
Vragen en antwoorden 25
Aanbevolen literatuur 27

CASESTUDY 3 – PENSIOENGERECHTIGDE LEEFTIJD 28

Hand-out voor deelnemers 28
De feiten van de zaak 28
Welke bepalingen van het recht van de Unie zijn hier van toepassing? 28
Welke bepalingen van de nationale wetgeving zijn van toepassing? 29
Vragen 29
Achtergrondinformatie voor opleiders 31
Inleidende opmerkingen 31
Vragen en antwoorden 31
Aanbevolen literatuur 33

CASESTUDY 4 – INSTALLATIE VAN ELEKTRICITEITSMETERS IN ROMAWIJKEN 34

Hand-out voor deelnemers 34
De feiten van de zaak 34
Welke bepalingen van het recht van de Unie zijn hier van toepassing? 34
Welke bepalingen van de nationale wetgeving zijn van toepassing? 35
Vragen 36
Achtergrondinformatie voor opleiders 38
Inleidende opmerkingen 38
Vragen en antwoorden 38
Aanbevolen literatuur 40

CASESTUDY 5 – GEBRUIK VAN PSYCHOLOGISCHE TESTS TER BEVESTIGING VAN SEKSUELE GERICHTHEID 41

Hand-out voor deelnemers 41
De feiten van de zaak 41
Welke bepalingen van het recht van de Unie zijn hier van toepassing? 41
Vragen 42
Achtergrondinformatie voor opleiders 44
Inleidende opmerkingen 44
Vragen en antwoorden 44
Aanbevolen literatuur 46

CASESTUDY 6 – OPSCHORTING VAN EEN TERUGKEERBESLUIT 47
Hand-out voor deelnemers 47
De feiten van de zaak 47
Welke bepalingen van het recht van de Unie zijn hier van toepassing? 47
Welke bepalingen van de nationale wetgeving zijn van toepassing? 48
Vragen 48
Achtergrondinformatie voor opleiders 50
Inleidende opmerkingen 50
Vragen en antwoorden 50
Aanbevolen literatuur 52

CASESTUDY 7 – AMATEURJOURNALISTIEK OP YOUTUBE 53
Hand-out voor deelnemers 53
De feiten van de zaak 53
Welke bepalingen van het recht van de Unie zijn hier van toepassing? 53
Vragen 54
Achtergrondinformatie voor opleiders 57
Inleidende opmerkingen 57
Vragen en antwoorden 57
Aanbevolen literatuur 60

CASESTUDY 8 – VERPLICHTING VOOR AANBIEDERS VAN TELECOMMUNICATIEDIENSTEN OM METAGEGEVENS TE BEWAREN 61
Hand-out voor deelnemers 61
De feiten van de zaak 61
Welke bepalingen van het recht van de Unie zijn hier van toepassing? 61
Welke bepalingen van de nationale wetgeving zijn van toepassing? 62
Vragen 62
Achtergrondinformatie voor opleiders 65
Inleidende opmerkingen 65
Vragen en antwoorden 65
Aanbevolen literatuur 68

BIJLAGE: EVALUATIEFORMULIEREN 70

INLEIDING OP HET HANDBOEK

Dit handboek is bedoeld voor gebruik door (juridisch deskundige) opleiders tijdens klassikale workshops over het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie (het Handvest – CFREU). Deze workshops zijn gebaseerd op een reeks casestudy's die grotendeels gericht zijn op de thematische gebieden werkgelegenheid, non-discriminatie, asiel en migratie en gegevensbescherming en de informatiemaatschappij. In de casestudy's gaat het vooral om de toepasselijkheid van het Handvest.

Te zijner tijd kunnen mogelijk casestudy's over andere thematische gebieden van het Handvest worden toegevoegd.

De casestudy's zijn gekozen op basis van relevante rechtspraak van het Hof van Justitie van de Europese Unie (HvJ-EU). Dezelfde casestudy's worden gebruikt in de online cursus die het Bureau beschikbaar stelt op zijn e-learningplatform https://e-learning.fra.europa.eu/.

De casestudy's met betrekking tot het Handvest (en andere opleidingsmiddelen en -materialen van het FRA) kunnen in zowel de klassikale workshops als de online cursus over het Handvest worden gebruikt. Bovendien kunnen klassikale opleidingen en online sessies worden gecombineerd als blended learning-oplossingen.

Waarom casestudy's?

Gelet op de volwassen doelgroepen van juridisch deskundigen waarvoor de workshops zijn bedoeld, is het van belang dat de opleiders een participatieve benadering hanteren en gebruikmaken van interactieve leermethoden, bijvoorbeeld casestudy's. Het doel van casestudy's is de deelnemers met scenario's te laten kennismaken die zo nauw mogelijk aansluiten bij situaties die zij in hun werk kunnen tegenkomen. Dit biedt hun de mogelijkheid problemen te beoordelen en zelf redelijke en werkbare oplossingen te bedenken. Door deelnemers het besluitvormingsproces te laten doorlopen, creëren zij een actiegerichte leeromgeving. Dit houdt in dat zij actief aan het proces moeten deelnemen om aan de leerdoelstellingen te voldoen. De leermethode aan de hand van casestudy's vereist een hoge mate van interpretatie en discussie tussen de deelnemers onderling en tussen de deelnemers en de opleiders. Door deze methode wordt de grootste verantwoordelijkheid voor het leren als vanzelf bij de deelnemers gelegd.

Mogelijkheden van en vereisten voor workshops op basis van casestudy's

Met klassikale workshops kan doeltreffend les worden geven, omdat er persoonlijk contact is tussen de opleiders en de deelnemers. Bovendien kunnen seminars naar behoefte worden afgestemd op thema's die voor een specifieke doelgroep van belang zijn. Daarnaast bieden zij een goede mogelijkheid tot interactie en betrokkenheid. Workshops zijn echter ook relatief tijdrovend en duur (voorbereiding, ontwikkeling van casestudy's, reis- en verblijfskosten, verzorging, evaluatie en follow-up). Het resultaat moet dan ook de investering rechtvaardigen, met name als de middelen beperkt zijn. Om workshops optimaal te kunnen benutten, moeten de doelgroep en de doelen duidelijk zijn gedefinieerd. Bovendien moet de opleiding worden geanalyseerd: opleidingsmethodieken, participatiemethoden en evaluatieformulieren moeten voor elke workshop worden beoordeeld om ervoor te zorgen dat de nadruk zoveel mogelijk op de deelnemers en hun interactie ligt.

De opleiders

Als opleiders kunnen juridisch deskundigen worden ingezet met een grondige kennis van het Handvest, die weten hoe zij participatie en interactie bij de deelnemers kunnen bevorderen.

De doelgroep

De primaire doelgroep voor de workshops zijn:

- De rechterlijke macht (bijv. rechters, openbare aanklagers enz.).
- Ambtenaren die betrokken zijn bij nationale wetgevende of bestuursrechtelijke overheden, zoals regeringen, parlementen, regionale en lokale overheden.
- Juristen die werkzaam zijn voor mensenrechteninstituten of maatschappelijke organisaties in de lidstaten.
- Rechtenstudenten.

Structuur van het handboek

In het handboek wordt een algemene inleiding gegeven tot de methodiek van op casestudy's gebaseerde workshops. Aan de hand van instructies en procedures wordt beschreven hoe workshops moeten worden opgezet en uitgevoerd. Daarnaast worden er acht casestudy's beschreven, inclusief inleidende opmerkingen, vragen en antwoorden en een lijst met aanbevolen literatuur. Voor elke casestudy zijn achtergrondinformatie voor opleiders en een hand-out voor deelnemers beschikbaar.

Advies voor opleiders

Het handboek biedt handreikingen voor methoden die kunnen worden ingezet om werkgroepsessies vorm te geven en uit te voeren met gebruikmaking van de casestudy's. Daarnaast biedt het handboek advies over de integratie van casestudy's in een algemene workshop over het Handvest.

Het advies omvat:

- een algemene beschrijving van het opleidingsmateriaal
- aanwijzingen om het opleidingsmateriaal in een workshop te verwerken
- leerdoelstellingen voor de deelnemers aan de workshop
- een methodiekvoorstel om workshopsessies vorm te geven en uit te voeren
- een beschrijving van alle acht casestudy's (achtergrondinformatie voor opleiders)
- andere middelen en materialen van het FRA met betrekking tot het Handvest.

Bovendien wordt opleiders geadviseerd om alvorens een cursus van start gaat en een definitief programma wordt vastgesteld, met geregistreerde deelnemers in gesprek te gaan. Daarbij moet een inventarisatie worden gemaakt van de leerbehoeften om individuele leereisen vast te stellen (evenals specifieke behoeften wat betreft toegankelijkheid of andere aspecten). Op deze wijze kan een workshop worden samengesteld die aan de wensen van alle deelnemers tegemoetkomt. Tijdens een dergelijk voorgesprek kan ook informatie worden ingewonnen over de achtergrond van elke deelnemer en kan worden beoordeeld in hoeverre de deelnemers kennis en vaardigheden bezitten met betrekking tot het Handvest.

Meer informatie

Meer informatie over het werk van het FRA met betrekking tot het Handvest en hiervoor beschikbare middelen zijn te vinden op de website van het bureau: https://fra.europa.eu/en/eu-charter.

Neem voor vragen over dit handboek of de inhoud ervan contact op met: charter@fra.europa.eu.

OPLEIDING ORGANISATIE EN UITVOERING

Het opleidingsmateriaal

Voor het opleidingsmateriaal zijn acht casestudy's die op het Handvest betrekking hebben, als uitgangspunt genomen. Al deze casestudy's betreffen zaken waarin het Hof van Justitie van de Europese Unie een uitspraak heeft gedaan. Het materiaal bevat achtergrondinformatie voor opleiders en een hand-out voor deelnemers.

De casestudy's hebben betrekking op vier beleidsterreinen: arbeidsrecht, gelijkheid en non-discriminatie, asiel en migratie en gegevensbescherming en de informatiemaatschappij. Binnen deze terreinen komen verschillende aspecten, indien van toepassing, aan de orde, zoals de relatie tot het Europees Verdrag voor de rechten van de mens (EVRM) (artikel 52, lid 3, van het Handvest), beperking van rechten (artikel 52, lid 1, van het Handvest), directe werking en horizontale werking.

De casestudy's zijn opgezet voor gebruik in werkgroepsessies van 30-45 minuten bij een groepsgrootte van maximaal 12 deelnemers.

Elke casestudy bevat een vraag over de toepasselijkheid van het Handvest (artikel 51, lid 1) en dit is altijd de eerste vraag die wordt gesteld. De casestudy's zijn zo samengesteld dat deze vraag achterwege kan worden gelaten. Dat kan bijvoorbeeld nodig zijn voor opleidingssessies waarin verschillende werkgroepen meerdere casestudy's behandelen.

De volgende casestudy's zijn beschikbaar:

De opleiders wordt geadviseerd om – in aanvulling op de achtergrondinformatie en de hand-outs – het volgende materiaal te gebruiken:

Het handboek van het FRA: Toepassing van het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie in nationale wetgeving en beleidsvorming en andere toepasselijke materialen en tools van het FRA met betrekking tot het Handvest (een overzicht hiervan is te vinden op: https://fra.europa.eu/en/eu-charter/fra-charter-resources).

De volledige tekst van het Handvest, inclusief Titel VII (Algemene bepalingen betreffende de uitlegging en de toepassing van het handvest).

Toelichtingen bij artikel 52, leden 1 en 3, en bij andere bepalingen van het Handvest die van belang zijn voor een casestudy die wordt behandeld (de artikelen worden bij elke casestudy vermeld onder het kopje "Recht van de Unie").

Algemene leerdoelstellingen

Naast de afzonderlijke casestudy's, waarin specifieke aspecten van de toepassing van het Handvest aan de orde komen, bestaan er algemene leerdoelstellingen voor alle behandelde casestudy's samen, die door de workshopdeelnemers moeten worden gehaald. Deze doelstellingen zijn:

CASESTUDY	TITEL	THEMA
1	*Kücükdeveci* (C-555/07)	Werkgelegenheid
2	*Bauer* (C-569/16 en C570-16)	Werkgelegenheid
3	*Soukupová (C401/11)*	Non-discriminatie
4	*CHEZ* (C-83/14)	Non-discriminatie
5	*F.* (C-473/16)	Asiel en migratie
6	*Abdida* (C-562/13)	Asiel en migratie
7	*Buivids* (C-345/17)	Gegevensbescherming en informatiemaatschappij
8	*Tele2 Sverige* (C-203/15 en C-698/15)	Gegevensbescherming en informatiemaatschappij

Na de voltooiing van een opleiding moeten de deelnemers:

- weten dat het Handvest niet altijd van toepassing is, maar uitsluitend in gevallen die binnen het toepassingsgebied van het Unierecht vallen (artikel 51, lid 1, van het Handvest)
- begrijpen hoe artikel 51, lid 1, van het Handvest in specifieke gevallen moet worden toegepast
- kunnen uitleggen hoe het Handvest zich verhoudt tot het EVRM (inclusief de rechtspraak van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM)) aan de hand van artikel 52, lid 3, van het Handvest en de toelichtingen hierbij
- artikel 52, lid 1, begrijpen en in specifieke gevallen kunnen toepassen
- praktijkervaring opdoen in het analyseren en beoordelen van specifieke gevallen aan de hand van het Handvest
- kunnen uitleggen wat de toegevoegde waarde van het Handvest is, bijvoorbeeld de bredere werkingssfeer van artikel 47 van het Handvest in vergelijking met artikel 6 van het EVRM
- begrijpen dat het Handvest horizontale directe werking kan hebben
- kunnen uitleggen wat de directe werking is van het beginsel van non-discriminatie in nationale procedures
- gebruik kunnen maken van FRA-materiaal over het Handvest, zoals het handboek van het FRA.

Workshops uitwerken en uitvoeren

Overwegingen bij het uitwerken van opleidingen

Bij het uitwerken van workshops moet met een aantal punten rekening worden gehouden. Deze punten zijn:

- het aantal deelnemers aan de workshop
- de gemiddelde kennis en de verwachtingen die de deelnemers hebben van de workshop
- de beschikbaarheid van een gespreksleider/facilitator voor groepswerk
- de beschikbaarheid van ondersteunende digitale technologie, zoals online keuzetools
- het aantal casestudy's dat in de opleiding moet worden behandeld.

Het aantal deelnemers aan een opleiding is bepalend voor zowel de mate van interactie die plaatsvindt als de opzet van de opleiding zelf. Bij voorkeur wordt hierbij in relatief kleine groepen aan de casestudy's gewerkt met ondersteuning van een gespreksleider of facilitator. Bij opleidingen met een beperkt aantal deelnemers kan dit ook de opleider zijn, maar bij uitgebreidere opleidingen met meerdere groepen is de inzet van extra opleiders of facilitators gewenst. Uitgebreidere opleidingen kunnen ook zonder de inzet van facilitators voor groepen plaatsvinden, maar dit kan ten koste gaan van de kwaliteit van de leerervaring van deelnemers.

Facilitators spelen een dubbele rol: enerzijds kunnen zij optreden als gespreksleider bij discussies binnen de groep en anderzijds kunnen zij de groep met hun kennis begeleiden bij de behandeling van casestudy's.

Beschikbare ondersteunende digitale technologie, zoals keuzetools, kan helpen om workshops in goede banen te leiden. Dergelijke tools bieden vooral een toegevoegde waarde voor online workshops, omdat de mogelijkheid voor deelnemers om via een mobiele telefoon keuzes te maken of bijdragen te leveren, workshops een interactief karakter geeft. Deze tools kunnen ook worden gebruikt bij fysieke workshops, omdat zij de leerervaring van deelnemers versterken.

Het opleidingsmateriaal van het FRA is modulair opgezet. Zo kan voor elke casestudy een losstaande opleiding worden gevolgd, maar het is ook mogelijk enkele of alle casestudy's in de loop van een aantal dagen af te ronden.

Alle workshops moeten worden voorafgegaan door een inleidende presentatie waarin een aantal belangrijke onderwerpen aan bod komt, zoals de opzet van de opleiding, de bijbehorende leerdoelstellingen, een inleiding tot het Handvest, presentaties over specifieke beleidsterreinen, indien van toepassing, en eventuele andere onderwerpen die van belang zijn voor de deelnemers die de opleiding gaan volgen.

Uitvoeren van workshops

Een volledige module (inclusief een inleiding tot het Handvest) over een casestudy moet circa een halve dag duren. Indien een opleiding meerdere casestudy's omvat, hoeft de inleiding tot het Handvest slechts een keer te worden gegeven. De module kan als volgt zijn opgezet:

- inleiding tot het Handvest (45-90 minuten)
- inleiding over de workshop (15-20 minuten)
  - opzet en doelstellingen van de opleiding
  - ondersteunend materiaal
  - werkmethoden
- casestudy's (30-45 minuten)
- voltallige bijeenkomst (30-45 minuten).

Inleiding tot het Handvest

Alvorens met de werkgroepsessies over de casestudy's te beginnen, is het raadzaam eerst een inleiding tot het Handvest te geven, waaronder een overzicht van het stelsel van grondrechten in de EU, het toepassingsgebied van het Handvest, de redenen waarom het belangrijk is de toepasselijkheid van het Handvest te

controleren en het Handvest toe te passen enzovoort. Hiervoor kunnen informatieve videoclips van het FRA over het Handvest worden benut.

Er moet voldoende tijd worden gereserveerd voor een analyse van artikel 51, lid 1, van het Handvest (toepassing van het Handvest), omdat dit aspect centraal staat in de casestudy's. De mogelijkheid bestaat om het toepassingsgebied van het Handvest in een afzonderlijke presentatie toe te lichten, omdat dit een belangrijk en complex thema is. Deel 1 van het handboek van het FRA over het Handvest kan als leidraad dienen bij de voorbereiding van dergelijke presentaties. Opleiders kunnen aan de deelnemers als referentie een papieren versie van het handboek verstrekken. (Op aanvraag kan het Bureau voor publicaties van de Europese Unie materiaal van het FRA gratis naar de opleidingslocatie sturen, bijvoorbeeld het handboek over het Handvest in het Engels: https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/ed1f87aa-e244-11e8-b690-01aa75ed71a1/language-en. Dit handboek is beschikbaar in 22 talen. Deelnemers moet ook worden gewezen op het bestaan van de e-gids van het FRA over het Handvest, Charterpedia en andere relevante FRA-middelen).

Afhankelijk van het onderwerp, de duur en de doelgroep van de opleiding kunnen presentaties over specifieke beleidsterreinen/thema's worden gegeven. Dit is echter niet noodzakelijk om met de casestudy's te kunnen werken. De casestudy's zijn namelijk primair ontwikkeld om inzicht te verschaffen in de redeneringen van het Hof van Justitie van de Europese Unie ten aanzien van de horizontale aspecten van het Handvest. Daarvoor is geen diepgaande kennis van specifieke beleidsterreinen vereist.

Inleiding over de workshop (15-20 minuten bij behandeling van een casestudy per sessie)

De deelnemers moeten in groepen aan de hand van vragen aan bepaalde zaken werken en hun bevindingen presenteren tijdens een voltallige bijeenkomst. Elke werkgroep moet een verslaggever aanwijzen.

Er worden hand-outs met feiten en juridische context en met meerkeuzevraag 1 over artikel 51, lid 1, van het Handvest uitgedeeld. Als in een opleiding meerdere casestudy's worden behandeld, kan ervoor worden gekozen om de eerste vraag over artikel 51, lid 1, van het Handvest slechts bij één casestudy voor te leggen, maar noodzakelijk is dat niet, omdat er verschillen zijn tussen de eerste vragen van de verschillende casestudy's.

De deelnemers moeten zelfstandig de casestudy lezen en meerkeuzevraag 1 beantwoorden, bij voorkeur via een interactieve online presentatietool (± 10–15 minuten). Indien zij geen toegang hebben tot een dergelijke tool, kunnen zij hun antwoord op papier schrijven. Leg aan de deelnemers uit dat zij de zaak goed moeten lezen, zodat zij goed voorbereid aan de werkgroepsessie kunnen deelnemen. Zeg tegen de deelnemers dat ze de ruimte in stilte kunnen verlaten voor een korte pauze als ze klaar zijn met lezen en vraag 1 hebben beantwoord.

Toelichting op de leestijd

De kennis van het recht van de Europese Unie en de beheersing van de Engelse taal zal per deelnemer verschillen. Sommige deelnemers zullen dus meer tijd nodig hebben om zich de feiten en het rechtskader van de zaak eigen te maken dan anderen. Het wordt aangeraden de deelnemers voldoende tijd te geven om de zaak te lezen. Als de deelnemers de zaak in deze fase lezen in plaats van tijdens de werkgroepsessie, zullen deelnemers die hier langer over doen geen druk ervaren uit de (kleinere) werkgroep en kunnen deelnemers die snel klaar zijn de ruimte rustig verlaten voor een korte pauze.

Toelichting op de zelfstandige en afgezonderde beantwoording van vraag 1

Het grootste leereffect van de eerste vraag is te verwachten als deze vraag afgezonderd van andere deelnemers wordt beantwoord. Bovendien is het beter om de overige vragen pas uit te reiken nadat de eerste vraag is beantwoord, omdat uit de overige vragen kan worden afgeleid of het Handvest van toepassing is.

Indien een interactieve online presentatietool wordt gebruikt, wordt aangeraden de vraag/antwoorden kort te houden. Hieronder worden de volgorde en werkmethoden meer in detail beschreven.

Workshops op basis van een casestudy (30-45 minuten)

Er bestaat geen ideaal aantal deelnemers per groep. Bij een groepsgrootte van meer dan 5 of 6 deelnemers nemen de mogelijkheden van interactie echter af. Groepen van 4 of minder deelnemers kunnen ook nadelen hebben. Zo kunnen deelnemers met een dominante persoonlijkheid kleine groepen gemakkelijk overheersen. Indien mogelijk moeten groepen tussen 5 en 12 deelnemers worden gevormd.

Werkgroepen met maximaal 12 deelnemers (30–45 minuten)

Bij voorkeur moet er een gespreksleider/facilitator voor de groep beschikbaar zijn. Gezien de kleine aantallen kan de opleider deze taak vervullen. Bij aanvang van de werkgroepsessie moet per groep een verslaggever worden aangewezen.

Fase I (± 15–20 minuten) – beoordeling van de toepasselijkheid van het Handvest – zelfstandige oefening

Deel de hand-out aan de deelnemers van de workshop uit en geef hun de tijd om de eerste vraag over de toepassing te lezen en hier zelf over na te denken.

Fase II (± 15–25 minuten) – verdere analyse van de zaak in groepen

Verspreid de overige vragen en vraag de deelnemers de hand-out en het opleidingsmateriaal te bespreken. Na elke vraag moet de verslaggever de bevindingen van de groep samenvatten, zodat deze tijdens de voltallige bijeenkomst naar voren kunnen worden gebracht.

Gebruik in grotere groepen

Bij groepen van meer dan 12 deelnemers kunnen de casestudy's (gedeeltelijk) worden verwerkt in een interactieve presentatie met een online keuzetool.

Vraag 1 (over artikel 51, lid 1, van het Handvest) bij alle zaken kan in groepen van meer dan 12 deelnemers worden gebruikt (bijv. tijdens een presentatie over artikel 51). De zaken 1, 2 en 3 zijn geschikt voor dit doel.

Zaak 1 kan volledig in een grotere groep worden gebruikt, omdat deze niet te lang is en de vragen 1 en 3 meerkeuzevragen zijn. Vraag 2 kan worden geschrapt of worden gewijzigd in een vraag die kan worden gebruikt in een interactieve online presentatietool.

Voltallige bijeenkomst voor bespreking en feedback (30-45 minuten)

De duur van deze sessie hangt af van het aantal werkgroepen.

Vraag 1 over artikel 51, lid 1: toon de keuzeresultaten met behulp van een interactieve online presentatietool via de mobiele telefoons van de deelnemers. Zonder een dergelijke tool kunnen de resultaten worden weergegeven door het betreffende aantal vingers op te steken of het resultaat uit te spreken. In aansluiting hierop vindt een discussie plaats waaraan alle deelnemers deelnemen (vraag de deelnemers hun antwoord toe te lichten alvorens het juiste antwoord te geven). De opleider geeft tot slot zijn of haar feedback en een aanvullende uitleg.

De overige vragen: de verslaggever van elke groep doet verslag over de bevindingen en conclusies van de groep (vier à vijf minuten per verslaggever). In aansluiting hierop vindt een discussie plaats waaraan alle deelnemers deelnemen. De opleider geeft tot slot zijn of haar feedback en een aanvullende uitleg (het wordt aangeraden in deze fase een digitale presentatietool te gebruiken).

Evaluatie van het leerproces

De evaluatie is een integraal onderdeel van elke opleiding. Het wordt daarom aanbevolen om na afloop van elke workshop de leeractiviteit te evalueren (bijv. volgens de vier niveaus van het model van Kirkpatrick[5]). Zo kan de effectiviteit van de workshop worden beoordeeld en kunnen op basis daarvan eventuele verbeteringen in het programma worden aangebracht. Aan het einde van een workshop zou minimaal een evaluatieformulier voor het eerste niveau (de reacties) aan de deelnemers moeten worden uitgereikt. Op het eerste niveau wordt de deelnemers om directe feedback gevraagd wat betreft de relevantie, het nut en het interactieve karakter van de opleiding. De evaluatie op de andere drie niveaus (het geleerde, het gedrag, het resultaat) kan eventueel enkele weken of maanden later online plaatsvinden, omdat de deelnemers de tijd moeten krijgen het geleerde op hun werk in de praktijk te brengen. Als bijlage zijn twee voorbeelden van opleidingsevaluatieformulieren toegevoegd: een voor klassikale workshops en een voor online workshops.

Andere materialen en middelen van het FRA met betrekking tot het Handvest

Het FRA draagt met een breed scala aan activiteiten, materialen en e-learningcursussen bij aan de uitvoering van de EU-strategie ter versterking van de toepassing van het Handvest van de grondrechten. De activiteiten richten zich op de ontwikkeling van capaciteiten en het geven van voorlichting ten behoeve van nationale instituten en netwerken (bijv. in samenwerking met het Europees netwerk voor justitiële opleiding, Equinet of het Europees Netwerk voor nationale instellingen op het gebied van mensenrechten). Ze omvatten workshops, e-learningcursussen, webinars en conferenties, zoals de Conferentie van 2019 over het Handvest of het debat over het handvest van 2020, waarvan de Europese Commissie in beide gevallen medeorganisator was (toespraken en video's kunnen online worden bekeken).

Voor opleidingen over het Handvest kunnen de volgende materialen en e-learningcursussen zeer nuttig zijn.

De **Charter e-guidance** is een interactief leermiddel dat rechters stap voor stap door de vraag leidt of het Handvest al dan niet van toepassing is op een bepaalde zaak. Hierin zijn ook concrete voorbeelden van zaken opgenomen. Het leermiddel is beschikbaar via: https://e-learning.fra.europa.eu/local/customlogin/.

Charterpedia is een online database van Europese (HvJ-EU en EHRM) en nationale rechtspraak waarin naar het Handvest wordt verwezen. Naast rechtspraak vermeldt deze tool voor elk artikel van het Handvest bepalingen van daarmee verband houdend nationaal constitutioneel recht, van het recht van de Europese Unie en van het internationaal recht die van belang kunnen zijn voor de interpretatie van het betreffende artikel in het Handvest. Bovendien biedt Charterpedia een verzameling van verwijzingen naar het gebruik van het Handvest in parlementaire debatten en academische verwijzingen naar het Handvest, waaronder in minder algemene talen. Deze database wordt voortdurend bijgewerkt en er worden nieuwe soorten gegevens en informatie aan toegevoegd.

Het handboek van het FRA biedt nationale wetgevers en beleidsmakers, beoefenaars van juridische beroepen en ambtenaren een praktische leidraad om vast te stellen of het Handvest van toepassing is op een be-

[5] Kirkpatrick (2016), "Four Levels of Training Evaluation", Alexandria (US), American Society for Training & Development. De vier niveaus zijn: de reacties, het geleerde, het gedrag, het resultaat.

paald wetsvoorstel of conceptbeleid. In het handboek staat ook een praktische checklist voor de toepasselijkheid van het Handvest en een nalevingscontrole met betrekking tot het Handvest waarmee beoefenaars van juridische beroepen kunnen beoordelen of inmenging in de grondrechten van het Handvest kan worden gerechtvaardigd.

Het jaarlijkse **verslag over de grondrechten** van het FRA bevat altijd een **hoofdstuk over het gebruik van het Handvest op nationaal niveau.** Zie bijvoorbeeld de editie van 2020 met de titel "Unlocking the Charter's full potential", dat beschikbaar is in het Engels, Frans, Duits, Pools, Portugees en Sloveens.

Zevenentwintig landspecifieke informatiebladen zijn beschikbaar in het Engels en de talen van de lidstaten van de Europese Unie. Hierin wordt informatie verstrekt over het Handvest, de rol die het speelt en hoe het in de 27 lidstaten van de Europese Unie wordt gebruikt. De informatiebladen staan op de website van het FRA en kunnen eveneens worden besteld bij het Bureau voor publicaties van de Europese Unie.

Voorlichtingstools, zoals de vijf minuten durende video met de titel "Apply the Charter, deliver our Rights", kunnen nuttig zijn. Deze in 2019 geproduceerde video geeft informatie over de zes thema's van het Handvest. Daarnaast maakt het FRA opleidingsvideo's die kunnen worden gebruikt bij workshops en opleidingsseminars. Een infographic over het Handvest kan worden gedownload op: https://fra.europa.eu/en/publications-and-resources/infographics/charters-untapped-potential-nationally.

Van alle producten van het FRA over het Handvest kunnen gratis papieren versies worden besteld via de catalogus van het Bureau voor publicaties van de Europese Unie (https://op.europa.eu/en/web/general-publications/publications).

Voor meer informatie kunt u met ons contact opnemen: charter@fra.europa.eu.

Aanbevolen literatuur: artikelsgewijze toelichtingen bij het Handvest

Barriga, S. (2003), "Die Entstehung der Charter der Grundrechte der Europäischen Union" (de ontstaansgeschiedenis van het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie), Nomos

Bifulco, R., Cartabia, M. en Celotto, A. (2001), "L'Europa dei diritti: Commento alla Carta dei diritti fondamentali dell'Unione Europea", il Mulino, Bologna

Holoubek, M. en Lienbacher, G. (red.) (2019), "Commentary on the Charter of Fundamental Rights of the European Union (GRC-Kommentar)", 2nd edition, Manz, Vienna

Kellerbauer, M., Klamert, M. en Tomkin J. (red.) (2019), "Commentary on the EU Treaties and the Charter of Fundamental Rights", Oxford University Press, Oxford
Mangas Martin, A. (2008), "Carta de los derechos fundamentales de la Unión Europea: Comentario, artículo por artículo", Fundacion BBVA, Bilbao

Mastroianni, R., Allegrezza, S., Razzolini, O., Pollicino, O. en Pappalardo, F. (red.) (2017), "Carta dei diritti fondamentali dell'Unione Europea", Giuffrè, Milaan

Meyer, J. en Hölscheidt, S. (red.) (2019), "Charta der Grundrechte der Europäischen Union: Kommentar" (toelichting bij het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie) vijfde editie

Peers, S., Hervey, T., Kenner, J. en Ward, A. (2021), "The EU Charter of Fundamental Rights: A commentary", tweede editie, CH Beck Hart Nomos, Oxford

Picod, F., Rizcallah, C. en Van Drooghenbroeck, S. (2020), "Charte des droits fondamentaux de l'Union européenne: Commentaire article par article" (Handvest van de grondrechten van de Europese Unie: artikelsgewijze toelichting), Bruylant, Brussel

Sachpekidou E., Tagaras Ch., Kanellopoulou-Malouchou N., Karagiannis V., Lentzis D., Marouda M.-N., Sarmas D., Takis A., Tsolka O., (2020), "Κατ' άρθρο ερμηνεία του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης" (artikelsgewijze toelichting bij het EU-Handvest van de grondrechten), Nomiki Bibliothiki

Online hulpmiddelen:

Het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie: de travaux préparatoires en geselecteerde documenten (2020). Verzameling bewerkt door Niall Coghlan en Marc Steiert

Netwerk van onafhankelijke deskundigen van de Europese Unie inzake grondrechten (2006)," Toelichting bij het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie"

Toggenburg G. N. (2019 – 2021), All EU-r rights, een online serie die is gepubliceerd op de EURAC Research Blog EUreka (ook beschikbaar in een Italiaanse versie van Lo Spiegone)

CASESTUDY 1 – BEREKENING VAN DE DUUR VAN DE OPZEGTERMIJN BIJ ONTSLAG

WERKGELEGENHEID

Hand-out voor deelnemers

De feiten van de zaak

Een nationale arbeidsrechter behandelt een geschil tussen een werknemer, mevrouw Ross, en een particuliere werkgever, Kingside, over de opzegtermijn bij ontslag. Deze periode werd berekend op basis van de door de werknemer vervulde diensttijd. Overeenkomstig het nationale arbeidsrecht werd er echter geen rekening gehouden met de arbeidsperiode voordat de werknemer de leeftijd van 25 jaar had bereikt. Mevrouw Ross is vanaf de leeftijd van 18 jaar gedurende in totaal 10 jaar bij Kingside in dienst geweest. Bij de berekening van de opzegtermijn is Kingside uitgegaan van een diensttijd van drie jaar. Mevrouw Ross heeft haar ontslag bij de nationale arbeidsrechter aangevochten en voerde aan dat er in plaats van een opzegtermijn van drie maanden een opzegtermijn van vier maanden – overeenkomend met een diensttijd van 10 jaar – in acht had moeten worden genomen. Volgens mevrouw Ross mag de betreffende nationale wet, voor zover daarin wordt bepaald dat dienstperioden die dateren van voor het bereiken van de leeftijd van 25 jaar niet moeten worden meegenomen in de berekening van de opzegtermijn, niet worden toegepast, omdat die discrimineert op leeftijd en in strijd is met het recht van de Unie.

Welke bepalingen van het recht van de Unie zijn hier van toepassing?

Handvest van de grondrechten van de Europese Unie (het Handvest)

Artikel 21 – Non-discriminatie

1. Iedere discriminatie, met name op grond van […] leeftijd […] is verboden.

Richtlijn gelijke behandeling 2000/78/EG[6]

Volgens het Hof van Justitie van de Europese Unie (HvJ-EU) geeft Richtlijn 2000/78/EG uitdrukking aan het beginsel van de bestrijding van discriminatie op grond van leeftijd. Deze zaak deed zich voor nadat de omzettingstermijn van deze richtlijn was verstreken.

Artikel 1 bepaalt het volgende:

"Deze richtlijn heeft tot doel met betrekking tot arbeid en beroep een algemeen kader te creëren voor de bestrijding van discriminatie op grond van godsdienst of overtuiging, handicap, leeftijd of seksuele geaardheid zodat in de lidstaten het beginsel van gelijke behandeling toegepast kan worden."

Artikel 2, leden 1 en 2, bepaalt het volgende:

"1. Voor de toepassing van deze richtlijn wordt onder het beginsel van gelijke behandeling verstaan de afwezigheid van elke vorm van directe of indirecte discriminatie op basis van een van de in artikel 1 genoemde gronden.

2. Voor de toepassing van lid 1 is er:

'(a) directe discriminatie', wanneer iemand ongunstiger wordt behandeld dan een ander in een vergelijkbare situatie wordt, is of zou worden behandeld op basis van een van de in artikel 1 genoemde gronden".

Artikel 3, lid 1, bepaalt:

[6] Richtlijn 2000/78/EG van de Raad van 27 november 2000 tot instelling van een algemeen kader voor gelijke behandeling in arbeid en beroep, PB L 303, 2000, blz. 16.

"[...] is deze richtlijn zowel in de overheidssector als in de particuliere sector, met inbegrip van overheidsinstanties, op alle personen van toepassing met betrekking tot: […]

"(c) werkgelegenheid en arbeidsvoorwaarden, met inbegrip van ontslag en beloning".
Artikel 6, lid 1, bepaalt het volgende:

"Niettegenstaande artikel 2, lid 2, kunnen de lidstaten bepalen dat verschillen in behandeling op grond van leeftijd geen discriminatie vormen indien zij in het kader van de nationale wetgeving objectief en redelijk worden gerechtvaardigd door een legitiem doel, met inbegrip van legitieme doelstellingen van het beleid op het terrein van de werkgelegenheid, de arbeidsmarkt of de beroepsopleiding, en de middelen voor het bereiken van dat doel passend en noodzakelijk zijn.

Dergelijke verschillen in behandeling kunnen onder meer omvatten:

(a) het creëren van bijzondere voorwaarden voor toegang tot arbeid en beroepsopleiding, van bijzondere arbeidsvoorwaarden en -omstandigheden, met inbegrip van voorwaarden voor ontslag en beloning voor jongeren, oudere werknemers en werknemers met personen ten laste, teneinde hun opneming in het arbeidsproces te bevorderen, en hun bescherming te verzekeren;

(b) de vaststelling van minimumvoorwaarden met betrekking tot leeftijd, beroepservaring of -anciënniteit in een functie voor toegang tot de arbeid of bepaalde daaraan verbonden voordelen;

(c) de vaststelling van een maximumleeftijd voor aanwerving, gebaseerd op de opleidingseisen voor de betrokken functie of op de noodzaak van een aan pensionering voorafgaand redelijk aantal arbeidsjaren."

Welke bepalingen van de nationale wetgeving zijn van toepassing?

§ 622 van het Duits burgerlijk wetboek over de opzegtermijn bij ontslag bepaalt het volgende:

"(1) De arbeidsverhouding van een werknemer kan worden opgezegd met inachtneming van een termijn van vier weken ingaande op de 15e dag of aan het eind van een kalendermaand.

(2) In geval van ontslag door de werkgever bedraagt de opzegtermijn, indien de arbeidsverhouding in het bedrijf of de onderneming:

1. twee jaar geduurd heeft, één maand ingaande aan het eind van een kalendermaand;

2. vijf jaar geduurd heeft, twee maanden ingaande aan het eind van een kalendermaand;

3. acht jaar geduurd heeft, drie maanden ingaande aan het eind van een kalendermaand;

4. tien jaar geduurd heeft, vier maanden ingaande aan het eind van een kalendermaand;

5. twaalf jaar geduurd heeft, vijf maanden ingaande aan het eind van een kalendermaand;

6. vijftien jaar geduurd heeft, zes maanden ingaande aan het eind van een kalendermaand;

7. twintig jaar geduurd heeft, zeven maanden ingaande aan het eind van een kalendermaand.

Bij de berekening van de duur van de arbeid worden tijdvakken van arbeid die de werknemer vóór het bereiken van de leeftijd van 25 jaar heeft vervuld, niet meegeteld."

Deze bepaling stamt uit een wet uit 1926. Uit de toelichting op deze bepaling blijkt dat de tweede zin van § 622, lid 2, van het Duits burgerlijk wetboek de opvatting van de wetgever weerspiegelt dat jonge werknemers doorgaans gemakkelijker en sneller reageren op het verlies van hun baan en van hen een grotere flexibiliteit mag worden verwacht. Een kortere opzegtermijn voor jongere werknemers zorgt ook voor een flexibeler personeelsbeheer waardoor zij weer gemakkelijker ander werk vinden. De drempel van 25 jaar was een compromis tussen i) de regering van destijds, die een algemene verlenging met drie maanden van de opzegtermijn voor ontslag van werknemers ouder dan 40 jaar voorstond, ii) de voorstanders van een geleidelijke verlenging van deze termijn voor alle werknemers en iii) de voorstanders van een geleidelijke verlenging van de opzegtermijn zonder inachtneming van de diensttijd, met als doel werkgevers gedeeltelijk te verlossen van lange opzegtermijnen voor werknemers jonger dan 25 jaar.

Vragen

Beantwoord eerst vraag 1 alvorens met de volgende vragen verder te gaan.

Vraag 1. Is het Handvest van toepassing op § 622 van het burgerlijk wetboek?

a. Nee, deze bepaling stamt uit 1926 en is geen maatregel die is genomen met het oog op de omzetting van Richtlijn 2000/78/EG.

b. Ja, omdat deze bepaling binnen het toepassingsgebied van Richtlijn 2000/78/EG valt.

c. Nee, opzegtermijnen bij ontslag zijn niet geharmoniseerd met het recht van de Unie en vallen onder de bevoegdheden van de lidstaten van de Europese Unie.

d. Nee, het Handvest is niet van toepassing op situaties die in alle opzichten in de interne sfeer van een enkele lidstaat liggen.

e. Ja, het Handvest heeft de status van primair recht van de Unie en is in alle situaties van toepassing.

Notities

Aangenomen dat het Handvest van toepassing is:

Vraag 2. Hoe zou u § 622 van het burgerlijk wetboek beoordelen in het licht van het beginsel van non-discriminatie op grond van leeftijd (artikel 21, lid 1, van het Handvest van de Europese Unie)?

a. Is er een verschil in de behandeling op grond van leeftijd?

b. Zo ja, kan deze verschillende behandeling worden gerechtvaardigd? Vindt u de doelstellingen van de nationale wetgever legitiem en hoe zou u deze bepaling beoordelen in het kader van het evenredigheidsbeginsel.

Notities

Vraag 3. Indien § 622 van het burgerlijk wetboek in strijd is met het verbod op discriminatie op grond van leeftijd krachtens artikel 21, lid 1, van het Handvest, zou de nationale rechter, bij een geschil tussen particulieren, dan op grond van het recht van de Unie de betreffende bepaling van de nationale wetgeving buiten beschouwing moeten laten?

a. Ja, omdat Richtlijn 2000/78/EG ook van toepassing is op de particuliere sector (artikel 3).

b. Nee, omdat de particuliere werkgever zich kan beroepen op een bepaling van de nationale wetgeving krachtens de beginselen van de Unie van rechtszekerheid en gewettigd vertrouwen.

c. Nee, omdat een richtlijn op zich geen verplichtingen kan opleggen aan particulieren en dus als zodanig niet tegenover particulieren kan worden ingeroepen.

d. Ja, omdat de nationale rechter verplicht is particulieren de wettelijke bescherming te bieden die zij genieten op grond van artikel 21 van het Handvest.

e. Nee, omdat de werknemer van de staat schadevergoeding kan vorderen voor de onjuiste omzetting van Richtlijn 2000/78/EG.

f. Ja, omdat het in Richtlijn 2000/78/EG vervatte verbod op discriminatie op grond van leeftijd op zich voldoende is om particulieren een recht te verlenen waarop zij kunnen vertrouwen.

g. Ja, want het Handvest is van toepassing, omdat het recht van de Unie altijd boven nationale wetgeving gaat.

h. Nee, omdat de betreffende bepaling van de nationale wetgeving aldus kan worden uitgelegd dat deze in overeenstemming is met Richtlijn 2000/78/EG.

Notities

Raadpleeg voor meer informatie de pagina's over het EU-Handvest op de FRA-website

Achtergrondinformatie voor opleiders

Inleidende opmerkingen

Deze casestudy is gebaseerd op de zaak van het HvJ-EU, C-555/07, *Kücükdeveci,* 19 januari 2010, ECLI:EU:C:2010:21.

De reden van het onderzoek in de zaak *Kücükdeveci* is het beginsel van non-discriminatie op grond van leeftijd als een algemeen beginsel van het recht van de Unie. In de casestudy wordt gebruikgemaakt van artikel 21 van het Handvest, waarop dezelfde redenering van toepassing is.

Kücükdeveci is een mijlpaalarrest over de doctrine van de horizontale directe werking.

Vragen en antwoorden

In dit deel wordt een toelichting gegeven op de vragen en antwoorden uit de hand-outs voor deelnemers.

Vraag 1. Is het Handvest van toepassing op § 622 van het burgerlijk wetboek?

a. Nee, deze bepaling stamt uit 1926 en is geen maatregel die is genomen met het oog op de omzetting van Richtlijn 2000/78/EG.

b. **Ja, omdat deze bepaling binnen het toepassingsgebied van Richtlijn 2000/78/EG valt.**

c. Nee, opzegtermijnen bij ontslag zijn niet geharmoniseerd met het recht van de Unie en vallen onder de bevoegdheden van de lidstaten van de Europese Unie.

d. Nee, het Handvest is niet van toepassing op situaties die in alle opzichten in de interne sfeer van een enkele lidstaat liggen.

e. Ja, het Handvest heeft de status van primair recht van de Unie en is in alle situaties van toepassing.

Inleidende opmerkingen

Bij de analyse van een casestudy met betrekking tot het Handvest is het belangrijk om aan de hand van artikel 51, lid 1, eerst te controleren of het Handvest van toepassing is. In de feedback op deze vraag kan de nadruk worden gelegd op de redenen om deze belangrijke eerste stap consequent toe te passen (zie hoofdstuk 3 van het handboek van het FRA). Daarnaast kan aan hoofdstuk 7 van dit handboek worden gerefereerd. Hierin staat een checklist om de toepasbaarheid van artikel 51, lid 1, van het Handvest te beoordelen.

Het is van belang om te onthouden dat de grondrechten van de Europese Unie uitsluitend op lidstaten van toepassing zijn in situaties die binnen het toepassingsgebied van het EU-recht vallen. Dit is een groot verschil met het Europees Verdrag voor de rechten van de mens, dat in beginsel in alle gevallen van toepassing is. Voor de toepassing van het Handvest moet op grond van artikel 51, lid 1, van het Handvest worden gecontroleerd of de betreffende zaak een louter nationale aangelegenheid is waarin het Handvest geen rol speelt, of dat deze binnen het toepassingsgebied van het EU-recht valt en het Handvest dus van toepassing is. Artikel 51, lid 1, komt er feitelijk op neer dat de toepassing van grondrechten van de Europese Unie (inclusief het Handvest) samengaat met de toepassing van andere bepalingen van het recht van de Unie. Het is ook van belang om te onthouden dat de toepassing van het Handvest en de toepassing van andere bepalingen van het recht van de Unie altijd met elkaar zijn verbonden (zie ter vergelijking het onjuiste **antwoord e**).

Het juiste antwoord

Antwoord b is het juiste antwoord (zie *Kücükdeveci,* punten 25–27).

§ 622 van het burgerlijk wetboek kwalificeert als een maatregel voor de tenuitvoerlegging van Unierecht als bedoeld in artikel 51, lid 1, van het Handvest (zie situatie B.1 in hoofdstuk 7 van het FRA-handboek).

Toelichting

Op grond van artikel 51, lid 1, van het Handvest is het Handvest van toepassing op alle nationale maatregelen die het recht van de Unie ten uitvoer brengen. Overeenkomstig de rechtspraak van het HvJ-EU heeft "het recht van de Unie ten uitvoer brengen" een ruime betekenis die elke tenuitvoerlegging en toepassing van het Unierecht door de lidstaten omvat. Het betekent hetzelfde als "optreden binnen het toepassingsgebied van het recht van de Unie" en dekt alle situaties die door EU-recht worden geregeld.

Nationale maatregelen die binnen het materiële, persoonlijke en temporele toepassingsgebied van de rechtshandelingen van de Unie vallen, kwalificeren als artikel 51-tenuitvoerlegging, zelfs indien deze niet werden ontwikkeld om die wetgeving ten uitvoer te leggen (zie situatie B.1 in hoofdstuk 7 van het FRA-handboek). Daarom zijn de antwoorden a en c onjuist. Opgemerkt moet worden dat de desbetreffende wetgeving daadwerkelijk binnen het toepassingsgebied van een specifieke rechtshandeling van de Unie moet vallen, met betrekking tot het persoonlijke toepassingsgebied (wie wordt gedekt?), het materiële toepassingsgebied (welke situaties worden gedekt?) of het temporele toepassingsgebied ervan. De loutere interactie van het onderwerp van nationale wetgeving met een rechtshandeling van de Unie volstaat niet om die nationale wetgeving binnen het toepassingsgebied van EU-recht te brengen.

Deze zaak deed zich voor na het verstrijken van de termijn voor de omzetting door de betrokken lidstaat van Richtlijn 2000/78/EG op 2 december 2006. Vanaf die datum had de richtlijn tot gevolg dat de aan de orde zijnde nationale regeling, die een materie behandelt die onder diezelfde richtlijn valt, in casu de voorwaarden voor ontslag, binnen het toepassingsgebied van het EU-recht valt.

Antwoord d is onjuist. Overeenkomstig vaste rechtspraak van het HvJ-EU zijn de bepalingen van het Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie inzake het vrije verkeer niet van toepassing op situaties die in alle opzichten in de interne sfeer van een enkele lidstaat liggen. Dit geldt echter niet voor het Handvest. Het Handvest kan namelijk van toepassing zijn in situaties waarin geen grensoverschrijdend aspect aanwezig is, bijvoorbeeld als het gaat om EU-wetgeving waarmee een specifiek rechtsgebied voor alle lidstaten wordt geharmoniseerd. Dit betekent dat de regels van de betreffende EU-wetgeving van toepassing zijn, ongeacht of de situatie die in het hoofdgeding aan de orde is een louter interne aangelegenheid is.[7]

Vraag 2. Hoe zou u § 622 van het burgerlijk wetboek beoordelen in het licht van het beginsel van non-discriminatie op grond van leeftijd (artikel 21, lid 1, van het Handvest van de Europese Unie)?

Inleidende opmerking

De wijze waarop met non-discriminatiezaken moet worden omgegaan, kent een onderscheid in twee belangrijke stappen: i) onderzoeken of er een verschil bestaat in de behandeling op de betreffende grond en ii) beoordelen van een mogelijke grond voor rechtvaardiging.

Het juiste antwoord

Het HvJ-EU heeft gesteld dat "het beginsel van non-discriminatie op grond van leeftijd zoals geconcretiseerd door Richtlijn 2000/78/EG van de Raad tot instelling van een algemeen kader voor gelijke behandeling in arbeid en beroep, aldus moet worden uitgelegd dat het zich verzet tegen een nationale regeling als in het hoofdgeding".

Toelichting

a. Is er een verschil in de behandeling op grond van leeftijd?

Ja (*Kücükdeveci,* punten 28–31)

Ingevolge artikel 2, lid 1, van Richtlijn 2000/78/EG is er sprake van directe discriminatie wanneer iemand ongunstiger wordt behandeld dan een ander in een vergelijkbare situatie wordt, is of zou worden behandeld op basis van een van de in artikel 1 genoemde gronden.

Op grond van § 622 van het burgerlijk wetboek worden werknemers die voor het bereiken van de leeftijd van 25 jaar bij de werkgever in dienst zijn getreden, minder gunstig behandeld. Deze nationale bepaling zorgt voor een ongelijke behandeling tussen personen met dezelfde diensttijd die op een verschillende leeftijd bij de onderneming in dienst zijn getreden. In het geval van twee werknemers met beiden een anciënniteit van 20 jaar dienst bij de onderneming, zal degene die op de leeftijd van 18 jaar in dienst trad, recht hebben op een opzegtermijn van vijf maanden en degene die op de leeftijd van 25 jaar in dienst trad, een opzegtermijn hebben van zeven maanden.

Bovendien benadeelt de betreffende nationale wetgeving in algemene zin jongere werknemers in vergelijking met oudere, omdat de jongere werknemers ondanks een anciënniteit van meerdere dienstjaren bij de onderneming, geen gebruik kunnen maken van de geleidelijke verlenging van opzegtermijnen bij ontslag op basis van de duur van de diensttijd, terwijl oudere werknemers met een vergelijkbare anciënniteit hier wel van kunnen profiteren.

b. Kan deze verschillende behandeling worden gerechtvaardigd?

Nee (*Kücükdeveci,* punten 32–42)

Onderzoekskader

De eerste alinea van artikel 6, lid 1, van Richtlijn 2000/78/EG bepaalt dat verschillen in behandeling op grond van leeftijd geen discriminatie vormen indien zij in het kader van de nationale wetgeving objectief en redelijk worden gerechtvaardigd door een *"legitiem doel"*, met inbegrip van legitieme doelstellingen van het beleid op het terrein van de werkgelegenheid, de arbeidsmarkt of de beroepsopleiding, en de middelen voor het bereiken van dat doel *"passend en noodzakelijk"* zijn.

Legitiem doel: ja (zie *Kücükdeveci,* punt 36)

De doelstellingen als bedoeld in de toelichting op de betreffende wetgeving hebben betrekking op het beleid op het terrein van de werkgelegenheid en de arbeidsmarkt in de zin van artikel 6, lid 1, van Richtlijn 2000/78/EG.

Passend en noodzakelijk: nee (zie *Kücükdeveci,* punten 37–42)

Wat betreft de doelstelling om de werkgever meer flexibiliteit bij het personeelsbeheer te geven door de last van die werkgever te verlichten bij ontslag van jonge werknemers waarvan redelijkerwijs een grotere persoonlijke en professionele mobiliteit mag worden verwacht, is die regeling echter niet passend ter verwezenlijking van die doelstelling, aangezien zij geldt voor alle werknemers die vóór het bereiken van de leeftijd van 25 jaar in dienst traden van de onderneming, ongeacht hun leeftijd op het tijdstip van ontslag.

Wat betreft de doelstelling om de werknemers meer bescherming te bieden naar gelang van de duur van de tewerkstelling bij de onderneming, blijkt dat ingevolge die regeling de verlenging van de opzegtermijn naargelang van de anciënniteit van de werknemer niet geldt

[7] HvJ-EU, C-483/16, Sziber, 31 mei 2018, ECLI:EU:C:2018:367, punten 56–59.

voor werknemers die vóór het bereiken van de leeftijd van 25 jaar in dienst traden van de onderneming, ook niet wanneer die werknemer er bij zijn ontslag een groot aantal arbeidsjaren bij die onderneming heeft opzitten. Die regeling kan dus niet geschikt worden geacht om de aangevoerde doelstelling te bereiken.

De nationale regeling treft de jonge werknemers op ongelijke wijze, aangezien zij jongeren treft die op jonge leeftijd zonder of slechts na een korte beroepsopleiding gaan werken en niet jongeren die pas na een langere opleiding aan de slag gaan.

Vraag 3: Indien § 622 van het burgerlijk wetboek in strijd is met artikel 21, lid 1, van het Handvest (beginsel van non-discriminatie op grond van leeftijd), zou de nationale rechter, bij een geschil tussen particulieren, dan op grond van het recht van de Unie de betreffende bepaling van de nationale wetgeving buiten beschouwing moeten laten?

a. Ja, omdat Richtlijn 2000/78/EG ook van toepassing is op de particuliere sector (artikel 3).

b. Nee, omdat de particuliere werkgever zich kan beroepen op een bepaling van de nationale wetgeving krachtens de beginselen van de Unie van rechtszekerheid en gewettigd vertrouwen.

c. Nee, omdat een richtlijn op zich geen verplichtingen kan opleggen aan particulieren en dus als zodanig niet tegenover particulieren kan worden ingeroepen.

d. **Ja, omdat de nationale rechter verplicht is particulieren de wettelijke bescherming te bieden die zij genieten op grond van artikel 21 van het Handvest.**

e. Nee, omdat de werknemer van de staat schadevergoeding kan vorderen voor de onjuiste omzetting van Richtlijn 2000/78/EG.

f. Ja, omdat het in Richtlijn 2000/78/EG vervatte verbod op discriminatie op grond van leeftijd op zich voldoende is om particulieren een recht te verlenen waarop zij kunnen vertrouwen.

g. Ja, want het Handvest is van toepassing, omdat het recht van de Unie altijd boven nationale wetgeving gaat.

h. Nee, omdat de betreffende bepaling van de nationale wetgeving aldus kan worden uitgelegd dat deze in overeenstemming is met Richtlijn 2000/78/EG.

Het juiste antwoord

Antwoord d is het juiste antwoord (zie *Kücükdeveci,* punten 50–56).

De nationale rechter moet de nationale bepaling die in strijd is met het beginsel van non-discriminatie buiten beschouwing laten. In dit geval zou de volgende bepaling buiten beschouwing moeten worden gelaten: "Bij de berekening van de duur van de arbeid worden tijdvakken van arbeid die de werknemer vóór het bereiken van de leeftijd van 25 jaar heeft vervuld, niet meegeteld." Het buiten beschouwing laten van nationale wetgeving is het gevolg van de directe werking van artikel 21 van het Handvest. De bepaling dat richtlijnen geen horizontale directe werking hebben, blijft van kracht (zie de *antwoorden a, c, f en g*):

"46. Inzake gedingen tussen particulieren is het vaste rechtspraak van het Hof dat een richtlijn uit zichzelf aan particulieren geen verplichtingen kan opleggen en dat een bepaling van een richtlijn als zodanig niet tegenover een particulier kan worden ingeroepen (zie met name zaak 152/84 Marshall [1986] ECR 723, punt 48; zaak C-91/92 Faccini Dori [1994] ECR I-3325, punt 20, en zaak Pfeiffer e.a., punt 108)"
Bij een geschil tussen particulieren moet echter de bepaling van het Handvest (of algemeen beginsel van het recht van de Unie) direct worden toegepast. Het HvJ-EU was van oordeel

"[...] dat de nationale rechter aan wie een geschil tussen particulieren werd voorgelegd, de naleving moet verzekeren van het **beginsel van non-discriminatie** *op grond van leeftijd, zoals geconcretiseerd in richtlijn 2000/78, en daarbij indien nodig elke strijdige bepaling van de nationale regeling buiten beschouwing laten, […]".*

Toelichting

De zaken *Mangold*[8] en *Kücükdeveci* vormen het beginpunt van de ontwikkeling van de doctrine van de horizontale directe werking. Beide zaken betroffen het effect van het verbod op *discriminatie op grond van leeftijd als een algemeen beginsel van het recht van de Unie.* Een bepaling in nationale wetgeving lag ten grondslag aan de discriminatie. De horizontale directe werking had tot gevolg dat de nationale rechter de discriminerende bepaling van de nationale wetgeving buiten beschouwing moest laten. Het gevolg van *Mangold en Kücükdeveci* is dat particuliere werkgevers zich niet kunnen beroepen op een nationale bepaling die in strijd is met het beginsel van non-discriminatie.

Antwoord b is onjuist. In D.I.[9] heeft de Deense rechter gevraagd naar de rol van de *beginselen van rechtszekerheid en gewettigd vertrouwen.* Volgens het HvJ-EU kunnen deze beginselen de verplichting van de rechter om nationale bepalingen buiten beschouwing te laten, niet in de weg staan. De nationale rechter mag de bescherming van gewettigd vertrouwen van de particuliere werkgever die aan de nationale wetgeving heeft voldaan, niet laten prevaleren.

In de zaak *Egenberger*[10] heeft een bepaling van het Handvest voor de eerste keer een horizontale directe werking gekregen, namelijk het verbod van discrimina-

[8] HvJ-EU, C-144/04, Mangold, 22 november 2005.
[9] HvJ-EU, C-441/14, D.I., 19 april 2016.
[10] HvJ-EU, Egenberger, C-414/16, 17 april 2018.

tie op grond van godsdienst of overtuiging, verankerd in artikel 21, lid 1, van het Handvest. Uit dit arrest blijkt tevens dat grondrechten bindend kunnen zijn voor particulieren, zelfs wanneer die discriminatie voortvloeit uit overeenkomsten tussen particulieren. Deze uitspraak gaat verder dan die in de arresten *Mangold en Kücükdeveci,* die betrekking hadden op in wetgeving besloten discriminatie.

In de zaak *Bauer*[11] kent het Hof voor de eerste keer een horizontale directe werking toe aan een ander grondrecht dan non-discriminatie, namelijk het recht op een jaarlijkse vakantie met behoud van loon (artikel 31, lid 2, van het Handvest). Dit arrest biedt tevens een helder en gestructureerd beoordelingskader voor de doctrine.

Tot slot is in het arrest *Cresco*[12] voor de eerste keer uitdrukkelijk bepaald dat de nationale rechter, bij een geschil tussen particulieren, aan particulieren subjectieve rechten moet toekennen die gebaseerd zijn op grondrechten. De horizontale directe werking gaat in dit geval verder dan het buiten beschouwing laten van een bepaling van de nationale wetgeving. De werkgever heeft te maken met een verplichting die voortvloeit uit de grondrechten van de Europese Unie (in plaats van met – de overige bepalingen van – de toepasselijke nationale wetgeving). Deze zaak betrof non-discriminatie op grond van godsdienst of overtuiging (artikel 21, lid 1, van het Handvest). Uit het arrest blijkt dat een particuliere werkgever *direct gebonden* kan zijn door een bepaling van het Handvest.

Antwoord e is onjuist. Op basis van de relevante rechtspraak van het HvJ-EU kan worden geconcludeerd dat het Handvest een horizontale directe werking kan hebben. Het kan bindend zijn voor particulieren en voor hen verplichtingen scheppen. Daarnaast heeft de werknemer, in beginsel, *recht op schadevergoeding van de staat* voor de verkeerde omzetting van Richtlijn 2000/78/EG. Het HvJ-EU nam echter geen genoegen met een antwoord dat in de richting stuurt van een aansprakelijkstelling van de staat vanwege een verkeerde omzetting van de richtlijn – zonder deze kwestie uitdrukkelijk te behandelen. De advocaat-generaal (*Kücükdeveci,* punt 69) benoemt het belangrijkste nadeel van dit antwoord. Kücükdeveci zou namelijk haar proces verliezen, met alle financiële gevolgen van dien, ook al staat vast dat van een met Richtlijn 2000/78/EG strijdige discriminatie op grond van leeftijd sprake is. Bovendien zou zij een nieuwe procedure moeten aanspannen.

Antwoord f is onjuist. Als de betreffende bepaling van de nationale wetgeving zo zou kunnen worden uitgelegd dat deze in overeenstemming is met Richtlijn 2000/78/EG, zou deze bepaling niet buiten beschouwing hoeven te worden gelaten. In dit geval echter is het volgens de verwijzende rechter niet mogelijk de betreffende bepaling van de nationale wetgeving zo uit te leggen dat deze in overeenstemming is met Richtlijn 2000/78/EG.

Aanbevolen literatuur

Hoofdstuk 1 “Toepassingsgebied” en “Wat is de motivering van artikel 51 van het Handvest?” en de hoofdstukken 3, 4 en 7 van het handboek van het FRA.

Hoofdstuk 3.3.3 van het *Handboek over het Europese non-discriminatierecht – Editie 2018* van het FRA.

De Mol, M. (2010), *“Kücükdeveci:* Mangold revisited – Horizontal direct effect of a general principle of EU law: HvJ-EU [Grote kamer], arrest van 19 januari 2010, zaak C-555/07, Seda Kücükdeveci tegen Swedex GmbH”, *European Constitutional Law Review,* jaargang 6, blz. 293–308.

Frantziou, E. (2019), “(Most of) the Charter of Fundamental Rights is horizontally applicable: ECJ 6 November 2018, Joined cases C-569/16 and C-570/16, Bauer *et al”, European Constitutional Law Review,* jaargang 19, blz. 306–323.

[11] HvJ-EU, C-569/16 en C-570/16, Bauer, 6 november 2018.
[12] HvJ-EU, C-193/17, Cresco, 22 januari 2019.

CASESTUDY 2 – BEËINDIGING VAN DIENSTVERBAND EN RECHT OP EEN JAARLIJKSE VAKANTIE MET BEHOUD VAN LOON

WERKGELEGENHEID

Hand-out voor deelnemers

De feiten van de zaak

Mevrouw Brown is de enige rechtsopvolger van haar echtgenoot, die sinds 2003 in dienst was bij de heer Jones en op 4 januari 2013 is overleden. Hij was sinds juli 2012 arbeidsongeschikt wegens ziekte. De heer Jones heeft het verzoek van mevrouw Brown om een vergoeding van 3 800 EUR voor de 32 dagen jaarlijkse vakantie met behoud van loon die haar echtgenoot op het moment van zijn overlijden nog niet had opgenomen, afgewezen. Mevrouw Brown heeft deze zaak aan de nationale arbeidsrechter voorgelegd en verzocht om de betaling van deze vergoeding toe te wijzen. Zij stelt dat op grond van artikel 31, lid 2, van het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie (het Handvest) van de werkgever mag worden verlangd dat hij de rechtsopvolgers van de werknemer een vergoeding betaalt als vervanging voor de jaarlijkse vakantie met behoud van loon die niet is opgenomen. De heer Jones stelt dat dit op grond van de betreffende bepalingen van de nationale wetgeving is uitgesloten. Daarnaast stelt hij dat het doel van het recht op een jaarlijkse vakantie met behoud van loon, namelijk de werknemer de mogelijkheid bieden om rust te nemen en van een periode van ontspanning en recreatie te genieten, na het overlijden van de betreffende persoon niet langer aanwezig is.

Welke bepalingen van het recht van de Unie zijn hier van toepassing?

Het Handvest

Artikel 31 – Rechtvaardige en billijke arbeidsomstandigheden en -voorwaarden – "2. Iedere werknemer heeft recht op […] een jaarlijkse vakantie met behoud van loon."

Het recht op een jaarlijkse vakantie met behoud van loon vindt zijn oorsprong in verschillende internationale instrumenten en moet worden beschouwd als een wezenlijk beginsel van sociaal recht van de Unie. Dit beginsel komt ook tot uitdrukking in artikel 7 van Richtlijn 2003/88/EG. Overeenkomstig de rechtspraak van het Hof van Justitie van de Europese Unie (HvJ-EU) omvat het recht op jaarlijkse vakantie met behoud van loon i) het recht op jaarlijkse vakantie, ii) het recht om tijdens die periode van rust het normale loon te blijven ontvangen en iii) het recht op een financiële vergoeding voor de jaarlijkse vakantie die bij de beëindiging van het dienstverband niet is opgenomen.

Arbeidstijdenrichtlijn 2003/88/EG[13]

Artikel 7 bepaalt het volgende:

"1. De lidstaten treffen de nodige maatregelen opdat aan alle werknemers jaarlijks een vakantie met behoud van loon van ten minste vier weken wordt toegekend, overeenkomstig de in de nationale wetten en/of gebruiken geldende voorwaarden voor het recht op en de toekenning van een dergelijke vakantie.

2. De minimumperiode van de jaarlijkse vakantie met behoud van loon kan niet door een financiële vergoeding worden vervangen, behalve in geval van beëindiging van het dienstverband."

Welke bepalingen van de nationale wetgeving zijn van toepassing?

Paragraaf 7, lid 4, van de federale wet inzake de vakantie luidt als volgt:

[13] Richtlijn 2003/88/EG van het Europees Parlement en de Raad van 4 november 2003 betreffende een aantal aspecten van de organisatie van de arbeidstijd, PB L 299 van 2003, blz. 9.

"Kan de vakantie wegens beëindiging van het dienstverband geheel of gedeeltelijk niet meer worden toegekend, dan moet zij worden uitbetaald."
In artikel 1922, lid 1, van het burgerlijk wetboek met als opschrift "Verkrijging onder algemene titel" is het volgende bepaald:

"Bij het overlijden van een persoon (openvallen van een erfenis) gaat diens vermogen (nalatenschap) in zijn geheel over op een of meer andere personen (erfgenamen)".

Vragen

Beantwoord eerst vraag 1 alvorens met de volgende vragen verder te gaan.

Vraag 1: Is het Handvest van toepassing op paragraaf 7, lid 4, van de wet inzake de vakantie in samenhang met artikel 1922, lid 1, van het burgerlijk wetboek?

a. Ja, omdat het de tenuitvoerlegging van Richtlijn 2003/88/EG betreft.

b. Nee, omdat op grond van artikel 7 van Richtlijn 2003/88/EG lidstaten van de Europese Unie jaarlijkse vakantie met behoud van loon mogen toewijzen overeenkomstig de nationale wetten en gebruiken.

c. Ja, het Handvest is een catalogus van grondrechten die, in beginsel, altijd van toepassing is, evenals het Europees Verdrag voor de rechten van de mens (EVRM).

d. Nee, het Handvest is niet van toepassing op situaties die in alle opzichten in de interne sfeer van een enkele lidstaat liggen.

Notities

Aangenomen dat het Handvest van toepassing is:

Vraag 2: Hoe zou u de verenigbaarheid van de wet inzake de vakantie, in samenhang met de genoemde bepaling van het burgerlijk wetboek, met artikel 31, lid 2, van het Handvest beoordelen?

Notities

Vraag 3: Indien de betreffende nationale regelingen als niet-verenigbaar met artikel 31, lid 2, van het Handvest moeten worden beschouwd, wat moet de nationale rechter dan doen bij een geschil tussen particulieren? Heeft de nationale rechter de plicht om krachtens artikel 31, lid 2, van het Handvest de heer Jones (een particulier) te verplichten aan mevrouw Brown als rechtsopvolger een vergoeding te betalen als vervanging voor de jaarlijkse vakantie met behoud van loon?

Notities

Raadpleeg voor meer informatie de pagina's over het EU-Handvest op de FRA-website

Achtergrondinformatie voor opleiders

Inleidende opmerkingen

Deze casestudy is gebaseerd op de zaken van het HvJ-EU, C-569/16 en C-570/16, *Bauer,* 6 november 2018, ECLI:EU:C:2018:871.

Vragen en antwoorden

Vraag 1. Is het Handvest van toepassing op paragraaf 7, lid 4, van de wet inzake de vakantie in samenhang met artikel 1922, lid 1, van het burgerlijk wetboek?

a. Ja, omdat het de tenuitvoerlegging van Richtlijn 2003/88/EG betreft.

b. Nee, omdat op grond van artikel 7 van Richtlijn 2003/88/EG lidstaten van de Europese Unie jaarlijkse vakantie met behoud van loon mogen toewijzen overeenkomstig de nationale wetten en gebruiken.

c. Ja, het Handvest is een catalogus van grondrechten die, in beginsel, altijd van toepassing is, evenals het EVRM.

d. Nee, het Handvest is niet van toepassing op situaties die in alle opzichten in de interne sfeer van een enkele lidstaat liggen.

Inleidende opmerkingen

Bij de analyse van een casestudy met betrekking tot het Handvest is het belangrijk om aan de hand van artikel 51, lid 1, eerst te controleren of het Handvest van toepassing is. In de feedback op deze vraag kan de nadruk worden gelegd op de redenen om deze belangrijke eerste stap consequent toe te passen (zie hoofdstuk 3 van het handboek van het FRA). Daarnaast kan aan hoofdstuk 7 van dit handboek worden gerefereerd. Hierin staat een checklist om de toepasbaarheid van artikel 51, lid 1, van het Handvest te beoordelen.

Het is van belang om te onthouden dat de grondrechten van de Europese Unie uitsluitend op lidstaten van toepassing zijn in situaties die binnen het toepassingsgebied van het EU-recht vallen. Dit is een groot verschil met het Europees Verdrag voor de rechten van de mens, dat in beginsel in alle gevallen van toepassing is. Voor de toepassing van het Handvest moet op grond van artikel 51, lid 1, van het Handvest worden gecontroleerd of de betreffende zaak een louter nationale aangelegenheid is waarin het Handvest geen rol speelt, of dat deze binnen het toepassingsgebied van het EU-recht valt en het Handvest dus van toepassing is. Artikel 51, lid 1, komt er feitelijk op neer dat de toepassing van grondrechten van de Europese Unie samengaat met de toepassing van andere bepalingen van het recht van de Unie. De toepassing van het Handvest en de toepassing van andere bepalingen van het recht van de Unie zijn altijd met elkaar verbonden.

Het juiste antwoord

Antwoord a is het juiste antwoord (zie *Bauer,* punt 53).

§ 622 van het burgerlijk wetboek kwalificeert als een maatregel voor de tenuitvoerlegging van Unierecht als bedoeld in artikel 51, lid 1, van het Handvest.

Toelichting

Op grond van artikel 51, lid 1, van het Handvest is het Handvest van toepassing op alle nationale maatregelen die het recht van de Unie ten uitvoer brengen. Overeenkomstig de rechtspraak van het HvJ-EU heeft "het recht van de Unie ten uitvoer brengen" een ruime betekenis die elke tenuitvoerlegging en toepassing van het Unierecht door de lidstaten omvat. Het betekent hetzelfde als "optreden binnen het toepassingsgebied van het recht van de Unie" en dekt alle situaties die door EU-recht worden geregeld.

In dit geval is de betreffende nationale wetgeving volgens het HvJ-EU wetgeving tot omzetting van Richtlijn 2003/88/EG.

Antwoord b is onjuist: heel vaak verlenen EU-rechtshandelingen de lidstaten een beoordelingsmarge. Het duidelijkste voorbeeld is dat van de richtlijnen, die vereisen dat staten een bepaald resultaat verwezenlijken zonder echter de middelen voor te schrijven waarmee ze dat resultaat moeten behalen. Nochtans bieden andere EU-rechtshandelingen zoals verordeningen lidstaten vaak enige bewegingsvrijheid bij de uitvoering. Nationale maatregelen die gebruikmaken van de beoordelingsmarge die door de EU-wetgever wordt voorzien kwalificeren als "uitvoering van het recht van de Unie" en het Handvest moet in acht worden genomen.

Antwoord c is onjuist (zie de inleidende opmerkingen).

Antwoord d is onjuist. Overeenkomstig vaste rechtspraak zijn de bepalingen van het Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie inzake het vrije verkeer niet van toepassing op situaties die in alle opzichten in de interne sfeer van een enkele lidstaat liggen. Dit geldt echter niet voor het Handvest. Het Handvest kan van toepassing zijn in situaties waarin geen grensoverschrijdend aspect aanwezig is, bijvoorbeeld als het gaat om EU-wetgeving waarmee een specifiek rechtsgebied voor alle lidstaten wordt geharmoniseerd, zoals hier het geval is (Richtlijn 2000/78/EG). Dit betekent dat de regels van de betreffende EU-wetgeving van toepassing zijn ongeacht of de situatie die in het hoofdgeding aan de orde is een louter interne aangelegenheid is.[14]

[14] HvJ-EU, C-483/16, Sziber, 31 mei 2018, ECLI:EU:C:2018:367, punten 56–59.

Vraag 2. Aangenomen dat het Handvest van toepassing is, acht u paragraaf 7, lid 4, van de wet inzake de vakantie, gelezen in samenhang met artikel 1922, lid 1, van het burgerlijk wetboek, dan verenigbaar met artikel 31, lid 2, van het Handvest?

Inleidende opmerkingen

Hoofdstuk 8 van het handboek van het FRA biedt een gestructureerd kader om te onderzoeken of een nationale bepaling verenigbaar is met het Handvest. Om ervoor te zorgen dat alle stappen zijn doorlopen, wordt aanbevolen de checklist te gebruiken. In dit geval moet bij de beoordeling op grond van artikel 31, lid 2, van het Handvest ook artikel 52, lid 1, van het Handvest worden betrokken (de algemene bepaling over beperkingen van de rechten van het Handvest).

In artikel 52, lid 1, worden de volgende voorwaarden gesteld:

- Zijn de beperkingen bij wet voorzien?
- Is eerbiediging van de wezenlijke inhoud van het grondrecht in kwestie gewaarborgd?
- Dienen de beperkingen een legitiem doel?
- Is de beperking geschikt om het geïdentificeerde probleem aan te pakken?
- Gaat de beperking verder dan wat noodzakelijk is om het nagestreefde doel te verwezenlijken? Zijn er maatregelen beschikbaar die voor minder inmenging in de grondrechten zouden zorgen?
- Zijn de beperkingen in verhouding tot het nagestreefde doel?

In dit geval ligt de nadruk op de tekortschietende eerbiediging van de *wezenlijke inhoud* overeenkomstig artikel 31, lid 2, van het Handvest.

Het juiste antwoord

De betreffende nationale bepalingen zijn niet verenigbaar met artikel 31, lid 2, van het Handvest (zie *Bauer,* punten 57–62).

Toelichting

De woorden "jaarlijkse vakantie met behoud van loon" in artikel 31, lid 2, van het Handvest betekenen dat gedurende de periode van vakantie het loon moet worden doorbetaald, met andere woorden, dat de werknemer voor deze rustperiode zijn normale loon moet ontvangen. Dat grondrecht omvat tevens – als recht dat wezenlijk verbonden is met dat recht op jaarlijkse vakantie met behoud van loon – het recht op een financiële vergoeding voor de jaarlijkse vakantie die bij de beëindiging van het dienstverband niet is opgenomen.

Er kunnen slechts beperkingen aan dat recht worden gesteld wanneer de strikte voorwaarden van *artikel 52, lid 1, van het Handvest* worden nageleefd en de wezenlijke inhoud van dat recht wordt geëerbiedigd. Dit betekent dat een verworven recht op jaarlijkse vakantie met behoud van loon aan het einde van de referentieperiode of van een naar nationaal recht vastgestelde overdrachtsperiode niet kan vervallen indien de werknemer zijn vakantie niet heeft kunnen opnemen. Het is evenzo uitgesloten dat de lidstaten kunnen beslissen dat het einde van het dienstverband door overlijden resulteert in het totale verlies met terugwerkende kracht van het recht van de werknemer op jaarlijkse vakantie met behoud van loon, aangezien dit recht naast het recht op vakantie immers tevens een even belangrijk tweede aspect omvat, namelijk het recht op een vergoeding op grond waarvan aan de betrokkene of zijn rechtsopvolgers een financiële vergoeding moet worden betaald als vergoeding voor de jaarlijkse vakantie die bij de beëindiging van het dienstverband niet is opgenomen.

Artikel 31, lid 2, van het Handvest heeft voor de gevallen die binnen het toepassingsgebied ervan vallen, dus met name tot gevolg dat de lidstaten geen wetgeving kunnen aannemen volgens welke een werknemer bij zijn overlijden met terugwerkende kracht het door hem vóór zijn overlijden verworven recht op jaarlijkse vakantie met behoud van loon verliest, en zijn rechtsopvolgers bijgevolg ook geen recht meer hebben op de financiële vergoeding die als vermogensrechtelijk aspect van dat recht daarvoor in de plaats komt.

Wanneer het dienstverband eindigt door het overlijden van de werknemer, volgt uit artikel 31, lid 2, van het Handvest dat het recht van de betrokkene op een financiële vergoeding voor de niet-opgenomen vakantie via erfopvolging kan worden overgedragen aan zijn rechtsopvolgers, teneinde te voorkomen dat het grondrecht op jaarlijkse vakantie met behoud van loon van die werknemer, met inbegrip van het vermogensrechtelijke aspect ervan, met *terugwerkende kracht* verloren gaat.

Vraag 3. Indien de betreffende nationale regelingen als niet-verenigbaar met artikel 31, lid 2, van het Handvest moeten worden beschouwd, wat moet de nationale rechter dan doen bij een geschil tussen particulieren? Heeft de nationale rechter de plicht om krachtens artikel 31, lid 2, van het Handvest de heer Jones (een particulier) te verplichten aan mevrouw Brown als rechtsopvolger een vergoeding te betalen als vervanging voor de jaarlijkse vakantie met behoud van loon?

Het juiste antwoord

Ja (zie *Bauer*, punten 64–91).

Het recht van iedere werknemer op perioden van jaarlijkse vakantie met behoud van loon (artikel 31, lid 2, van het Handvest), houdt naar zijn aard zelf een overeenkomstige verplichting in voor de werkgever, namelijk het verlenen van dergelijke vakantieperioden met behoud van loon.

Ingeval de verwijzende rechter de aan de orde zijnde nationale wettelijke regeling niet in overeenstemming met artikel 31, lid 2, van het Handvest kan uit-

leggen, is hij gehouden om de volle werking ervan te waarborgen door die nationale regeling buiten toepassing te laten.

In dit geval moet de particuliere partij, de heer Jones, aan de rechtsopvolgers van de werknemer een vergoeding betalen wegens niet opgenomen vakantie, ongeacht of de nationale wetgeving deze mogelijkheid uitsluit.

Toelichting

Mangold[15] en *Kücükdeveci* vormen het beginpunt van de ontwikkeling van de doctrine van de horizontale directe werking. Beide zaken betroffen het effect van het verbod op discriminatie op grond van leeftijd als een algemeen beginsel van het recht van de Unie. Een bepaling in nationale wetgeving lag ten grondslag aan de discriminatie. De horizontale directe werking had tot gevolg dat de nationale rechter de discriminerende bepaling van de nationale wetgeving buiten beschouwing moest laten. Het gevolg van Mangold en *Kücükdeveci* is dat particuliere werkgevers zich niet kunnen beroepen op een nationale bepaling die in strijd is met het beginsel van non-discriminatie.

In *D.I.*[16] heeft de Deense rechter gevraagd naar de rol van de *beginselen van rechtszekerheid en gewettigd vertrouwen.* Volgens het HvJ-EU kunnen deze beginselen de verplichting van de rechter om nationale bepalingen buiten beschouwing te laten, niet in de weg staan. De nationale rechter mag de bescherming van gewettigd vertrouwen van de particuliere werkgever die aan de nationale wetgeving heeft voldaan, niet laten prevaleren.

In *Egenberger*[17] heeft een bepaling van het Handvest voor de eerste keer een horizontale directe werking gekregen, namelijk het verbod van discriminatie op grond van godsdienst of overtuiging, verankerd in artikel 21, lid 1, van het Handvest. Uit dit arrest blijkt tevens dat grondrechten *bindend* kunnen zijn voor particulieren, zelfs wanneer die discriminatie voortvloeit uit overeenkomsten tussen particulieren. Deze uitspraak gaat verder dan die in de arresten *Mangold* en *Kücükdeveci,* die betrekking hadden op in wetgeving besloten discriminatie.

In de zaak *Bauer*[18] kent het Hof voor de eerste keer een horizontale directe werking toe aan een ander grondrecht dan non-discriminatie, namelijk het recht op een jaarlijkse vakantie met behoud van loon (artikel 31, lid 2, van het Handvest). Dit arrest biedt tevens een helder en gestructureerd beoordelingskader voor de doctrine.

Tot slot is in het arrest *Cresco*[19] voor de eerste keer uitdrukkelijk bepaald dat de nationale rechter, bij een geschil tussen particulieren, aan particulieren subjectieve rechten moet toekennen die gebaseerd zijn op grondrechten. De horizontale directe werking gaat in dit geval verder dan het buiten beschouwing laten van een bepaling van de nationale wetgeving. De werkgever heeft te maken met een verplichting die voortvloeit uit de grondrechten van de Europese Unie (in plaats van met – de overige bepalingen van – de nationale wetgeving). Deze zaak betrof non-discriminatie op grond van godsdienst of overtuiging (artikel 21, lid 1, van het Handvest). Uit het arrest blijkt dat een particuliere werkgever *direct gebonden* kan zijn door een bepaling van het Handvest.

Aanbevolen literatuur

Hoofdstuk 1 “Toepassingsgebied” en “Wat is de motivering van artikel 51 van het Handvest?” en de hoofdstukken 3, 4, 7 en 8 van het handboek van het FRA.

Frantziou, E. (2019), “(Most of) the Charter of Fundamental Rights is horizontally applicable: ECJ 6 November 2018, Joined cases C-569/16 and C-570/16, Bauer et al”, *European Constitutional Law Review,* jaargang 19, blz. 306–323.

[15] HvJ-EU, C-144/04, Mangold, 22 november 2005.

[16] HvJ-EU, C-441/14, D.I., 19 april 2016.[17] HvJ-EU, C-414/16, Egenberger, 17 april 2018.

[17] HvJ-EU, C-414/16, Egenberger, 17 april 2018.

[18] HvJ-EU, C-569/16 en C-570/16, Bauer, 6 november 2018.

[19] HvJ-EU, C-193/17, Cresco, 22 januari 2019.

CASESTUDY 3 – PENSIOENGERECHTIGDE LEEFTIJD
NON-DISCRIMINATIE

Hand-out voor deelnemers

De feiten van de zaak

Mevrouw Sanchez, een boerin, wil een beroep doen op steun voor vervroegde uittreding uit de landbouw, die door de Europese Unie wordt gefinancierd. De voorwaarden om voor deze steun in aanmerking te komen, zijn opgenomen in Verordening (EG) nr. 1257/1999 inzake de toekenning van steun voor vervroegde uittreding uit de landbouw.[20] Deze verordening is een instrument van het gemeenschappelijk landbouwbeleid. Steun voor vervroegde uittreding vormt een economische stimulans voor i) oudere landbouwers om hun landbouwactiviteit eerder dan in normale omstandigheden definitief te beëindigen en ii) zo de landbouwsector gemakkelijker structureel te wijzigen om de levensvatbaarheid van de landbouwbedrijven te verbeteren. De procedure voor de toewijzing van steun wordt uitgevoerd door de lidstaten van de Europese Unie.

Mevrouw Sanchez kwam niet voor steun in aanmerking. Een van de voorwaarden van de voornoemde verordening is dat de aanvrager de "normale pensioengerechtigde leeftijd" nog niet mag hebben bereikt. Deze leeftijd is afhankelijk van het nationale pensioenstelsel, in dit geval de nationale pensioenwetgeving. De betreffende bepalingen maken wat betreft de vaststelling van de pensioengerechtigde leeftijd een onderscheid tussen mannen en vrouwen.

Deze verordening zou voordelig moeten zijn voor vrouwen, maar heeft wat betreft de toewijzing van financiële steun van de Europese Unie voor mevrouw Sanchez nadelige gevolgen. Op grond van het nationale recht had zij als moeder van twee kinderen op het moment dat zij de steunaanvraag indiende, de pensioengerechtigde leeftijd al bereikt en om die reden werd haar verzoek om steun van de Europese Unie afgewezen. Indien zij een man was geweest, zou zij op het moment dat zij de steunaanvraag indiende, de pensioengerechtigde leeftijd nog niet hebben bereikt en in aanmerking hebben kunnen komen voor steun voor vervroegde uittreding.

Mevrouw Sanchez stelt dat het Tsjechische pensioenstelsel in strijd is met het verbod op discriminatie op grond van geslacht van de Europese Unie. In een oudere zaak over ongelijke behandeling op basis van geslacht binnen datzelfde nationale pensioenstelsel heeft het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) echter geoordeeld dat het verenigbaar is met het Europees Verdrag voor de rechten van de mens (EVRM).

Welke bepalingen van het recht van de Unie zijn hier van toepassing?

Handvest van de grondrechten van de Europese Unie (het Handvest)

Artikel 21 – Non-discriminatie

"1. Iedere discriminatie, met name op grond van […] geslacht […] is verboden."

Verordening (EG) nr. 1257/1999

Artikel 10, lid 1, van hoofdstuk IV, getiteld "Vervroegde uittreding", bepaalt het volgende:

"De steun voor vervroegde uittreding uit de landbouw draagt bij tot:

[20] Verordening (EG) nr. 1257/1999 van de Raad inzake steun voor plattelandsontwikkeling uit het Europees Oriëntatie- en Garantiefonds voor de Landbouw (EOGFL) en tot wijziging en instelling van een aantal verordeningen, PB L 160 van 1999, blz. 80.

het verschaffen van een inkomen aan oudere landbouwers die besluiten hun landbouwactiviteit te beëindigen,

het bevorderen van de vervanging van deze oudere landbouwers door landbouwers die indien nodig in staat zijn de economische levensvatbaarheid van de resterende landbouwbedrijven te verbeteren,

de bestemming van landbouwgrond voor niet-agrarische doeleinden als het gaat om grond waarop landbouw niet onder bevredigende omstandigheden qua economische levensvatbaarheid kan worden beoefend."

Artikel 11, lid 1, bepaalt het volgende:

"Een cedent:

- beëindigt definitief alle commerciële landbouwactiviteiten, maar mag doorgaan met niet-commerciële landbouw en verder de beschikking hebben over de gebouwen,
- is op het tijdstip van de overdracht ten minste 55 jaar oud zonder evenwel de normale pensioengerechtigde leeftijd te hebben bereikt,
- en
- heeft in de aan de overdracht voorafgaande tien jaar de landbouw beoefend."

Op basis van de relevante rechtspraak van het HvJ-EU zijn de lidstaten bij gebrek aan harmonisatie door het Unierecht bevoegd om de "normale pensioengerechtigde leeftijd" in de zin van artikel 11, lid 1, tweede streepje, vast te stellen.

Welke bepalingen van de nationale wetgeving zijn van toepassing?

In artikel 5 van de nationale wetgeving is de pensioengerechtigde leeftijd vastgesteld om sociale en historische redenen. Er is een verschil in de pensioengerechtigde leeftijd van mannen en vrouwen. Bij vrouwen wordt deze leeftijd bepaald door het aantal kinderen dat zij hebben opgevoed. Mannen kunnen op de leeftijd van 60 jaar met pensioen gaan, terwijl dat bij vrouwen op de leeftijd van 53 is als zij ten minste vijf kinderen hebben opgevoed, op de leeftijd van 54 bij drie of vier kinderen, op de leeftijd van 55 bij twee kinderen enzovoorts.

"(1) De pensioenleeftijd is vastgesteld

(a) voor mannen op 60 jaar;

(b) voor vrouwen

1.op 53 jaar indien zij ten minste 5 kinderen hebben opgevoed,

2. op 54 jaar indien zij 3 of 4 kinderen hebben opgevoed,

3. op 55 jaar indien zij 2 kinderen hebben opgevoed,

4. op 56 jaar indien zij een kind hebben opgevoed of

5. op 57 jaar indien de verzekerden deze leeftijd op 31 december 1995 hebben bereikt."

Vragen

Beantwoord eerst vraag 1 alvorens met de volgende vragen verder te gaan.

Vraag 1: Is het Handvest van toepassing op artikel 5 van de nationale pensioenwetgeving?

Kies een of meer antwoorden:

a. Nee, pensioenwetgeving is een nationale aangelegenheid en valt onder de soevereiniteit van de lidstaten.

b. Nee, het EHRM heeft hierover al in een eerdere zaak geoordeeld dat het verenigbaar is met het EVRM.

c. Ja, het betreft de verstrekking van landbouwsubsidies.

d. Nee, de verordening verwijst naar nationale wetgeving voor de vaststelling van de pensioengerechtigde leeftijd. Om die reden wil de Uniewetgever dit overlaten aan de lidstaten.

e. Ja, het Handvest heeft de status van primair recht van de Unie en is, in beginsel, in alle situaties van toepassing.

Notities

Aangenomen dat het Handvest van toepassing is:

Vraag 2: Moet het HvJ-EU het EHRM volgen in zijn eerdere oordeel dat de ongelijke behandeling verenigbaar is met het EVRM?

Notities

Vraag 3: Hoe zou u artikel 5 van de nationale pensioenwetgeving beoordelen in het licht van het beginsel van non-discriminatie op grond van geslacht (artikel 21, lid 1, van het Handvest van de Europese Unie)?

Notities

Vraag 4: Indien deze bepaling in strijd is met het beginsel van non-discriminatie op grond van geslacht van de Europese Unie, hoe moet de nationale rechter hier dan mee omgaan? Hoe zou deze rechter de "normale pensioengerechtigde leeftijd" dan moeten vaststellen op het tijdstip van de overdracht van een landbouwbedrijf in de zin van artikel 11 van Verordening (EG) nr. 1257/1999?

Notities

Raadpleeg voor meer informatie de pagina's over het EU-Handvest op de FRA-website

Achtergrondinformatie voor opleiders

Inleidende opmerkingen

Deze casestudy is gebaseerd op de zaak van het HvJ-EU, C-401/11, *Soukupová,* 11 april 2013, ECLI:EU:C:2013:223.

Soukupová betreft de toepassing van het beginsel van non-discriminatie van de Europese Unie op een nationale ouderdomsverzekering in het kader van de toekenning van landbouwsteun van de Europese Unie.

Vragen en antwoorden

Vraag 1. Is het Handvest van toepassing op artikel 5 van de nationale pensioenwetgeving?

Kies een of meer antwoorden: [21]

a. Nee, pensioenwetgeving is een nationale aangelegenheid en valt onder de soevereiniteit van de lidstaten.

b. Nee, het EHRM heeft hierover al in een eerdere zaak geoordeeld dat het verenigbaar is met het EVRM.

c. **Ja, het betreft de verstrekking van landbouwsubsidies.**

d. Nee, de verordening verwijst naar nationale wetgeving voor de vaststelling van de pensioengerechtigde leeftijd. Om die reden wil de Uniewetgever dit overlaten aan de lidstaten.

e. Ja, het Handvest heeft de status van primair recht van de Unie en is, in beginsel, in alle situaties van toepassing.

Inleidende opmerkingen

Een controle van de toepasselijkheid van het Handvest op basis van artikel 51, lid 1, van het Handvest is beslissend in deze kwestie.

In de feedback op deze vraag kan de nadruk worden gelegd op de redenen om deze belangrijke eerste stap consequent toe te passen (zie hoofdstuk 3 van het handboek van het FRA).

Daarnaast kan aan hoofdstuk 7 van dit handboek worden gerefereerd. Hierin staat een checklist om de toepasbaarheid van artikel 51, lid 1, van het Handvest te beoordelen.

Het juiste antwoord

Antwoord c is het juiste antwoord (zie Soukupová, punt 26).

[21] Opleider: vergeet niet "Groep meer antwoorden laten kiezen" te kiezen in de keuzetool.

Artikel 5 van de nationale pensioenwetgeving kwalificeert als een maatregel voor de tenuitvoerlegging van Unierecht als bedoeld in artikel 51, lid 1, van het Handvest, maar uitsluitend als het wordt toegepast binnen het kader van de verordening.

Toelichting

Op grond van artikel 51, lid 1, van het Handvest is het Handvest uitsluitend van toepassing op alle nationale maatregelen die *het recht van de Unie ten uitvoer brengen* (daarom is antwoord f onjuist). Overeenkomstig de rechtspraak van het HvJ-EU heeft "het recht van de Unie ten uitvoer brengen" een ruime betekenis die elke tenuitvoerlegging en toepassing van het Unierecht door de lidstaten omvat. Het betekent hetzelfde als "optreden binnen het toepassingsgebied van het recht van de Unie" en dekt alle situaties die door EU-recht worden geregeld.

In het kader van steun voor vervroegde uittreding uit de landbouw zijn EU-grondrechten van toepassing op nationale maatregelen voor de berekening van de pensioengerechtigde leeftijd. Deze conclusie kan op twee manieren worden beargumenteerd.

- De eerste manier is weinig complex: de toewijzing van subsidies van de Europese Unie valt binnen het toepassingsgebied van het EU-recht.
- De tweede manier behoeft uitgebreidere toelichting. Zoals in de zaak naar voren wordt gebracht, stelt de verordening inzake steun voor vervroegde uittreding voor landbouwers als voorwaarde dat een landbouwer die de "normale pensioengerechtigde leeftijd" bereikt, de steun voor vervroegde uittreding niet langer kan genieten. Bovendien bepaalt de verordening niet wat de "normale pensioengerechtigde leeftijd" is. Voor de betekenis van "normale pensioengerechtigde leeftijd" verwijst de verordening naar de nationale wetgeving. In dit geval gebruikt de Uniewetgever een begrip van nationaal recht. Dientengevolge kan nationale pensioenwetgeving worden gebruikt in het kader van de verordening van de Europese Unie inzake steun voor vervroegde uittreding voor landbouwers. Indien daarvan sprake is, vormt de nationale pensioenwetgeving tenuitvoerlegging als bedoeld in artikel 51 van het Handvest, maar uitsluitend in het kader van de verordening (zie situatie A.5 in hoofdstuk 7 van het FRA-handboek). Ook om deze reden is antwoord d onjuist.

Deze casestudy laat zien dat het Handvest ook van toepassing kan zijn op nationale wetten die vallen *onder de bevoegdheid (soevereiniteit)* van lidstaten en op wetten die *niet zijn bedoeld* om het recht van de Unie ten uitvoer brengen. Dit is belangrijk om te benadrukken en het is tevens de reden waarom **antwoord a** onjuist is.

Vraag 2: Aangenomen dat het Handvest van toepassing is, moet het HvJ-EU het EHRM dan volgen in zijn eerdere oordeel dat de ongelijke behandeling verenigbaar is met het EVRM?

Het juiste antwoord

Nee.

Toelichting

Het Handvest bevat rechten die corresponderen met rechten die zijn gegarandeerd door het EVRM ("corresponderende rechten"). Op grond van artikel 52, lid 3, van het Handvest, zijn de betekenis en het toepassingsgebied van deze corresponderende rechten van het Handvest dezelfde als vermeld in het EVRM (inclusief de rechtspraak van het EHRM).

Overeenkomstig de "Toelichtingen bij het Handvest van de grondrechten", voor zover artikel 21 correspondeert met artikel 14 van het EVRM, is het van toepassing in overeenstemming met deze bepaling.

Dit betekent echter niet dat het HvJ-EU het EHRM moet volgen. Het EVRM bepaalt het minimumbeschermingsniveau. Het recht van de Unie kan een ruimere bescherming bieden (zie artikel 52, lid 3, van het Handvest en hoofdstuk 2 van het FRA-handboek).

Vraag 3: Hoe zou u artikel 5 van de nationale pensioenwetgeving beoordelen in het licht van het beginsel van non-discriminatie op grond van geslacht (artikel 21, lid 1, van het Handvest van de Europese Unie)?

Inleidende opmerkingen

Het HvJ-EU beoordeelt de nationale pensioenwetgeving geheel in het kader van de verordening. Zowel de vraag of er sprake is van een ongelijke behandeling van vergelijkbare situaties als de vraag of de ongelijke behandeling objectief kan worden gerechtvaardigd wordt beantwoord in het licht van de verordening.

Hiervoor zijn twee redenen.

- Ten eerste moet overeenkomstig vaste rechtspraak de toepassing van het beginsel van non-discriminatie plaatsvinden in het betreffende kader (voorwerp en doel) van de handeling van de Unie waarbij het betrokken onderscheid wordt ingevoerd. In dat verband wordt er geen onderscheid gemaakt of de ongelijke behandeling direct voortvloeit uit de betreffende EU-wetgeving of hieruit indirect voortvloeit door een verband met nationale wetgeving. Zie in dit verband:[22]
    - *"52. Dienaangaande zij eraan herinnerd dat de kenmerken van verschillende situaties en dus de vergelijkbaarheid ervan met name moeten worden bepaald en beoordeeld tegen de achtergrond van het voorwerp en het doel van de Unierechtelijke handeling waarbij het betrokken onderscheid wordt ingevoerd. Bovendien moet rekening worden gehouden met de beginselen en doelstellingen van het gebied waaronder de betrokken handeling valt […].*
    - *53. Deze aanpak is van overeenkomstige toepassing in het kader van een onderzoek waarbij nationale maatregelen ter uitvoering van het Unierecht aan het gelijkheidsbeginsel worden getoetst."*
- Ten tweede wordt door het nauwe verband met het doel en het voorwerp van de EU-wetgeving een duidelijke scheidslijn getrokken tussen de EU-context waarin de grondrechten van de Europese Unie van toepassing zijn en de nationale situatie waarin de grondrechten van de Europese Unie niet van toepassing zijn. Zoals bij vraag 1 is gesteld, kwalificeert de nationale pensioenwetgeving als tenuitvoerlegging van Unierecht als bedoeld in artikel 51, lid 1, van het Handvest uitsluitend als het wordt toegepast binnen het kader van de verordening. Bijgevolg kan het HvJ-EU vermeende gevallen van discriminatie bij de toekenning van steun van de Europese Unie beoordelen, maar kan het niet oordelen over het discriminerende karakter van de nationale pensioenwetgeving als zodanig.

Het juiste antwoord

De ongelijke behandeling bij de vaststelling van de "normale pensioengerechtigde leeftijd" in de zin van artikel 11, lid 1, van Verordening (EG) nr. 1257/1999 op grond van het geslacht van de aanvrager van steun bij vervroegde uittreding van landbouwers en, wat vrouwelijke aanvragers betreft, afhankelijk van het aantal door de betrokkene opgevoede kinderen, is niet verenigbaar met artikel 21, lid 1, van het Handvest.

Toelichting (zie Soukupová, punten 29–34)

Volgens vaste rechtspraak van het HvJ-EU vereist het beginsel van gelijke behandeling of non-discriminatie dat, behoudens objectieve rechtvaardiging, vergelijkbare situaties niet verschillend en verschillende situaties niet gelijk worden behandeld.

a. Is mevrouw Sanchez anders behandeld dan een man in een vergelijkbare situatie?

Ja – Oudere vrouwelijke en mannelijke landbouwers verkeren in vergelijkbare situaties inzake de doelstelling van de steun aan vervroegde uittreding in de zin van artikel 10, lid 1, van Verordening (EG) nr. 1257/1999, om deze exploitanten, ongeacht hun geslacht en het aantal kinderen dat zij hebben opgevoed, ertoe aan te zetten hun landbouwactiviteit eerder definitief te beëindigen om de levensvatbaarheid van de landbouwbedrijven te garanderen. Deze exploitanten, zowel mannen als vrouwen, kunnen aanspraak maken op een dergelijke steun voor zover zij, zoals vereist door artikel 11, lid 1, van deze verordening, hun commerciële landbouwactiviteiten definitief hebben beëindigd na in de aan deze beëindiging voorafgaande tien jaar de landbouw te hebben beoefend, en op het tijdstip van deze beëindiging ten minste 55 jaar oud zijn zonder evenwel de "normale pensioengerechtigde leeftijd" te hebben bereikt.

[22] HvJ-EU, C-195/12, IBV, 26 september 2013.

b. Is er een objectieve rechtvaardiging voor deze verschillende behandeling?

Nee – De doelstellingen van structurele omvorming van de landbouw van de door Verordening (EG) nr. 1257/1999 verleende steun voor vervroegde uittreding van landbouwers kunnen namelijk duidelijk worden bereikt zonder dat de lidstaten hun toevlucht nemen tot discriminatoire maatregelen.

Vraag 4. Indien deze bepaling in strijd is met het beginsel van non-discriminatie op grond van geslacht van de Europese Unie, hoe moet de nationale rechter hier dan mee omgaan? Hoe zou deze rechter de "normale pensioengerechtigde leeftijd" dan moeten vaststellen op het tijdstip van de overdracht van een landbouwbedrijf in de zin van artikel 11 van Verordening (EG) nr. 1257/1999?

Inleidende opmerkingen

Deze vraag draait om de directe werking van het Handvest in nationale procedures. Het effect van het Handvest binnen het nationale recht hangt niet af van het grondwettelijke recht van de lidstaten maar vloeit voort uit EU-recht en is bijgevolg gebaseerd op de beginselen van directe werking en van voorrang.

Nationale rechters kunnen de grondrechten van de Europese Unie inroepen als onafhankelijke gronden voor een juridische beoordeling en als bronnen van rechten en verplichtingen. Dit verschilt niet van andere normen van het Unierecht. De kans is groot dat de meeste bepalingen van het Handvest aan deze voorwaarden voldoen (zie hoofdstuk 3 van het handboek van het FRA).

Opgemerkt moet worden dat de directe werking van de zogeheten beginselen van het Handvest beperkt is. Overeenkomstig artikel 52, lid 5, van het Handvest bestaat er een onderscheid tussen "rechten" en "beginselen". Beide types van bepalingen van het Handvest zijn bindend. Het belangrijkste onderscheid is dat rechten van het Handvest een "individuele rechtspositie" beschrijven. Ze creëren individuele of subjectieve rechten zonder dat verdere wetgeving nodig is. Beginselen behelzen ook taken voor regeringen. Hoe concreter de bepaling van het Handvest is, hoe groter de kans dat sprake is van een "recht". Uit artikel 52, lid 5, van het Handvest volgt dat rechters geen subjectieve rechten mogen verlenen op grond van beginselen van het Handvest (zie hoofdstuk 1 van het handboek van het FRA). Deze casestudy betreft echter een recht van het Handvest – artikel 21.

In dit geval betreft het een specifiek soort directe werking van het beginsel van non-discriminatie.

Het juiste antwoord

De nationale rechter moet de nationale bepaling buiten beschouwing laten en mevrouw Sanchez, als nationale autoriteiten beoordelen of zij in aanmerking komt voor steun voor vervroegde uittreding, behandelen als een man van dezelfde leeftijd (zie Soukupová, punt 35).

Toelichting

Volgens vaste rechtspraak van het HvJ-EU kan de eerbiediging van het gelijkheidsbeginsel, zolang door de nationale wetgever geen maatregelen zijn genomen om de gelijke behandeling te herstellen, alleen worden verzekerd door de leden van de benadeelde groep de voordelen toe te kennen die de leden van de bevoordeelde groep genieten. De benadeelde persoon moet dus in dezelfde situatie worden gebracht als de persoon die het betrokken voordeel geniet.

Aanbevolen literatuur

Hoofdstuk 1 "Toepassingsgebied" en "Wat is de motivering van artikel 51 van het Handvest?" en de hoofdstukken 3, 4 en 7 van het handboek van het FRA.

Hoofdstuk 3.3.3 van het *Handboek over het Europese non-discriminatierecht – Editie 2018* van het FRA.

EHRM, *Andrle tegen Tsjechische Republiek*, nr. 6268/08, 20 juni 2011.

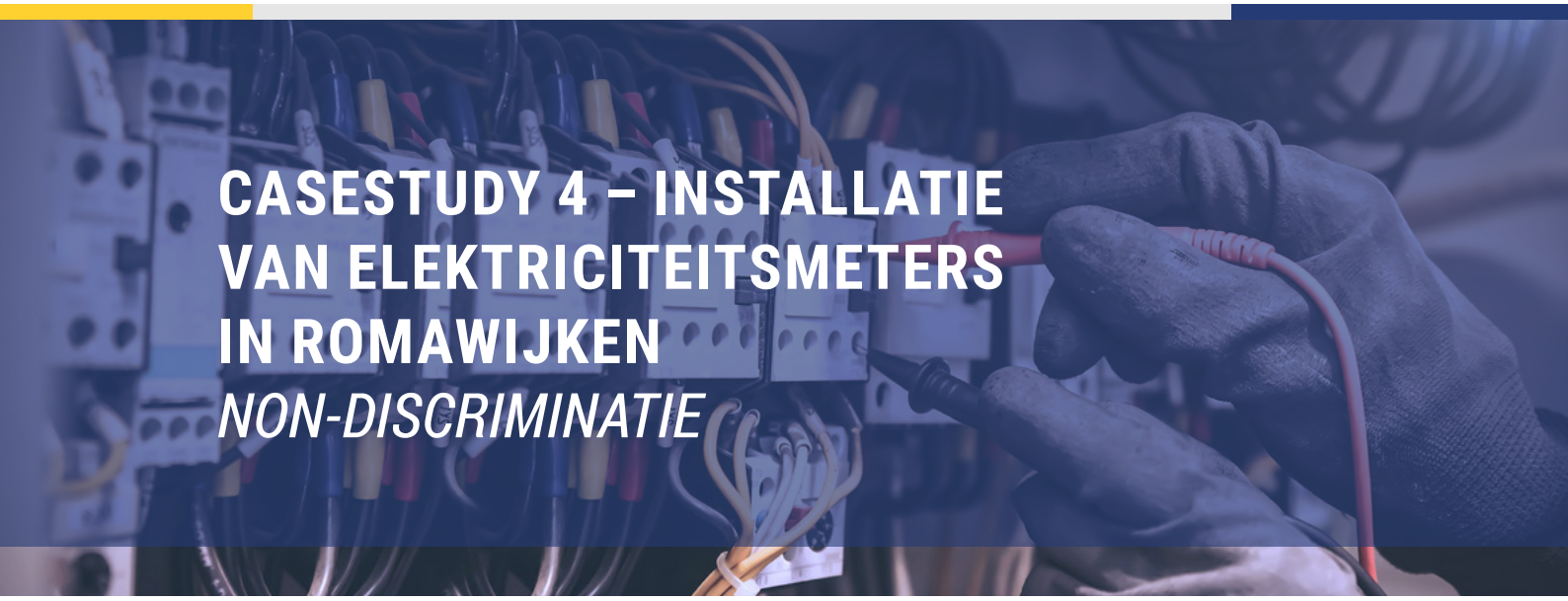

CASESTUDY 4 – INSTALLATIE VAN ELEKTRICITEITSMETERS IN ROMAWIJKEN

NON-DISCRIMINATIE

Hand-out voor deelnemers

De feiten van de zaak

Mevrouw Dimitrov exploiteert in het kader van een eenmanszaak een kruidenierswinkel in een hoofdzakelijk door personen van Roma-afkomst bewoonde wijk. Mevrouw Dimitrov is etnisch Bulgaars. Ze definieert zichzelf niet als Roma en kan niet als zodanig worden aangemerkt. Elektriciteitsdistributeur ELECTRA heeft de elektriciteitsmeters van al haar afnemers in die wijk geïnstalleerd op een hoogte van zes tot zeven meter op de betonnen palen die deel uitmaken van het bovengrondse elektriciteitsnet, terwijl de door ELECTRA in de andere wijken geïnstalleerde meters worden aangebracht op een hoogte van 1,70 meter, doorgaans in de woningen van de afnemers dan wel aan de gevel of de omheiningsmuren. Mevrouw Dimitrov klaagde erover haar elektriciteitsmeter niet te kunnen aflezen om haar verbruik te controleren en zich te vergewissen van de juistheid van de haar toegezonden rekeningen, die volgens haar te hoog waren berekend. Volgens ELECTRA is deze handelwijze bedoeld om manipulatie van elektriciteitsmeters en illegale aftap te voorkomen, wat kennelijk vooral veel voorkomt in “Romawijken”. ELECTRA heeft verklaard dat volgens haar vooral personen van Roma-afkomst verantwoordelijk zijn voor de beschadigingen en de illegale stroomaftap. ELECTRA weigert bewijzen van de gestelde beschadiging, manipulatie van meters en illegale stroomaftap over te leggen en voert aan dat die feiten algemeen bekend zijn. De betreffende handelwijze wordt toegepast in de volledige wijk waar voornamelijk, doch niet uitsluitend, personen van Roma-afkomst wonen. Deze handelwijze is zonder onderscheid uitgebreid tot alle wijkbewoners, ongeacht of hun individuele meters zijn gemanipuleerd dan wel zijn gebruikt voor illegale stroomaftap en ongeacht wie deze daden heeft gepleegd. Deze handelwijze duurt al bijna 25 jaar voort. Andere elektriciteitsdistributeurs hebben de betreffende handelwijze laten varen omdat zij de voorkeur geven aan andere technieken om beschadiging en manipulatie te bestrijden, waarbij zij de elektriciteitsmeters in de betreffende wijken opnieuw op een normale hoogte plaatsen.

Welke bepalingen van het recht van de Unie zijn hier van toepassing?

Handvest van de grondrechten van de Europese Unie (het Handvest)

Artikel 21 – Non-discriminatie

“1. Iedere discriminatie, met name op grond van […] etnische of sociale afkomst […] is verboden.”

Overeenkomstig de rechtspraak van het Hof van Justitie van de Europese Unie (HvJ-EU) is het begrip “etnische afstamming”,dat voortspruit uit de gedachte dat maatschappelijke groepen worden gekenmerkt door met name een gemeenschappelijke nationaliteit, religie, taal, culturele en traditionele achtergrond, en gemeenschappelijke levensomstandigheden, van toepassing op de Romagemeenschap.

Richtlijn 2000/43/EG van de Raad van 29 juni 2000 houdende toepassing van het beginsel van gelijke behandeling van personen ongeacht ras of etnische afstamming[23]

Overeenkomstig artikel 1 heeft deze richtlijn tot doel een kader te creëren voor de bestrijding van discriminatie op grond van ras of etnische afstamming, zodat in de lidstaten van de Europese Unie het beginsel van gelijke behandeling kan worden toegepast.

[23] PB L 180 van 2000, blz. 22.

Artikel 2, met als opschrift "Het begrip discriminatie", bepaalt:

"1. Voor de toepassing van deze richtlijn wordt onder het beginsel van gelijke behandeling verstaan de afwezigheid van elke vorm van directe of indirecte discriminatie op grond van ras of etnische afstamming.

2. Voor de toepassing van lid 1 is er:

> *'(a) directe discriminatie', wanneer iemand op grond van ras of etnische afstamming ongunstiger wordt behandeld dan een ander in een vergelijkbare situatie wordt, is of zou worden behandeld;*
>
> *'(b) indirecte discriminatie', wanneer een ogenschijnlijk neutrale bepaling, maatstaf of handelwijze personen van een bepaald ras of een bepaalde etnische afstamming in vergelijking met andere personen bijzonder benadeelt, tenzij die bepaling, maatstaf of handelwijze objectief wordt gerechtvaardigd door een legitiem doel en de middelen voor het bereiken van dat doel passend en noodzakelijk zijn.*

3. Intimidatie wordt als discriminatie in de zin van lid 1 beschouwd als er sprake is van ongewenst gedrag dat met ras of etnische afstamming verband houdt, en tot doel of gevolg heeft dat de waardigheid van een persoon wordt aangetast en een bedreigende, vijandige, beledigende, vernederende of kwetsende omgeving wordt gecreëerd [...]".

Artikel 3, met als opschrift "Werkingssfeer", bepaalt in lid 1, punt h):

"Binnen de grenzen van de aan de Gemeenschap verleende bevoegdheden, is deze richtlijn […] op alle personen van toepassing met betrekking tot:

(h) de toegang tot en het aanbod van goederen en diensten die publiekelijk beschikbaar zijn, met inbegrip van huisvesting."

Uit rechtspraak van het HvJ-EU volgt dat de levering van elektriciteit onder artikel 3, lid 1, punt h), van Richtlijn 2000/43/EG valt, en die bepaling aldus moet worden uitgelegd dat de installatie bij de eindverbruiker van een elektriciteitsmeter, die onlosmakelijk met de levering van elektriciteit verbonden is, binnen de werkingssfeer van die richtlijn valt en dat bij die installatie het in die richtlijn neergelegde gelijkheidsbeginsel moet worden geëerbiedigd.

Welke bepalingen van de nationale wetgeving zijn van toepassing?

Energiewet

Artikel 3 bepaalt het volgende:

"de nationale commissie voor de energie- en watermarkt […] als onafhankelijke gespecialiseerde overheidsinstantie is belast met de regulering van de activiteiten op het gebied van energie […]."

Artikel 92 bepaalt het volgende:

"De gepubliceerde algemene voorwaarden treden voor de eindafnemer zelfs bij gebreke van uitdrukkelijke schriftelijke aanvaarding in werking."

Artikel 110 bepaalt het volgende:

"1. De aan de eindafnemer geleverde elektriciteit wordt gemeten met behulp van toestellen voor commerciële verbruiksmeting die eigendom zijn van de exploitant van het elektriciteitsvoorzienings- of -distributienet […].

3.De exploitant van het elektriciteitsvoorzienings- of -distributienet bepaalt het type, de hoeveelheid en de locatie van de meetapparatuur [...]."

Algemene voorwaarden van ELECTRA

Artikel 23 van de algemene voorwaarden van ELECTRA, goedgekeurd door de nationale commissie voor de energie- en watermarkt, bepaalt het volgende:

"1. De toestellen voor commerciële verbruiksmeting [...] worden zodanig opgesteld dat de afnemer de aanwijzingen ervan visueel kan controleren.

2. Indien ter bescherming van het leven en de gezondheid van de bewoners, eigendom, de elektriciteitskwaliteit, de continuïteit van de stroomtoevoer alsook de veiligheid en betrouwbaarheid van het systeem voor energielevering de toestellen voor commerciële verbruiksmeting op moeilijk toegankelijke locaties zijn geplaatst, dient de elektriciteitsdistributeur op zijn kosten te garanderen dat een visuele controle mogelijk is binnen drie dagen na schriftelijk verzoek van de afnemer."

Aangaande die mogelijkheid tot visuele controle is in de algemene voorwaarden van ELECTRA bepaald dat ELECTRA een hoogwerker ter plaatse stuurt, opdat haar werknemers de elektriciteitsmeters op grote hoogte kunnen opnemen en die informatie aan de afnemer kunnen meedelen. De afnemer kan bovendien nog steeds tegen betaling een tweede zogenaamde "controlemeter" in zijn woning doen plaatsen.

Vragen

Beantwoord eerst vraag 1 alvorens met de volgende vragen verder te gaan.

Vraag 1: Is het Handvest van toepassing op deze situatie?

a. Ja, het Handvest is een catalogus van grondrechten die, in beginsel, altijd van toepassing is, evenals het Europees Verdrag voor de rechten van de mens (EVRM).

b. Nee, omdat de betreffende nationale wetgeving niet bedoeld was om Richtlijn 2000/43/EG om te zetten in nationale wetgeving.

c. Nee, het Handvest is niet van toepassing op situaties die in alle opzichten in de interne sfeer van een enkele lidstaat liggen.

d. Ja, omdat deze situatie binnen het toepassingsgebied van Richtlijn 2000/43/EG valt.

Notities

Aangenomen dat het Handvest van toepassing is:

Vraag 2: Kan mevrouw Dimitrov zich beroepen op het beginsel van non-discriminatie op grond van etnische afkomst, ook al is zij niet van Roma-afkomst?

Notities

Vraag 3: Zijn er elementen in deze zaak die erop wijzen dat de ongelijke behandeling moet worden beoordeeld als "directe" discriminatie op grond van etnische afkomst?

Notities

Vraag 4: Aangenomen dat de handelwijze kwalificeert als "indirecte" discriminatie, zou dit dan te rechtvaardigen zijn door het doel zowel fraude en misbruik te voorkomen als particulieren te beschermen tegen de risico's die dergelijke gedragingen voor hun leven en gezondheid opleveren, en de kwaliteit en veiligheid van de elektriciteitsdistributie in het belang van alle verbruikers te verzekeren?

a. Vindt u deze doelstellingen legitiem?
b. Hoe zou u deze bepaling beoordelen in het kader van het evenredigheidsbeginsel?

Notities

Raadpleeg voor meer informatie de pagina's over het EU-Handvest op de FRA-website

Achtergrondinformatie voor opleiders

Inleidende opmerkingen

Deze casestudy is gebaseerd op de zaak van het HvJ-EU, C-83/14, CHEZ, ECLI:EU:C:2015:480, 16 juli 2015.

Vragen en antwoorden

Vraag 1: Is het Handvest van toepassing op deze situatie?

a. Ja, het Handvest is een catalogus van grondrechten die, in beginsel, altijd van toepassing is, evenals het EVRM.

b. Nee, omdat de betreffende nationale wetgeving niet bedoeld was om Richtlijn 2000/43/EG om te zetten in nationale wetgeving.

c. Nee, het Handvest is niet van toepassing op situaties die in alle opzichten in de interne sfeer van een enkele lidstaat liggen.

d. **Ja, omdat deze situatie binnen het toepassingsgebied van Richtlijn 2000/43/EG valt.**

Inleidende opmerkingen

Bij de analyse van een casestudy met betrekking tot het Handvest is het belangrijk om aan de hand van artikel 51, lid 1, eerst te controleren of het Handvest van toepassing is. In de feedback op deze vraag kan de nadruk worden gelegd op de redenen om deze belangrijke eerste stap consequent toe te passen (zie hoofdstuk 3 van het handboek van het FRA). Daarnaast kan aan hoofdstuk 7 van dit handboek worden gerefereerd. Hierin staat een checklist om de toepasbaarheid van artikel 51, lid 1, van het Handvest te beoordelen.

Het is van groot belang om te onthouden dat de grondrechten van de Europese Unie uitsluitend op lidstaten van toepassing zijn in situaties die binnen het toepassingsgebied van het EU-recht vallen. Dit is een groot verschil met het Europees Verdrag voor de rechten van de mens, dat in beginsel in alle gevallen van toepassing is. Voor de toepassing van het Handvest moet op grond van artikel 51, lid 1, van het Handvest worden gecontroleerd of de betreffende zaak een louter nationale aangelegenheid is waarin het Handvest geen rol speelt, of dat deze binnen het toepassingsgebied van het EU-recht valt en het Handvest dus van toepassing is. Artikel 51, lid 1, komt er feitelijk op neer dat de toepassing van grondrechten van de Europese Unie samengaat met de toepassing van andere bepalingen van het recht van de Unie. Het is ook van belang om te onthouden dat de toepassing van het Handvest en de toepassing van andere bepalingen van het recht van de Unie altijd met elkaar zijn verbonden.

Het juiste antwoord

Antwoord d is het juiste antwoord (CHEZ houdt niet uitdrukkelijk verband met artikel 51, lid 1, van het Handvest, maar in de punten 38–44 wordt uiteengezet dat de betreffende situatie binnen de werkingssfeer van Richtlijn 2000/43/EG valt).

Toelichting

Op grond van artikel 51, lid 1, van het Handvest is het Handvest van toepassing op alle nationale maatregelen die het recht van de Unie ten uitvoer brengen. Overeenkomstig de rechtspraak van het HvJ-EU heeft "het recht van de Unie ten uitvoer brengen" een ruime betekenis die elke tenuitvoerlegging en toepassing van het Unierecht door de lidstaten omvat. Het betekent hetzelfde als "optreden binnen het toepassingsgebied van het recht van de Unie" en dekt alle situaties die door EU-recht worden geregeld.

Nationale maatregelen die binnen het materiële, persoonlijke en temporele toepassingsgebied van de rechtshandelingen van de Unie vallen, kwalificeren als artikel 51-tenuitvoerlegging, zelfs indien deze niet werden ontwikkeld om die wetgeving ten uitvoer te leggen (daarom is antwoord b onjuist). Opgemerkt moet worden dat de desbetreffende wetgeving daadwerkelijk binnen het toepassingsgebied van een specifieke rechtshandeling van de Unie moet vallen, met betrekking tot het persoonlijke toepassingsgebied (wie wordt gedekt?), het materiële toepassingsgebied (welke situaties worden gedekt?) of het temporele toepassingsgebied ervan. De loutere interactie van het onderwerp van nationale wetgeving met een rechtshandeling van de Unie volstaat niet om die nationale wetgeving binnen het toepassingsgebied van EU-recht te brengen (zie situatie B.1 in hoofdstuk 7 van het FRA-handboek).

Antwoord a is onjuist (zie de inleidende opmerkingen).

Antwoord c is onjuist. Overeenkomstig vaste rechtspraak zijn de bepalingen van het Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie inzake het vrije verkeer niet van toepassing op situaties die in alle opzichten in de interne sfeer van een enkele lidstaat liggen. Dit geldt echter niet voor het Handvest. Het Handvest kan van toepassing zijn in situaties waarin geen grensoverschrijdend aspect aanwezig is, bijvoorbeeld als het gaat om EU-wetgeving waarmee een specifiek rechtsgebied voor alle lidstaten wordt geharmoniseerd. Dit betekent dat de regels van de betreffende EU-wetgeving van toepassing zijn, ongeacht of de situatie die in het hoofdgeding aan de orde is een louter interne aangelegenheid is.[24]

Vraag 2: Kan mevrouw Dimitrov zich beroepen op het beginsel van non-discriminatie op grond van etnische afkomst, ook al is zij niet van Roma-afkomst?

Inleidende opmerkingen

Deze vraag heeft betrekking op wat in de rechtsleer (en in de conclusie van de advocaat-generaal) bekend staat als

[24] HvJ-EU, C-483/16, Sziber, ECLI:EU:C:2018:367, 31 mei 2018, punten 56–59.

"associatieve discriminatie" (zie hoofdstuk 2.1.4 *Handboek over het Europese non-discriminatierecht)* van het FRA.

Het HvJ-EU heeft dit begrip al erkend in *Coleman* (HvJ-EU, C-303/06, *Coleman,* ECLI:EU:C:2008:415, 17 juli 2008). *Coleman* ging over een moeder die werd gediscrimineerd omdat haar kind gehandicapt was. In *CHEZ* had de verzoeker geen persoonlijke relatie met de persoon met het beschermde kenmerk.

Het juiste antwoord

Ja (zie *CHEZ*, punten 51–60).

Toelichting

Het beginsel van non-discriminatie is niet op een *bepaalde categorie personen van toepassing*, maar uit hoofde van specifieke *gronden.* Dit beginsel moet eveneens ten goede komen van personen die weliswaar zelf niet behoren tot het betrokken ras of de betrokken etnische groep, maar op een van die gronden ongunstiger behandeld of bijzonder benadeeld worden.

Ook al is mevrouw Dimitrov niet van Roma-afkomst, het blijft een feit dat het wel degelijk de Roma-afkomst is, in casu van de meeste andere bewoners van de wijk waarin zij haar activiteit uitoefent, die de grond vormt waarop de betrokkene, naar zij meent, ongunstiger is behandeld of bijzonder is benadeeld.

Vraag 3: Zijn er elementen in deze zaak die erop wijzen dat de ongelijke behandeling moet worden beoordeeld als "directe" discriminatie op grond van etnische afkomst?

Inleidende opmerking

Van directe discriminatie is sprake als iemand ongunstiger wordt behandeld op basis van een beschermde grond. Van indirecte discriminatie is sprake als de behandeling tot *gevolg* heeft dat iemand wordt benadeeld.

Het juiste antwoord

Ja (zie *CHEZ*, punten 70–91).

Toelichting

Een verschil in behandeling om redenen die verband houden met ras of etnische afstamming moet worden aangemerkt als "directe discriminatie".

Het staat aan de nationale rechter of een andere bevoegde instantie om, overeenkomstig de nationale wetgeving en/of praktijk, de feiten te beoordelen die directe discriminatie kunnen doen vermoeden. Er moet voldoende bewijs zijn dat de behandeling *samenhing* met de beschermde grond.

Daartoe kunnen de volgende elementen in aanmerking worden genomen.

- Het staat vast en wordt door ELECTRA niet betwist dat de litigieuze handelwijze door het bedrijf uitsluitend is ingevoerd in stadswijken die voornamelijk door onderdanen van Roma-afkomst worden bewoond.
- ELECTRA heeft verklaard dat volgens haar vooral personen van Roma-afkomst verantwoordelijk zijn voor de beschadigingen en de illegale stroomaftap. Dergelijke verklaringen zouden immers erop kunnen wijzen dat de litigieuze handelwijze berust op etnische stereotypen en vooroordelen, waarbij raciale beweegredenen dus gepaard gaan met andere beweegredenen.
- ELECTRA heeft nagelaten bewijzen van de gestelde beschadiging en manipulatie van meters en illegale stroomaftap over te leggen, waarbij zij aanvoerde dat die feiten algemeen bekend waren.
- De litigieuze handelwijze is verplicht, algemeen en duurzaam van aard en:
    - is zonder onderscheid uitgebreid tot alle wijkbewoners, ongeacht of hun individuele meters zijn gemanipuleerd dan wel zijn gebruikt voor illegale stroomaftap en ongeacht wie deze daden heeft gepleegd;
    - bestaat bijna een kwarteeuw na invoering nog steeds, wat erop duidt dat alle bewoners van die wijk, waarvan algemeen bekend is dat daar hoofdzakelijk onderdanen van Roma-afkomst wonen, worden beschouwd als personen die potentieel dergelijke illegale daden plegen.

Mocht de verwijzende rechter tot de slotsom komen dat sprake is van een vermoeden van discriminatie, dan vereist een doeltreffende toepassing van het beginsel van gelijke behandeling dat de bewijslast in dat geval rust op de betrokken verwerende partijen, die dienen aan te tonen dat dit beginsel niet is geschonden.

Om te kunnen beoordelen of het beginsel van gelijke behandeling is geschonden, moet worden vastgesteld of sprake was van vergelijkbare situaties. Daarbij moeten alle kenmerken van de situaties in aanmerking worden genomen. In casu dient te worden geoordeeld dat in beginsel alle eindverbruikers die binnen een bestuurlijk stadsdeel van dezelfde distributeur elektriciteit afnemen, moeten worden geacht zich, ongeacht hun woonwijk, ten aanzien van die distributeur in een vergelijkbare situatie te bevinden wat betreft de terbeschikkingstelling van een elektriciteitsmeter die dient om hun verbruik te meten en hen in staat te stellen de evolutie van dat verbruik te volgen.

Vraag 4: Aangenomen dat de handelwijze kwalificeert als "indirecte" discriminatie, zou dit dan te rechtvaardigen zijn door het doel zowel fraude en misbruik te voorkomen als particulieren te beschermen tegen de risico's die dergelijke gedragingen voor hun leven en gezondheid

opleveren, en de kwaliteit en veiligheid van de elektriciteitsdistributie in het belang van alle verbruikers te verzekeren?

Inleidende opmerking

Indirecte discriminatie is verboden, tenzij het objectief wordt gerechtvaardigd door een legitiem doel en de middelen voor het bereiken van dat doel passend en noodzakelijk zijn. Het begrip "objectieve rechtvaardiging" moet strikt worden uitgelegd (zie *CHEZ,*, punten 112–113).

Het juiste antwoord

Nee (zie *CHEZ*, punten 114–128).

Toelichting

a. Legitiem doel?

De doelen moeten door het Unierecht erkende, legitieme doelstellingen vormen. Echter, omdat ELECTRA zich, ter rechtvaardiging van de litigieuze handelwijze, beroept op talrijke gevallen van beschadiging en illegale stroomaftap die zich in het verleden bij de elektriciteitsmeters in de betreffende wijk hebben voorgedaan, alsook op het risico dat dergelijke gedragingen voortduren, moet het bedrijf op zijn minst objectief aantonen i) in welke mate die illegale gedragingen daadwerkelijk voorkomen, en voorts, ii) gelet op het feit dat sindsdien ongeveer 25 jaar zijn verstreken, waarom precies er in de huidige situatie bij de elektriciteitsmeters in de betreffende wijk een aanzienlijk risico bestaat dat dergelijke gevallen van beschadiging en illegale stroomaftap voortduren. Om te voldoen aan de bewijslast die in dat verband op ELECTRA rust, kan zij niet ermee volstaan te stellen dat dergelijke gedragingen en risico's "algemeen bekend" zijn.

b. Passend en noodzakelijk?

ELECTRA moet ook aantonen dat de handelwijze een passend en noodzakelijk middel vormt om die doelstellingen te bereiken.

- Er lijkt te zijn voldaan aan de voorwaarde dat een dergelijke handelwijze passend moet zijn om de aangevoerde legitieme doelstellingen na te streven.
- Het feit dat andere elektriciteitsdistributeurs de litigieuze handelwijze hebben laten varen omdat zij de voorkeur geven aan andere technieken om beschadiging en manipulatie te bestrijden, roept vragen op ten aanzien van de noodzakelijkheid. Er lijken passende en minder ingrijpende maatregelen te bestaan om de door ELECTRA aangevoerde doelstellingen te bereiken.

Gesteld dat geen enkele andere maatregel als even doeltreffend als de litigieuze handelwijze kan worden aangewezen, dan nog kan de betreffende handelwijze niet worden gerechtvaardigd, omdat de hierdoor veroorzaakte nadelen *onevenredig* lijken te zijn aan de *nagestreefde doelstellingen*. In dat verband moet met het volgende rekening worden gehouden:

- het legitieme belang van de eindverbruikers van elektriciteit om toegang te hebben tot de levering van elektriciteit in omstandigheden die niet beledigend of stigmatiserend werken;
- de dwingende, algemene en gevestigde aard van de litigieuze handelwijze, waarvan vaststaat dat zij zonder onderscheid en blijvend wordt opgelegd aan alle bewoners van de betreffende wijk, ook al zou de meesten van hen geen enkele individuele illegale gedraging kunnen worden toegerekend en zouden zij evenmin aansprakelijk kunnen worden geacht voor dergelijke handelingen van derden;
- het legitieme belang van de in de betreffende wijk wonende eindafnemers bij de mogelijkheid om doeltreffend en regelmatig hun elektriciteitsverbruik te controleren.

Aanbevolen literatuur

Hoofdstuk 1 "Toepassingsgebied" en "Wat is de motivering van artikel 51 van het Handvest?" en de hoofdstukken 3, 4 en 7 van het handboek van het FRA.

Hoofdstuk 3.3.3 van het *Handboek over het Europese non-discriminatierecht – Editie 2018* van het FRA.

Benedi Lahuerta, S. (2016), "Ethnic discrimination, discrimination by association and the Roma community: CHEZ", *Common Market Law Review,* jaargang 53, nr. 3, blz. 797–817.

CASESTUDY 5 – GEBRUIK VAN PSYCHOLOGISCHE TESTS TER BEVESTIGING VAN SEKSUELE GERICHTHEID

ASIEL EN MIGRATIE

Hand-out voor deelnemers

De feiten van de zaak

In april 2015 heeft de heer Okorie, een Nigeriaanse staatsburger, een asielverzoek ingediend in een lidstaat van de Europese Unie. Ter ondersteuning van zijn verzoek heeft hij gesteld dat hij gegronde redenen had om te vrezen in zijn land te zullen worden vervolgd wegens zijn homoseksualiteit. Bij besluit van 1 oktober 2015 heeft de nationale immigratiedienst het asielverzoek van de heer Okorie afgewezen. De immigratiedienst heeft in dit verband vastgesteld dat de verklaringen van de heer Okorie geen essentiële tegenstrijdigheden bevatten, maar kwam op grond van psychologisch deskundigenonderzoek toch tot de slotsom dat hij niet geloofwaardig was. Dit deskundigenonderzoek bestond uit een oriënterend onderzoek, een persoonlijkheidsonderzoek en diverse persoonlijkheidstests en leidde tot de gevolgtrekking dat de bewering van de heer Okorie over zijn homoseksualiteit niet kon worden gestaafd.

De heer Okorie heeft bij de nationale rechterlijke instantie beroep ingesteld, waarbij hij in het bijzonder stelde dat de psychologische tests die hij heeft ondergaan, ernstig inbreuk maakten op zijn grondrechten op grond van artikel 1 (de menselijke waardigheid) en artikel 7 (de eerbiediging van het privé-leven en van het familie- en gezinsleven) van het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie (het Handvest) en niet geschikt waren om de aannemelijkheid van zijn vermeende seksuele gerichtheid te beoordelen. De nationale immigratiedienst bestreed dat er grondrechten waren geschonden en gaf aan dat de tests nodig zijn om seksuele gerichtheid te bevestigen en dat er geen lichamelijk onderzoek plaatsvindt en er niet gedwongen pornografische beelden of video's moeten worden bekeken. Bovendien heeft de heer Okorie toestemming gegeven voor de test.

Welke bepalingen van het recht van de Unie zijn hier van toepassing?

Handvest

Artikel 1 – De menselijke waardigheid

"De menselijke waardigheid is onschendbaar. Zij moet worden geëerbiedigd en beschermd."

Artikel 7 – De eerbiediging van het privé-leven en van het familie- en gezinsleven

"Eenieder heeft recht op eerbiediging van zijn privéleven, zijn familie- en gezinsleven, zijn woning en zijn communicatie."

Artikel 47 – Recht op een doeltreffende voorziening in rechte en op een onpartijdig gerecht

"Eenieder wiens door het recht van de Unie gewaarborgde rechten en vrijheden zijn geschonden, heeft recht op een doeltreffende voorziening in rechte, met inachtneming van de in dit artikel gestelde voorwaarden.

Eenieder heeft recht op een eerlijke en openbare behandeling van zijn zaak, binnen een redelijke termijn, door een onafhankelijk en onpartijdig gerecht dat vooraf bij wet is ingesteld. Eenieder heeft de mogelijkheid zich te laten adviseren, verdedigen en vertegenwoordigen.

Rechtsbijstand wordt verleend aan degenen die niet over toereikende financiële middelen beschikken, voor zover die bijstand noodzakelijk is om de daadwerkelijke toegang tot de rechter te waarborgen."

Erkenningsrichtlijn (2011/95/EU)[25]

Artikel 4 bepaalt het volgende:

"1. De lidstaten mogen van de verzoeker verlangen dat hij alle elementen ter staving van het verzoek om internationale bescherming zo spoedig mogelijk indient. De lidstaat heeft tot taak om de relevante elementen van het verzoek in samenwerking met de verzoeker te beoordelen.

2.De in lid 1 bedoelde elementen bestaan in de verklaringen van de verzoeker en alle documentatie in het bezit van de verzoeker over zijn leeftijd, achtergrond, ook die van relevante familieleden, identiteit, nationaliteit(en), land(en) en plaats(en) van eerder verblijf, eerdere verzoeken, reisroutes, reisdocumenten en de redenen waarom hij een verzoek om internationale bescherming indient.

3. De beoordeling van een verzoek om internationale bescherming moet plaatsvinden op individuele basis en houdt onder meer rekening met:

(a) alle relevante feiten in verband met het land van herkomst op het tijdstip waarop een beslissing inzake het verzoek wordt genomen, met inbegrip van wettelijke en bestuursrechtelijke bepalingen van het land van herkomst en de wijze waarop deze worden toegepast;

(b) de door de verzoeker afgelegde verklaring en overgelegde documenten, samen met informatie over de vraag of de verzoeker aan vervolging of andere ernstige schade blootgesteld is dan wel blootgesteld zou kunnen worden;

(c) de individuele situatie en persoonlijke omstandigheden van de verzoeker, waartoe factoren behoren zoals achtergrond, geslacht en leeftijd, teneinde te beoordelen of op basis van de persoonlijke omstandigheden van de verzoeker, de daden waaraan hij blootgesteld is of blootgesteld zou kunnen worden, met vervolging of ernstige schade overeenkomen;

(d) de vraag of zijn activiteiten, sedert hij zijn land heeft verlaten, uitsluitend ten doel hadden de nodige voorwaarden te scheppen om een verzoek om internationale bescherming te kunnen indienen, teneinde na te gaan of de betrokkene, in geval van terugkeer naar dat land, door die activiteiten aan vervolging of ernstige schade zou worden blootgesteld;

(e) de vraag of in redelijkheid kan worden verwacht dat de verzoeker zich onder de bescherming kan stellen van een ander land waar hij zich op zijn staatsburgerschap kan beroepen."

Overeenkomstig de rechtspraak van het Hof van Justitie van de Europese Unie (HvJ-EU) verzet artikel 4 van Richtlijn 2011/95/EU zich er niet tegen dat nationale immigratiediensten in het kader van de beoordeling van de feiten en omstandigheden betreffende de aangevoerde seksuele gerichtheid van een asielzoeker een deskundigenonderzoek gelasten.

[25] Richtlijn 2011/95/EU van het Europees Parlement en de Raad van 13 december 2011 inzake normen voor de erkenning van onderdanen van derde landen of staatlozen als personen die internationale bescherming genieten, voor een uniforme status voor vluchtelingen of voor personen die in aanmerking komen voor subsidiaire bescherming, en voor de inhoud van de verleende bescherming, PB L 337 van 2011, blz. 9.

Vragen

Beantwoord eerst vraag 1 alvorens met de volgende vragen verder te gaan.

Vraag 1: De heer Okorie stelt dat bepaalde aspecten van de procedure voor de nationale rechter in strijd zijn met artikel 47 van het Handvest (doeltreffende voorziening in rechte). Is artikel 47 van het Handvest van toepassing op de procedures voor de nationale rechter?

a. Ja, het Handvest is een catalogus van grondrechten die, in beginsel, altijd van toepassing is, evenals het Europees Verdrag voor de rechten van de mens (EVRM).

b. Ja, omdat de procedure voor de nationale rechter de toepassing van Richtlijn 2011/95/EU betreft.

c. Nee, omdat de beoordelingsmethoden van de immigratiedienst buiten het toepassingsgebied van het EU-recht vallen, aangezien de nationale bewijsregels niet door Richtlijn 2011/95/EU worden geharmoniseerd.

d. Nee, omdat deze zaak betrekking heeft op een asielverzoek en artikel 47 van het Handvest uitsluitend een doeltreffende voorziening in rechte garandeert voor burgerlijke zaken en strafzaken.

Notities

Aangenomen dat het Handvest van toepassing is:

Vraag 2: Bespreek aan de hand van de relevante bepalingen van het Handvest of het EVRM en de rechtspraak van het EHRM relevant zijn voor de interpretatie van de artikelen 1 en 7 van het Handvest.

Notities

Vraag 3: Is het verenigbaar met het Handvest om gebruik te maken van een psychologisch deskundigen-onderzoek op basis van projectieve persoonlijkheidstests om de aangevoerde seksuele gerichtheid van een verzoeker om internationale bescherming, te beoordelen? Benoem de bepalingen van het Handvest die relevant zijn voor deze vraag en de relevante factoren waarmee rekening moet worden gehouden.

Notities

Raadpleeg voor meer informatie de pagina's over het EU-Handvest op de FRA-website

Achtergrondinformatie voor opleiders

Inleidende opmerkingen

Deze casestudy is gebaseerd op de zaak van het HvJ-EU, C-473/16, *F.,* ECLI:EU:C:2018:36, 25 januari 2018.

Deze casestudy betreft slechts de eerste vraag (zie *F.,* punten 47–71) over het psychologisch deskundigenonderzoek. Het feit dat de Franse en Nederlandse regering alsmede de Commissie de betrouwbaarheid van een dergelijk deskundigenonderzoek krachtig hebben bestreden, wordt buiten deze casestudy gelaten (zie *F.,* punt 58).

Vragen en antwoorden

Vraag 1. Is artikel 47 van het Handvest van toepassing op de procedures voor de nationale rechter?

a. Ja, het Handvest is een catalogus van grondrechten die, in beginsel, altijd van toepassing is, evenals het EVRM.

b. **Ja, omdat de procedure voor de nationale rechter de toepassing van Richtlijn 2011/95/EU betreft.**

c. Nee, omdat de beoordelingsmethoden van de immigratiedienst buiten het toepassingsgebied van het EU-recht vallen, aangezien de nationale bewijsregels niet door Richtlijn 2011/95/EU worden geharmoniseerd.

d. Nee, omdat deze zaak betrekking heeft op een asielverzoek en artikel 47 van het Handvest uitsluitend een doeltreffende voorziening in rechte garandeert voor burgerlijke zaken en strafzaken.

Inleidende opmerkingen

Bij de analyse van een casestudy met betrekking tot het Handvest is het belangrijk om aan de hand van artikel 51, lid 1, eerst te controleren of het Handvest van toepassing is. In de feedback op deze vraag kan de nadruk worden gelegd op de redenen om deze belangrijke eerste stap consequent toe te passen (zie hoofdstuk 3 van het handboek van het FRA). Daarnaast kan aan hoofdstuk 7 van dit handboek worden gerefereerd. Hierin staat een checklist om de toepasbaarheid van artikel 51, lid 1, van het Handvest te beoordelen.

Het is van groot belang om te onthouden dat de grondrechten van de Europese Unie uitsluitend van toepassing zijn in situaties die binnen het toepassingsgebied van het EU-recht vallen. Dit is een groot verschil met het Europees Verdrag voor de rechten van de mens, dat in beginsel in alle gevallen van toepassing is. Voor de toepassing van het Handvest moet op grond van artikel 51, lid 1, van het Handvest worden gecontroleerd of de betreffende zaak een louter nationale aangelegenheid is waarin het Handvest geen rol speelt, of dat deze binnen het toepassingsgebied van het EU-recht valt en het Handvest dus van toepassing is. Artikel 51, lid 1, komt er feitelijk op neer dat de toepassing van grondrechten van de Europese Unie samengaat met de toepassing van andere bepalingen van het recht van de Unie. Het is ook van belang om te onthouden dat de toepassing van het Handvest en de toepassing van andere bepalingen van het recht van de Unie altijd met elkaar zijn verbonden.

Hiervan is niet uitdrukkelijk sprake in *F.* en artikel 47 van het Handvest speelt in deze zaak geen rol.

Het juiste antwoord

Antwoord b is het juiste antwoord (zie situatie A.3 in hoofdstuk 7 van het FRA-handboek).

Toelichting

Op grond van artikel 51, lid 1, van het Handvest is het Handvest van toepassing op alle nationale maatregelen die het recht van de Unie ten uitvoer brengen. Overeenkomstig de rechtspraak van het HvJ-EU heeft "het recht van de Unie ten uitvoer brengen" een ruime betekenis die elke tenuitvoerlegging (mise en œuvre) en toepassing van het Unierecht door de lidstaten omvat. Het betekent hetzelfde als "optreden binnen het toepassingsgebied van het recht van de Unie" en dekt alle situaties die door EU-recht worden geregeld.

In dit geval is de toepassing van het Handvest verbonden met artikel 4 van Richtlijn 2011/95/EU over de taak van lidstaten om de relevante elementen van het verzoek om binnenlandse bescherming te beoordelen.

Antwoord c is onjuist. De uitoefening van dergelijke discretionaire bevoegdheid door lidstaten kwalificeert in beginsel als "tenuitvoerlegging van Unierecht", ongeacht of het om een verplichte of facultatieve uitoefening van discretionaire bevoegdheden gaat (zie situatie A.3 in het FRA-handboek). Om deze reden is antwoord c onjuist. Daarnaast kan worden verwezen naar situatie A.4 in hoofdstuk 7 van het FRA-handboek: maatregelen die binnen de procedurele autonomie van lidstaten vallen, kwalificeren als tenuitvoerlegging als bedoeld in artikel 51, lid 1, van het Handvest.

Antwoord a is onjuist (zie de inleidende opmerkingen).

Antwoord d is onjuist. Een belangrijke toegevoegde waarde van artikel 47 van het Handvest in vergelijking met artikel 6 van het EVRM is dat de werkingssfeer niet beperkt is tot burgerlijke zaken en strafzaken. Het is dus ook toepasselijk in geschillen op andere gebieden, bijvoorbeeld asiel en migratie en belastingen (zie de toelichtingen op artikel 47 en artikel 52, lid 3, van het Handvest).

Vraag 2. Bespreek aan de hand van de relevante bepalingen van het Handvest of het EVRM en de rechtspraak van het EHRM relevant zijn voor de interpretatie van de artikelen 1 en 7 van het Handvest.

Het juiste antwoord

Ja. Het EVRM en de rechtspraak van het EHRM zijn, in beginsel, relevant voor de toepassing van artikel 7 van

het Handvest. In deze zaak verwijst het HvJ-EU echter niet naar rechtspraak van het EHRM. De waarschijnlijke reden hiervoor is dat een psychologisch deskundigenonderzoek op basis van projectieve persoonlijkheidstests niet strookt met de evenredigheidstest van artikel 52, lid 1, van het Handvest.

Toelichting

Het EVRM vormt geen juridisch instrument dat formeel werd opgenomen in het recht van de Unie. Het Handvest bevat echter rechten die corresponderen met rechten die zijn gegarandeerd door het EVRM ("corresponderende rechten"). Op grond van artikel 52, lid 3, van het Handvest, zijn de betekenis en het toepassingsgebied van deze corresponderende rechten van het Handvest dezelfde als vermeld in het EVRM (inclusief de rechtspraak van het EHRM). Het EVRM bepaalt het minimumbeschermingsniveau. Het recht van de Unie kan een ruimere bescherming bieden (zie artikel 52, lid 3, laatste zin van het Handvest en hoofdstuk 2 en hoofdstuk 8, stappen 9 en 10, van het FRA-handboek).

Artikel 52 van het Handvest – Reikwijdte en uitlegging van de gewaarborgde rechten en beginselen

"3. Voor zover dit Handvest rechten bevat die corresponderen met rechten welke zijn gegarandeerd door het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden, zijn de inhoud en reikwijdte ervan dezelfde als die welke er door genoemd verdrag aan worden toegekend. Deze bepaling verhindert niet dat het recht van de Unie een ruimere bescherming biedt."

Hoe weet ik of er corresponderende rechten in het geding zijn?

Het antwoord is te vinden in de toelichting op artikel 52, lid 3, van het Handvest en in de toelichting op de behandelde bepaling van het Handvest in "Toelichtingen bij het Handvest van de grondrechten" (beschikbaar op EUR-LEX onder "Verdragen/Overige verdragen en protocollen"; PB C 303 van 14.12.2007).

Toelichting op artikel 7 – De eerbiediging van het privé-leven en van het familie- en gezinsleven

"De in artikel 7 gewaarborgde rechten corresponderen met de rechten die in artikel 8 van het EVRM zijn gewaarborgd. Om rekening te houden met de technische ontwikkelingen is het woord 'correspondentie' vervangen door 'communicatie'.

Conform artikel 52, lid 3, heeft dit recht dezelfde inhoud en reikwijdte als het recht in de daarmee corresponderende bepaling van het EVRM. Dit heeft tot gevolg dat de beperkingen die er rechtmatig aan kunnen worden gesteld, dezelfde zijn als die welke in het kader van voornoemd artikel 8 zijn toegestaan:

'1. Een ieder heeft recht op respect voor zijn privéleven, zijn familie- en gezinsleven, zijn woning en zijn correspondentie.'

2. Geen inmenging van enig openbaar gezag is toegestaan in de uitoefening van dit recht, dan voor zover bij de wet is voorzien en in een democratische samenleving noodzakelijk is in het belang van de nationale veiligheid, de openbare veiligheid of het economisch welzijn van het land, het voorkomen van wanordelijkheden en strafbare feiten, de bescherming van de gezondheid of de goede zeden of voor de bescherming van de rechten en vrijheden van anderen."

Toelichting op artikel 52 – Reikwijdte en uitlegging van de gewaarborgde rechten en beginselen

"Artikelen van het Handvest met dezelfde inhoud en reikwijdte als de daarmee corresponderende artikelen van het EVRM: […]

Artikel 7 correspondeert met artikel 8 EVRM."

Vraag 3: Is het verenigbaar met het Handvest om gebruik te maken van een psychologisch deskundigenonderzoek op basis van projectieve persoonlijkheidstests om de aangevoerde seksuele gerichtheid van een verzoeker om internationale bescherming, te beoordelen?

Inleidende opmerkingen

Hoofdstuk 8 van het handboek van het FRA biedt een gestructureerd kader om te onderzoeken of een nationale bepaling verenigbaar is met het Handvest. Om ervoor te zorgen dat alle stappen zijn doorlopen, wordt aanbevolen de checklist te gebruiken. In dit geval moet bij de beoordeling artikel 52, lid 1, van het Handvest worden betrokken (de algemene bepaling over beperkingen).

In artikel 52, lid 1, van het Handvest worden de volgende voorwaarden gesteld:

- Zijn de beperkingen bij wet voorzien?
- Is eerbiediging van de wezenlijke inhoud van het grondrecht in kwestie gewaarborgd?
- Dienen de beperkingen een legitiem doel?
- Is de beperking geschikt om het geïdentificeerde probleem aan te pakken?
- Gaat de beperking verder dan wat noodzakelijk is om het nagestreefde doel te verwezenlijken? Zijn er maatregelen beschikbaar die voor minder inmenging in de grondrechten zouden zorgen?
- Zijn de beperkingen in verhouding tot het nagestreefde doel?

In dit geval ligt de nadruk op *de evenredigheidstest.*

Het juiste antwoord

Nee. Het is niet-verenigbaar met artikel 7 van het Handvest (zie *F.,* punten 50–70). Het HvJ-EU gaat niet in op artikel 1 van het Handvest.

Toelichting

Het gebruik van een psychologisch deskundigenonderzoek zoals dat in het hoofdgeding, vormt in deze omstandigheden een inmenging in het recht van deze persoon op eerbiediging van zijn privéleven (zie *F.,* punt 54). De uitvoering en toepassing van een dergelijk deskundigenonderzoek leidt, gezien de aard en het voorwerp ervan, tot een *bijzonder ernstige* aantasting van het privéleven van de verzoeker om internationale bescherming (zie *F.,* punt 60).

In dat verband is er niet noodzakelijkerwijs sprake van vrijwillige toestemming, aangezien deze toestemming de facto wordt afgedwongen door de druk van de omstandigheden waarin de verzoeker om internationale bescherming zich bevindt (zie *F.,* punt 53).

Aangezien in deze zaak sprake is van inmenging, moeten de voorwaarden van artikel 52, lid 1, worden gecontroleerd (zie de inleidende opmerkingen).

Het HvJ-EU gaat rechtstreeks naar de evenredigheidstest. Bepalend is dat een dergelijk deskundigenonderzoek in verhouding tot het beoogde doel bijzonder grote gevolgen voor het privéleven van de verzoeker heeft. Gelet op de ernst van de inmenging in het recht op eerbiediging van het privéleven kan de test niet worden beschouwd als evenredig aan het nut dat die eventueel zou kunnen hebben voor de beoordeling van de feiten en omstandigheden bedoeld in artikel 4 van Richtlijn 2011/95/EU. In dit verband zijn de volgende gezamenlijke elementen van belang.

- De uitvoering en toepassing van een dergelijk deskundigenonderzoek leidt tot een bijzonder ernstige aantasting van het privéleven van de verzoeker om internationale bescherming.
- Een dergelijk deskundigenonderzoek is met name gebaseerd op een serie psychologische tests die de betrokken persoon moet ondergaan en die bedoeld zijn om een essentieel element van diens identiteit aan te tonen. Dit element betreft de persoonlijke levenssfeer van deze persoon in die zin dat het betrekking heeft op intieme aspecten van zijn leven.
- Beginsel 18 van de Yogyakarta-beginselen betreffende de toepassing van het internationaal recht inzake mensenrechten met betrekking tot seksuele geaardheid en genderidentiteit, stelt dat niemand gedwongen mag worden om enigerlei psychologische test te ondergaan op grond van zijn seksuele geaardheid of genderidentiteit.

Om uitspraak te kunnen doen op een verzoek om internationale bescherming op grond van vrees voor vervolging wegens seksuele gerichtheid kan een dergelijk deskundigenonderzoek ter bevestiging van de verklaringen van een verzoeker om internationale bescherming over zijn seksuele gerichtheid, bovendien niet onmisbaar worden geacht.

Aanbevolen literatuur

Hoofdstuk 1 “Toepassingsgebied” en “Wat is de motivering van artikel 51 van het Handvest?” en de hoofdstukken 3, 4, 7 en 8 van het handboek van het FRA.

Ferreira, N. en Venturi, D. (2018), “Testing the untestable: The CJEU’s decision in Case C-473/16, F V Bevándorlási És Állampolgársági Hivatal (28 June 2018)”, EDAL – *European Database of Asylum Law,* beschikbaar op https://ssrn.com/abstract=3204321.

CASESTUDY 6 – OPSCHORTING VAN EEN TERUGKEERBESLUIT

ASIEL EN MIGRATIE

Hand-out voor deelnemers

De feiten van de zaak

Op 15 april 2009 heeft de heer Madagi krachtens nationale wetgeving een aanvraag om machtiging tot verblijf om medische redenen ingediend, waarin hij aanvoerde dat hij ernstig ziek was. Op 4 december 2009 is die aanvraag ontvankelijk verklaard. Bij beslissing van 6 juni 2011 is de door de heer Madagi ingediende aanvraag om machtiging tot verblijf afgewezen op grond dat diens land van herkomst (Nigeria) over een medische infrastructuur beschikt om personen te behandelen die aan zijn ziekte lijden. Die beslissing is op 29 juni 2011 aan de heer Madagi betekend en was voorzien van een bevel om het Franse grondgebied te verlaten. Dit besluit moet als een "terugkeerbesluit" in de zin van artikel 3, lid 4, van Terugkeerrichtlijn 2008/115/EG worden beschouwd. Op 7 juli 2011 heeft de heer Madagi beroep ingesteld tegen dit terugkeerbesluit en voerde aan dat er in Nigeria geen passende behandeling is voor zijn ziekte. De heer Madagi beschikt op grond van de geldende nationale regeling niet over een beroep in rechte met schorsende werking van het terugkeerbesluit.

Welke bepalingen van het recht van de Unie zijn hier van toepassing?

Handvest van de grondrechten van de Europese Unie (het Handvest)

Artikel 19 – Bescherming bij verwijdering, uitzetting en uitlevering

"2. Niemand mag worden verwijderd of uitgezet naar, dan wel worden uitgeleverd aan een staat waar een ernstig risico bestaat dat hij aan de doodstraf, aan folteringen of aan andere onmenselijke of vernederende behandelingen of bestraffingen wordt onderworpen. […]"

Artikel 47 – Recht op een doeltreffende voorziening in rechte en op een onpartijdig gerecht

"Eenieder wiens door het recht van de Unie gewaarborgde rechten en vrijheden zijn geschonden, heeft recht op een doeltreffende voorziening in rechte, met inachtneming van de in dit artikel gestelde voorwaarden.

Eenieder heeft recht op een eerlijke en openbare behandeling van zijn zaak, binnen een redelijke termijn, door een onafhankelijk en onpartijdig gerecht dat vooraf bij wet is ingesteld. Eenieder heeft de mogelijkheid zich te laten adviseren, verdedigen en vertegenwoordigen.

Rechtsbijstand wordt verleend aan degenen die niet over toereikende financiële middelen beschikken, voor zover die bijstand noodzakelijk is om de daadwerkelijke toegang tot de rechter te waarborgen."

Terugkeerrichtlijn 2008/115/EG[26]

Artikel 3, lid 4, bepaalt het volgende:

"Voor de toepassing van deze richtlijn wordt verstaan onder:

[…]

(4) 'terugkeerbesluit': de administratieve of rechterlijke beslissing of handeling waarbij wordt vastgesteld dat het verblijf van een onderdaan van een derde land illegaal is of dit illegaal wordt verklaard en een terugkeerverplichting wordt opgelegd of vastgesteld."

[26] Richtlijn 2008/115/EG van het Europees Parlement en de Raad van 16 december 2008 over gemeenschappelijke normen en procedures in de lidstaten voor de terugkeer van onderdanen van derde landen die illegaal op hun grondgebied verblijven, PB L 348, 2008, blz. 98.

Artikel 5 bepaalt het volgende:

"Bij de tenuitvoerlegging van deze richtlijn houden de lidstaten rekening met:

[…]

(c) de gezondheidstoestand van de betrokken onderdaan van een derde land, en eerbiedigen zij het beginsel van non-refoulement."

Artikel 9, met als opschrift "Uitstel van verwijdering", bepaalt in lid 1 het volgende:

"De lidstaten stellen de verwijdering uit:

(a) in geval deze in strijd zou zijn met het beginsel van non-refoulement, of

(b) fvoor de duur van de overeenkomstig artikel 13, lid 2, toegestane opschorting."

Artikel 12 bepaalt het volgende:

"Het terugkeerbesluit en, in voorkomend geval, het besluit betreffende het inreisverbod en het besluit inzake verwijdering worden schriftelijk uitgevaardigd en vermelden de feitelijke en de rechtsgronden, alsook informatie over de rechtsmiddelen die openstaan. […]"

Artikel 13, leden 1 en 2, bepalen het volgende:

"1. Aan de betrokken onderdaan van een derde land wordt een doeltreffend rechtsmiddel van beroep of bezwaar toegekend, dat hij bij een bevoegde rechterlijke of administratieve autoriteit of bij een onpartijdig samengestelde bevoegde instantie waarvan de onafhankelijkheid is gewaarborgd, kan aanwenden tegen de in artikel 12, lid 1, bedoelde besluiten in het kader van terugkeer.

2. De in lid 1 bedoelde autoriteit of instantie is bevoegd om de in artikel 12, lid 1, bedoelde besluiten in het kader van terugkeer te herzien en kan eveneens de uitvoering ervan tijdelijk opschorten, tenzij op grond van de nationale wetgeving reeds een tijdelijke opschorting van toepassing is."

Artikel 14, lid 1, bepaalt het volgende:

"Behoudens het bepaalde in de artikelen 16 en 17, zorgen de lidstaten ervoor dat jegens de onderdanen van derde landen, tijdens de termijn die overeenkomstig artikel 7 voor vrijwillig vertrek is toegestaan, en tijdens de termijn waarvoor overeenkomstig artikel 9 de verwijdering is uitgesteld, zoveel mogelijk de volgende beginselen in acht worden genomen:

[…]

(b) dringende medische zorg wordt verstrekt en essentiële behandeling van ziekte wordt uitgevoerd;"

Welke bepalingen van de nationale wetgeving zijn van toepassing?

Artikel 3, punt i), van de wet betreffende de toegang tot het grondgebied, het verblijf, de vestiging en de verwijdering van vreemdelingen bepaalt in lid 1:

"De in Frankrijk verblijvende vreemdeling die zijn identiteit aantoont overeenkomstig paragraaf 2 en die op zodanige wijze lijdt aan een ziekte dat deze ziekte een reëel risico inhoudt voor zijn leven of fysieke integriteit of een reëel risico inhoudt op een onmenselijke of vernederende behandeling wanneer er geen adequate behandeling is in zijn land van herkomst of het land waar hij verblijft, kan een machtiging tot verblijf in Frankrijk aanvragen bij de minister of zijn gemachtigde."

Vragen

Vraag 1. Is artikel 47 van het Handvest van toepassing op de nationale uitvoeringsbepalingen betreffende (het ontbreken van) schorsing?

a. Ja, het Handvest is een catalogus van grondrechten die, in beginsel, altijd van toepassing is, evenals het Europees Verdrag voor de rechten van de mens (EVRM).

b. Ja, omdat deze bepalingen kwalificeren als tenuitvoerlegging van Richtlijn 2008/115/EG.

c. Nee, omdat op grond van artikel 13, lid 2, van Richtlijn 2008/115/EG het rechtsmiddel als bedoeld in artikel 13, lid 1, niet noodzakelijkerwijs een schorsende werking hoeft te hebben.

d. Nee, omdat deze zaak betrekking heeft op een asielverzoek en artikel 47 van het Handvest uitsluitend een doeltreffende voorziening in rechte garandeert voor burgerlijke zaken en strafzaken.

Notities

Aangenomen dat het Handvest van toepassing is:

Vraag 2. Bespreek aan de hand van de relevante bepalingen van het Handvest of het EVRM en de rechtspraak van het EHRM relevant zijn voor de interpretatie van de artikelen 47 en 19 van het Handvest.

Notities

Vraag 3. Moeten de artikelen 5 en 13 van Richtlijn 2008/115/EG, gelezen in het licht van artikel 19, lid 2, en artikel 47 van het Handvest, aldus worden uitgelegd dat er een rechtsmiddel met schorsende werking moet zijn tegen een terugkeerbesluit waarvan de uitvoering voor de betrokken derdelander een ernstig risico inhoudt dat zijn gezondheidstoestand op ernstige en onomkeerbare wijze verslechtert?

Notities

Raadpleeg voor meer informatie de pagina's over het EU-Handvest op de FRA-website

Achtergrondinformatie voor opleiders

Inleidende opmerkingen

Deze casestudy is gebaseerd op de zaak van het HvJ-EU, C-562/13, *Abdida,* ECLI:EU:C:2014:2453, 18 december 2014.

Deze casestudy betreft slechts de schorsende werking van een beroep tegen een terugkeerbesluit waarop het HvJ-EU in de punten 39–53 ingaat. Er wordt geen antwoord gegeven op de vraag of er sprake is van een verplichting om te voorzien in de elementaire levensbehoeften van een derdelander. De feiten van de casestudy zijn vereenvoudigd en dit aspect is buiten beschouwing gelaten.

Vragen en antwoorden

Vraag 1. Is artikel 47 van het Handvest van toepassing op de nationale uitvoeringsbepalingen betreffende (het ontbreken van) schorsing?

a. Ja, het Handvest is een catalogus van grondrechten die, in beginsel, altijd van toepassing is, evenals het EVRM.

b. **Ja, omdat deze bepalingen kwalificeren als tenuitvoerlegging van Richtlijn 2008/115/EG.**

c. Nee, omdat op grond van artikel 13, lid 2, van Richtlijn 2008/115/EG het rechtsmiddel als bedoeld in artikel 13, lid 1, niet noodzakelijkerwijs een schorsende werking hoeft te hebben.

d. Nee, omdat deze zaak betrekking heeft op een asielverzoek en artikel 47 van het Handvest uitsluitend een doeltreffende voorziening in rechte garandeert voor burgerlijke zaken en strafzaken.

Inleidende opmerkingen

Bij de analyse van een casestudy met betrekking tot het Handvest is het belangrijk om aan de hand van artikel 51, lid 1, eerst te controleren of het Handvest van toepassing is. In de feedback op deze vraag kan de nadruk worden gelegd op de redenen om deze belangrijke eerste stap consequent toe te passen (zie hoofdstuk 3 van het handboek van het FRA). Daarnaast kan aan hoofdstuk 7 van dit handboek worden gerefereerd. Hierin staat een checklist om de toepasbaarheid van artikel 51, lid 1, van het Handvest te beoordelen.

Het is van groot belang om te onthouden dat de grondrechten van de Europese Unie uitsluitend van toepassing zijn in situaties die binnen het toepassingsgebied van het EU-recht vallen. Dit is een groot verschil met het Europees Verdrag voor de rechten van de mens, dat in beginsel in alle gevallen van toepassing is. Voor de toepassing van het Handvest moet op grond van artikel 51, lid 1, van het Handvest worden gecontroleerd of de betreffende zaak een louter nationale aangelegenheid is waarin het Handvest geen rol speelt, of dat deze binnen het toepassingsgebied van het EU-recht valt en het Handvest dus van toepassing is. Artikel 51, lid 1, komt er feitelijk op neer dat de toepassing van grondrechten van de Europese Unie samengaat met de toepassing van andere bepalingen van het recht van de Unie. Het is ook van belang om te onthouden dat de toepassing van het Handvest en de toepassing van andere bepalingen van het recht van de Unie altijd met elkaar zijn verbonden.

Hiervan is niet uitdrukkelijk sprake in Abdida. Het HvJ-EU gebruikt het Handvest voor de uitlegging van de artikelen 5 en 13 van Richtlijn 2008/115/EG.

Het juiste antwoord

Antwoord b is het juiste antwoord (zie situatie A.3 in hoofdstuk 7 van het FRA-handboek).

Toelichting

Op grond van artikel 51, lid 1, van het Handvest is het Handvest van toepassing op alle nationale maatregelen die het recht van de Unie ten uitvoer brengen. Overeenkomstig de rechtspraak van het HvJ-EU heeft "het recht van de Unie ten uitvoer brengen" een ruime betekenis die elke tenuitvoerlegging en toepassing van het Unierecht door de lidstaten omvat. Het betekent hetzelfde als "optreden binnen het toepassingsgebied van het recht van de Unie" en dekt alle situaties die door EU-recht worden geregeld.

In dit geval is de toepassing van het Handvest verbonden met artikel 13, lid 2, van Richtlijn 2008/115/EG, dat lidstaten de bevoegdheid geeft terugkeerbesluiten tijdelijk op te schorten. De uitoefening van dergelijke discretionaire bevoegdheid door lidstaten kwalificeert in beginsel als "tenuitvoerlegging van Unierecht", ongeacht of het om een verplichte of facultatieve uitoefening van discretionaire bevoegdheden gaat. Het kan zelfs zo zijn dat de inachtneming van het Handvest tot de verplichte uitoefening van bevoegdheden op grond van het recht van de Unie leidt. Dat is in deze zaak aan de hand (andere voorbeelden waarin een bevoegdheid een verplichting wordt zijn HvJ-EU, C-411/10 en C-493/10, N.S., 21 december 2011, punten 55, 68–69 en 106–108 en HvJ-EU, C-329/13, Stefan, 8 mei 2014, punt 35). Om deze reden is antwoord c onjuist.

Antwoord a is onjuist (zie de inleidende opmerkingen).

Antwoord d is onjuist. Een belangrijke toegevoegde waarde van artikel 47 van het Handvest in vergelijking met artikel 6 van het EVRM is dat de werkingssfeer niet beperkt is tot burgerlijke zaken en strafzaken. Het is dus ook toepasselijk in geschillen op andere gebieden, bijvoorbeeld asiel en migratie en belastingen (zie de onderstreepte delen van de toelichting op vraag 2).

Vraag 2. Bespreek aan de hand van de relevante bepalingen van het Handvest of het EVRM en de rechtspraak van het EHRM relevant zijn.

Het juiste antwoord

Ja. Het EVRM en de rechtspraak van het EHRM zijn, in beginsel, relevant voor de toepassing van de artikelen

47 en 19, lid 2, van het Handvest. Het HvJ-EU verwijst ook naar rechtspraak van het EHRM (zie *Abdida*, punten 47 en 51).

Toelichting

Het EVRM vormt geen juridisch instrument dat formeel werd opgenomen in het recht van de Unie. Het Handvest bevat echter rechten die corresponderen met rechten die zijn gegarandeerd door het EVRM ("corresponderende rechten"). Op grond van artikel 52, lid 3, van het Handvest, zijn de betekenis en het toepassingsgebied van deze corresponderende rechten van het Handvest dezelfde als vermeld in het EVRM (inclusief de rechtspraak van het EHRM). Het EVRM bepaalt het minimumbeschermingsniveau. Het recht van de Unie kan een ruimere bescherming bieden (zie hoofdstuk 2 en hoofdstuk 8, stappen 9 en 10, van het FRA-handboek).

Artikel 52 van het Handvest – Reikwijdte en uitlegging van de gewaarborgde rechten en beginselen

"3. Voor zover dit Handvest rechten bevat die corresponderen met rechten welke zijn gegarandeerd door het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden, zijn de inhoud en reikwijdte ervan dezelfde als die welke er door genoemd verdrag aan worden toegekend. Deze bepaling verhindert niet dat het recht van de Unie een ruimere bescherming biedt."

Hoe weet ik of er corresponderende rechten in het geding zijn?

Het antwoord is te vinden in de toelichting op artikel 52, lid 3, van het Handvest en in de toelichting op de behandelde bepaling van het Handvest in "Toelichtingen bij het Handvest van de grondrechten" (beschikbaar op EUR-LEX onder "Verdragen/Overige verdragen en protocollen"; PB C 303 van 14.12.2007).

Toelichting op artikel 19 – Bescherming bij verwijdering, uitzetting en uitlevering

> *"[…]*
>
> *Lid 2 neemt de relevante jurisprudentie van het Europees Hof voor de rechten van de mens over met betrekking tot artikel 3 van het EVRM (zie Ahmed tegen Oostenrijk, arrest van 17 december 1996, Jurispr.1996-VI, blz. 2206, en Soering, arrest van 7 juli 1989)."*

Toelichting op artikel 47 – Recht op een doeltreffende voorziening in rechte en op een onpartijdig gerecht

> *"De eerste alinea is gebaseerd op artikel 13 van het EVRM:*
>
> *'Eenieder wiens rechten en vrijheden die in dit Verdrag zijn vermeld, zijn geschonden, heeft recht op een daadwerkelijk rechtsmiddel voor een nationale instantie, ook indien deze schending is begaan door personen in de uitoefening van hun ambtelijke functie.'*
>
> *Het recht van de Unie biedt echter een ruimere bescherming omdat het een recht op een doeltreffende voorziening in rechte waarborgt."*
>
> *[…]*
>
> *"De tweede alinea correspondeert met artikel 6, lid 1, van het EVRM, dat als volgt luidt:*
>
> *'Bij het vaststellen van zijn burgerlijke rechten en verplichtingen of bij het bepalen van de gegrondheid van een tegen hem ingestelde vervolging heeft eenieder recht op een eerlijke en openbare behandeling van zijn zaak, binnen een redelijke termijn, door een onafhankelijk en onpartijdig gerecht dat bij de wet is ingesteld. De uitspraak moet in het openbaar worden gewezen maar de toegang tot de rechtszaal kan aan de pers en het publiek worden ontzegd, gedurende de gehele terechtzitting of een deel daarvan, in het belang van goede zeden, van de openbare orde of nationale veiligheid in een democratische samenleving, wanneer de belangen van minderjarigen of de bescherming van het privé-leven van procespartijen dit eisen of, in die mate als door de rechter onder bijzondere omstandigheden strikt noodzakelijk wordt geoordeeld, wanneer de openbaarheid de belangen van een behoorlijke rechtspleging zou schaden.'*

In het recht van de Unie is het recht op toegang tot de rechter niet alleen van toepassing op geschillen inzake civielrechtelijke rechten en verplichtingen. Dit is een consequentie van het feit dat de Unie een rechtsgemeenschap is, zoals het Hof heeft geconstateerd in zaak 294/83, Les Verts tegen Europees Parlement (arrest van 23 april 1986, Jurispr. 1986, blz. 1339). Met uitzondering van de werkingssfeer zijn de door het EVRM geboden waarborgen op dezelfde wijze van toepassing in de Unie.

> *Met betrekking tot de derde alinea zij erop gewezen dat volgens de jurisprudentie van het Europees Hof voor de rechten van de mens in rechtsbijstand moet worden voorzien wanneer de garantie van een doeltreffende voorziening in rechte wegens het ontbreken van die bijstand ontwricht zou worden (Arrest EHRM van 9 oktober 1979, Airey, Série A, volume 32, blz. 11). Er bestaat ook een rechtsbijstandregeling voor het Hof van Justitie van de Europese Unie."*

Toelichting op artikel 52 – Reikwijdte en uitlegging van de gewaarborgde rechten en beginselen

> *"Artikelen van het Handvest met dezelfde inhoud en reikwijdte als de daarmee corresponderende artikelen van het EVRM:*
>
> *[…]*
>
> *artikel 19, lid 2, correspondeert met artikel 3 EVRM zoals het door het Europees Hof voor de rechten van de mens wordt geïnterpreteerd*
>
> *[…]*
>
> *Artikelen waarvan de inhoud dezelfde is als die van de daarmee corresponderende artikelen van het EVRM, maar waarvan de reikwijdte ruimer is:*

[…]

artikel 47, leden 2 en 3, correspondeert met artikel 6, lid 1, van het EVRM, maar de beperking tot de betwistingen betreffende burgerlijke rechten en verplichtingen of tot strafrechtelijke vervolging geldt niet ten aanzien van het recht van de Europese Unie en de toepassing ervan

[…]".

Vraag 3. Moeten de artikelen 5 en 13 van Richtlijn 2008/115/EG, gelezen in het licht van artikel 19, lid 2, en artikel 47 van het Handvest, aldus worden uitgelegd dat er een rechtsmiddel met schorsende werking moet zijn tegen een terugkeerbesluit waarvan de uitvoering voor de betrokken derdelander een ernstig risico inhoudt dat zijn gezondheidstoestand op ernstige en onomkeerbare wijze verslechtert?

Het juiste antwoord

Ja (zie *Abdida*, punten 46–53).

Volgens het HvJ-EU moeten de artikelen 5 en 13 van Richtlijn 2008/115/EG, gelezen in het licht van artikel 19, lid 2, en artikel 47 van het Handvest, aldus worden uitgelegd dat zij zich verzetten tegen een nationale wettelijke regeling die niet voorziet in een beroep met schorsende werking tegen een terugkeerbesluit waarvan de uitvoering voor de betrokken derdelander een ernstig risico inhoudt dat zijn gezondheidstoestand op ernstige en onomkeerbare wijze verslechtert.

Toelichting

Op grond van de richtlijn hoeft het rechtsmiddel als bedoeld in artikel 13, lid 1, niet noodzakelijkerwijs een schorsende werking te hebben. De kenmerken van dat beroep moeten evenwel worden bepaald in overeenstemming met artikel 47 van het Handvest, dat een herbevestiging vormt van het beginsel van effectieve rechterlijke bescherming.

In dat verband moet worden opgemerkt dat artikel 19, lid 2, van het Handvest met name bepaalt dat niemand mag worden verwijderd naar een staat waar een ernstig risico bestaat dat hij aan onmenselijke of vernederende behandelingen of bestraffingen wordt onderworpen. Onder verwijzing naar rechtspraak van het EHRM oordeelt het HvJ-EU dat in de zeer uitzonderlijke gevallen waarin de verwijdering van een derdelander die aan een ernstige ziekte lijdt, naar een land waar geen adequate behandeling beschikbaar is, het beginsel van non-refoulement schendt, verzet artikel 5 van Richtlijn 2008/115/EG, gelezen in het licht van artikel 19, lid 2, van het Handvest, zich ertegen dat die lidstaten die verwijdering uitvoeren.

Die zeer uitzonderlijke gevallen worden gekenmerkt door het feit dat de schade die voortvloeit uit de verwijdering van een derdelander naar een land waar een ernstig risico bestaat dat hij aan onmenselijke of vernederende behandelingen wordt onderworpen, ernstig en onherstelbaar is.

Het beroep tegen een terugkeerbesluit waarvan de uitvoering voor de betrokken derdelander een ernstig risico inhoudt dat zijn gezondheidstoestand op ernstige en onomkeerbare wijze verslechtert, is derhalve alleen dan doeltreffend wanneer die derdelander over een beroep met schorsende werking beschikt teneinde te waarborgen dat het terugkeerbesluit niet wordt uitgevoerd voordat een grief betreffende een schending van artikel 5 van Richtlijn 2008/115/EG, gelezen in het licht van artikel 19, lid 2, van het Handvest, door een bevoegde autoriteit is onderzocht.

Aanbevolen literatuur

Hoofdstuk 1 "Toepassingsgebied" en "Wat is de motivering van artikel 51 van het Handvest?" en de hoofdstukken 3, 4, 7 en 8 van het handboek van het FRA.

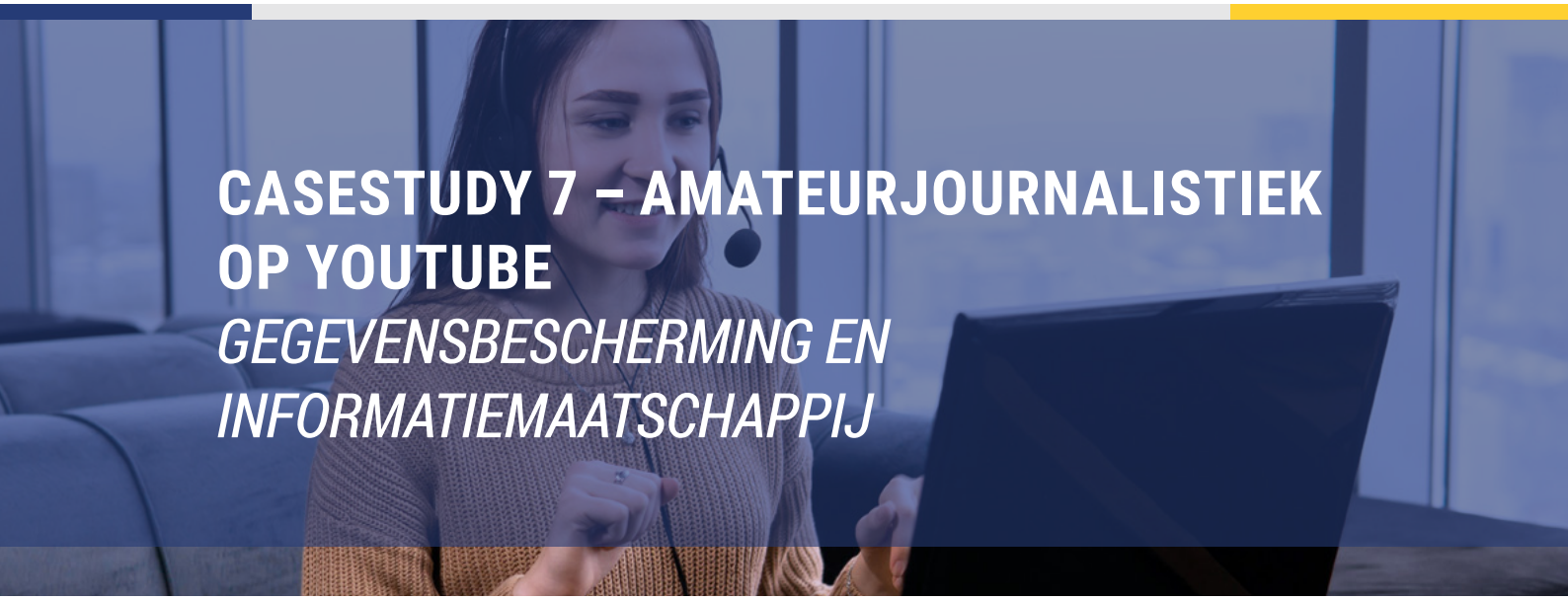

CASESTUDY 7 – AMATEURJOURNALISTIEK OP YOUTUBE

GEGEVENSBESCHERMING EN INFORMATIEMAATSCHAPPIJ

Hand-out voor deelnemers

De feiten van de zaak

De heer Persson heeft op een politiebureau een video-opname gemaakt. De opname betrof een verklaring die hij tegenover de politie aflegde in het kader van een administratieve procedure die tegen hem was ingeleid. Op de betrokken video zijn het politiekantoor en verschillende politieagenten in functie te zien. Hierop is het gesprek van de heer Persson met de politieagenten te beluisteren, dat in het kader van procedurele handelingen werd gevoerd. Daarbij zijn de stemmen te horen van de politieagenten, de heer Persson en zijn metgezel. De heer Persson heeft deze beelden vervolgens op YouTube gezet.

De nationale dienst gegevensbescherming stelde zich op het standpunt dat de heer Persson inbreuk had gemaakt op de geldende nationale regeling, omdat hij de politieagenten niet had geïnformeerd over het doel van de video-opname. Aan de nationale dienst gegevensbescherming had de heer Persson evenmin inlichtingen verstrekt waaruit bleek dat het doel dat met de betrokken video en de plaatsing ervan op een website werd nagestreefd in overeenstemming was met de betreffende nationale voorschriften. De nationale dienst gegevensbescherming had dus tegen de heer Persson gezegd dat hij deze video van YouTube en andere websites moest verwijderen.

De heer Persson heeft de zaak voor de nationale rechter gebracht. Hij erkent geen uitdrukkelijke toestemming van de politieagenten te hebben gekregen om de video-opname te maken of deze op het internet te publiceren. Hij stelt dat hij met de betrokken video-opname een praktijk van de politie onder de aandacht van de bevolking wilde brengen die volgens hem onrechtmatig was.

Volgens de nationale rechter blijkt uit eerdere rechtspraak van het Hof van Justitie van de Europese Unie (HvJ-EU) dat de betreffende opname en publicatie onder de algemene verordening gegevensbescherming (AVG)[27] vallen en er geen uitzondering geldt. In het bijzonder valt de verwerking niet binnen de uitgezonderde activiteiten die met "uitsluitend persoonlijke of huishoudelijke doeleinden" zijn verricht, aangezien de heer Persson de betrokken video zonder toegangsbeperking heeft gepubliceerd en hij de "persoonsgegevens aldus voor een onbepaald aantal personen toegankelijk" heeft gemaakt. De nationale rechter vraagt het HvJ-EU echter om duiding met betrekking tot de volgende vraag: vallen de activiteiten van natuurlijke personen, zoals de heer Persson, onder het begrip "journalistieke doeleinden", als bedoeld in artikel 85 van de AVG?

Welke bepalingen van het recht van de Unie zijn hier van toepassing?

Handvest van de grondrechten van de Europese Unie (het Handvest)

Artikel 7 – De eerbiediging van het privé-leven en van het familie- en gezinsleven

> *"Eenieder heeft recht op eerbiediging van zijn privéleven, zijn familie- en gezinsleven, zijn woning en zijn communicatie."*

Artikel 8 – De bescherming van persoonsgegevens

> *"1. Eenieder heeft recht op bescherming van zijn persoonsgegevens.*

[27] Verordening (EU) 2016/679 van het Europees Parlement en de Raad van 27 april 2016 betreffende de bescherming van natuurlijke personen in verband met de verwerking van persoonsgegevens en betreffende het vrije verkeer van die gegevens en tot intrekking van Richtlijn 95/46/EG (algemene verordening gegevensbescherming).

2. Deze gegevens moeten eerlijk worden verwerkt, voor bepaalde doeleinden en met toestemming van de betrokkene of op basis van een andere gerechtvaardigde grondslag waarin de wet voorziet. Eenieder heeft recht van inzage in de over hem verzamelde gegevens en op rectificatie daarvan.

3. Een onafhankelijke autoriteit ziet erop toe dat deze regels worden nageleefd."

Artikel 11 – De vrijheid van meningsuiting en van informatie

"1. Eenieder heeft recht op vrijheid van meningsuiting. Dit recht omvat de vrijheid een mening te hebben en de vrijheid kennis te nemen en te geven van informatie of ideeën, zonder inmenging van enig openbaar gezag en ongeacht grenzen.

2. De vrijheid en de pluriformiteit van de media worden geëerbiedigd."

Algemene verordening gegevensbescherming

Doel

De AVG heeft als doel de grondrechten en de fundamentele vrijheden van natuurlijke personen in verband met de verwerking van persoonsgegevens te beschermen, zoals het recht op eerbiediging van het privé-leven, het familie- en gezinsleven en het recht op bescherming van persoonsgegevens, zoals gewaarborgd door de artikelen 7 en 8 van het Handvest, en tegelijkertijd het vrij verkeer van persoonsgegevens mogelijk te maken.

Dit doel kan echter niet worden nagestreefd zonder rekening te houden met het feit dat deze fundamentele rechten tot op zekere hoogte moeten worden verzoend met het fundamentele recht van de vrijheid van meningsuiting (artikel 11 van het Handvest).

Artikel 6 – Rechtmatigheid van de verwerking

"1. De verwerking is alleen rechtmatig indien en voor zover aan ten minste een van de onderstaande voorwaarden is voldaan: […]

(f) de verwerking is noodzakelijk voor de behartiging van de gerechtvaardigde belangen van de verwerkingsverantwoordelijke of van een derde, behalve wanneer de belangen of de grondrechten en de fundamentele vrijheden van de betrokkene die tot bescherming van persoonsgegevens nopen, zwaarder wegen dan die belangen, met name wanneer de betrokkene een kind is."

Artikel 85 – Verwerking en vrijheid van meningsuiting en van informatie

"2. Voor verwerking voor journalistieke doeleinden of ten behoeve van academische, artistieke of literaire uitdrukkingsvormen stellen de lidstaten uitzonderingen of afwijkingen vast van hoofdstuk II (beginselen), hoofdstuk III (rechten van de betrokkene), hoofdstuk IV (de verwerkingsverantwoordelijke en de verwerker), hoofdstuk V (doorgifte van persoonsgegevens naar derde landen of internationale organisaties), hoofdstuk VI (onafhankelijke toezichthoudende autoriteiten), hoofdstuk VII (samenwerking en coherentie) en hoofdstuk IX (specifieke gegevensverwerkingssituaties) indien deze noodzakelijk zijn om het recht op bescherming van persoonsgegevens in overeenstemming te brengen met de vrijheid van meningsuiting en van informatie."

Vragen

Om deze zaak bij de nationale rechter aanhangig te maken, moet de heer Persson griffierechten betalen (27,50 EUR).

In artikel 78, lid 1, van de AVG is het recht vervat om tegen besluiten van een gegevensbeschermingsautoriteit een doeltreffende voorziening in rechte in te stellen. In de AVG is echter niets vastgesteld over griffierechten of uitvoeringsbepalingen voor dergelijke gerechtelijke procedures.

De verplichting om griffierechten te betalen vloeit voort uit nationaal procesrecht. De betreffende nationale wet is, in de regel, van toepassing op administratieve zaken en werd niet ontwikkeld om de AVG ten uitvoer te leggen. In deze specifieke zaak kent het nationale procesrecht een vrijstelling van griffierechten. Helaas voldoet de heer Persson niet aan de voorwaarden voor deze vrijstelling, die namelijk wordt toegekend op basis van financiële draagkracht aan uitsluitend personen van 30 jaar of ouder. Hij is het hiermee oneens en stelt dat de vrijstellingsvoorwaarden in strijd zijn met het beginsel van non-discriminatie (artikel 21 van het Handvest).

Vraag 1. Is het Handvest van toepassing op de nationale wetgeving betreffende griffierechten?

a. Ja, het Handvest is een catalogus van grondrechten die, in beginsel, altijd van toepassing is, evenals het Europees Verdrag voor de rechten van de mens (EVRM).

b. Nee, het bevat geen bepalingen over griffierechten of uitvoeringsbepalingen. Deze bepalingen behoren tot de nationale procedurele autonomie.

c. Nee, de betreffende nationale wet is van algemene toepassing en is niet ontwikkeld om de regeling uit te voeren.

d. Ja, het betreft een nationale uitvoeringsbepaling die wordt gebruikt binnen het kader van de AVG.

Notities

Aangenomen dat het Handvest van toepassing is:

Vraag 2. Bespreek aan de hand van de relevante bepalingen van het Handvest of het EVRM en de rechtspraak van het EHRM in deze zaak relevant zijn.

Notities

Vraag 3. Hoe zou u deze zaak beoordelen in het licht van de AVG en het Handvest? Bespreek het evenwicht tussen de concurrerende grondrechten en beantwoord de volgende vragen.

a. Met welke factoren moet de nationale rechter rekening houden? Wat moet bepalend zijn?

b. Zou het verschil maken als de zaak een publicatie in gedrukte media betrof?

c. Wat vindt u van de standpunten die door enkele lidstaten tegenover het HvJ-EU zijn geuit dat journalistiek altijd een zekere mate van formalisme en professionele procedures of controle met zich meebrengt?

d. Maakt het uit dat YouTube geen journalistiek platform is?

e. Is het van belang dat de politieagenten niet over deze opname en het doel ervan waren geïnformeerd?

Notities

Raadpleeg voor meer informatie de pagina's over het EU-Handvest op de FRA-website

Achtergrondinformatie voor opleiders

Inleidende opmerkingen

Deze casestudy is gebaseerd op de zaak van het HvJ-EU, C-345/17, Buivids, ECLI:EU:C:2019:122, 14 februari 2019. Buivids is gebaseerd op eerdere rechtspraak:

- HvJ-EU, C-101/01, *Lindqvist,* ECLI:EU:C:2003:596, 6 november 2003;
- HvJ-EU, C-73/07, Satamedia, EU:C:2008:727, 16 december 2008.

Houd er rekening mee dat *Buivids* is gebaseerd op Richtlijn 95/46/EG (gegevensbeschermingsrichtlijn); deze richtlijn is ingetrokken bij de AVG, die sinds 25 mei 2018 van kracht is. Het arrest in de zaak *Buivids* verwijst naar artikel 7, punt f), en artikel 9 van de gegevensbeschermingsrichtlijn. In de hand-out zijn deze bepalingen vervangen door de (bijna) identieke artikelen 6, lid 1, punt f), en artikel 85 van de AVG.

In de casestudy komt alleen het deel van het arrest aan de orde over de tweede vraag waarin het HvJ-EU de nationale rechter duiding geeft over de wijze waarop die kan beoordelen of bij een activiteit sprake is van verwerking van persoonsgegevens voor journalistieke doeleinden in de zin van de richtlijn. Wat betreft de eerste vraag heeft het HvJ-EU geoordeeld dat een video-opname zoals deze en de publicatie ervan op het internet binnen de werkingssfeer van Richtlijn 95/46/EG vallen. Het feit dat het een eenmalige opname betreft, doet niets aan dit oordeel af. De opname, die met een digitale camera is gemaakt, is immers vastgelegd in het geheugen van deze camera en vormt dus een geautomatiseerde verwerking van persoonsgegevens. Het feit dat er politieagenten in een bureau te zien zijn, doet hier eveneens geen afbreuk aan, omdat op grond van de richtlijn niet sprake is van een uitzondering op deze bepaling. Dit deel van het arrest is in de feiten van de casestudy geïntegreerd. Het vormt daarom een "gegeven" en maakt geen deel uit van de vragen. Dit deel van het arrest impliceert echter wel dat gegevensbescherming van toepassing is op een reeks van amateurpublicaties van persoonsgegevens van derden op verschillende sociale media, zoals Facebook en Instagram.

Vragen en antwoorden

Om deze zaak bij de nationale rechter aanhangig te maken, moet de heer Persson griffierechten betalen (27,50 EUR). In artikel 78, lid 1, van de AVG is het recht vervat om tegen hem betreffende besluiten van een gegevensbeschermingsautoriteit een doeltreffende voorziening in rechte in te stellen. In de AVG is echter niets vastgesteld over griffierechten of uitvoeringsbepalingen voor dergelijke gerechtelijke procedures. De verplichting om griffierechten te betalen vloeit voort uit nationaal procesrecht. De betreffende nationale wet is, in de regel, van toepassing op administratieve zaken en werd niet ontwikkeld om de AVG ten uitvoer te leggen. In deze specifieke zaak voorziet het nationale procesrecht in een vrijstelling van griffierechten. Helaas voldoet de heer Persson niet aan de voorwaarden voor deze vrijstelling, die namelijk wordt toegekend op basis van financiële draagkracht aan uitsluitend personen van 30 jaar of ouder. Hij is het hiermee oneens en stelt dat de vrijstellingsvoorwaarden in strijd zijn met het beginsel van non-discriminatie (artikel 21 van het Handvest).

Vraag 1. Is het Handvest van toepassing op de nationale wetgeving betreffende griffierechten?

a. Ja, het Handvest is een catalogus van grondrechten die, in beginsel, altijd van toepassing is, evenals het EVRM.

b. Nee, het bevat geen bepalingen over griffierechten of uitvoeringsbepalingen. Deze bepalingen behoren tot de nationale procedurele autonomie.

c. Nee, de betreffende nationale wet is van algemene toepassing en is niet ontwikkeld om de regeling uit te voeren.

d. **Ja, het betreft een nationale uitvoeringsbepaling die wordt gebruikt binnen het kader van de AVG.**

Inleidende opmerkingen

Bij de analyse van een casestudy met betrekking tot het Handvest is het belangrijk om aan de hand van artikel 51, lid 1, eerst te controleren of het Handvest van toepassing is. In de feedback op deze vraag kan de nadruk worden gelegd op de redenen om deze belangrijke eerste stap consequent toe te passen (zie hoofdstuk 3 van het handboek van het FRA). Daarnaast kan aan hoofdstuk 7 van dit handboek worden gerefereerd. Hierin staat een checklist om de toepasbaarheid van artikel 51, lid 1, van het Handvest te beoordelen.

Het is van groot belang om te onthouden dat de grondrechten van de Europese Unie uitsluitend van toepassing zijn in situaties die binnen het toepassingsgebied van het EU-recht vallen. Dit is een groot verschil met het Europees Verdrag voor de rechten van de mens, dat in beginsel in alle gevallen van toepassing is. Voor de toepassing van het Handvest moet op grond van artikel 51, lid 1, van het Handvest worden gecontroleerd of de betreffende zaak een louter nationale aangelegenheid is waarin het Handvest geen rol speelt, of dat deze binnen het toepassingsgebied van het EU-recht valt en het Handvest dus van toepassing is. Artikel 51, lid 1, komt er feitelijk op neer dat de toepassing van grondrechten van de Europese Unie samengaat met de toepassing van andere bepalingen van het recht van de Unie. Het is ook van belang om te onthouden dat de toepassing van het Handvest en de toepassing van andere bepalingen van het recht van de Unie altijd met elkaar zijn verbonden.

Deze vraag als zodanig is niet uit Buivids afkomstig.

Het juiste antwoord

Antwoord d is het juiste antwoord (zie situatie A.4 in hoofdstuk 7 van het FRA-handboek).

Toelichting

Op grond van artikel 51, lid 1, van het Handvest is het Handvest van toepassing op alle nationale maatregelen die het recht van de Unie ten uitvoer brengen. Overeenkomstig de rechtspraak van het HvJ-EU heeft "het recht van de Unie ten uitvoer brengen" een ruime betekenis die elke tenuitvoerlegging en toepassing van het Unierecht door de lidstaten omvat. Het betekent hetzelfde als "optreden binnen het toepassingsgebied van het recht van de Unie" en dekt alle situaties die door EU-recht worden geregeld.

Nationale maatregelen die worden gebruikt om de toepassing en doeltreffendheid van EU-recht te waarborgen (sancties, rechtsmiddelen en handhaving) kwalificeren als "tenuitvoerlegging van Unierecht" als bedoeld in artikel 51, lid 1, van het Handvest. EU-grondrechten zijn van toepassing op deze nationale maatregelen indien ze in het kader van het recht van de Unie worden gebruikt. Deze regel geldt doorgaans ongeacht of de desbetreffende rechtshandeling van de Unie al dan niet specifieke bepalingen (verplichtingen) bevat met betrekking tot de doeltreffendheid van EU-recht.

Antwoord a is onjuist (zie de inleidende opmerkingen).

Antwoord b vermeldt correct dat dergelijke bepalingen behoren tot de nationale procedurele autonomie. Handelen binnen deze procedurele autonomie kwalificeert echter, zoals eerder is uiteengezet, als tenuitvoerlegging van Unierecht (artikel 51, lid 1, van het Handvest).

Antwoord c is onjuist. Algemene bepalingen die niet zijn bedoeld om het recht van de Unie ten uitvoer te brengen, kunnen kwalificeren als tenuitvoerlegging ingevolge artikel 51 als de bepaling wordt gebruikt in het kader van het recht van de Unie.

Vraag 2. Bespreek aan de hand van de relevante bepalingen van het Handvest of het EVRM en de rechtspraak van het EHRM in deze zaak relevant zijn.

Het juiste antwoord

Ja. Het EVRM is, in beginsel, relevant voor de toepassing van de artikelen 8 en 11 van het Handvest.

Toelichting

Het EVRM vormt geen juridisch instrument dat formeel werd opgenomen in het recht van de Unie. Het Handvest bevat echter rechten die corresponderen met rechten die zijn gegarandeerd door het EVRM ("corresponderende rechten"). Op grond van artikel 52, lid 3, van het Handvest, zijn de betekenis en het toepassingsgebied van deze corresponderende rechten van het Handvest dezelfde als vermeld in het EVRM (inclusief de rechtspraak van het EHRM). Het EVRM bepaalt het minimumbeschermingsniveau. Het recht van de Unie kan een ruimere bescherming bieden (zie hoofdstuk 2 en hoofdstuk 8, stappen 9 en 10, van het FRA-handboek).

Artikel 52 van het Handvest – Reikwijdte en uitlegging van de gewaarborgde rechten en beginselen

"3. Voor zover dit Handvest rechten bevat die corresponderen met rechten welke zijn gegarandeerd door het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden, zijn de inhoud en reikwijdte ervan dezelfde als die welke er door genoemd verdrag aan worden toegekend. Deze bepaling verhindert niet dat het recht van de Unie een ruimere bescherming biedt."

Hoe weet ik of er corresponderende rechten in het geding zijn?

Het antwoord is te vinden in de toelichting op artikel 52, lid 3, van het Handvest en in de toelichting op de behandelde bepaling van het Handvest in "Toelichtingen bij het Handvest van de grondrechten" (beschikbaar op EUR-LEX onder "Verdragen/Overige verdragen en protocollen"; PB C 303 van 14.12.2007).

Toelichting op artikel 7 – De eerbiediging van het privé-leven en van het familie- en gezinsleven

"De in artikel 7 gewaarborgde rechten corresponderen met de rechten die in artikel 8 van het EVRM zijn gewaarborgd. Om rekening te houden met de technische ontwikkelingen is het woord 'correspondentie' vervangen door 'communicatie'."

Toelichting op artikel 11 – De vrijheid van meningsuiting en van informatie

"Artikel 11 correspondeert met artikel 10 EVRM […]"

Toelichting op artikel 52 – Reikwijdte en uitlegging van de gewaarborgde rechten en beginselen

"[…] Artikelen van het Handvest met dezelfde inhoud en reikwijdte als de daarmee corresponderende artikelen van het EVRM:

[…]

- Artikel 7 correspondeert met artikel 8 EVRM

[…]

- Artikel 11 correspondeert met artikel 10 EVRM."

Bijgevolg zijn de artikelen 8 en 10 van het EVRM (en de betreffende rechtspraak van het EHRM) in beginsel relevant, wat betreft de vaststelling van het minimumbeschermingsniveau, voor de toelichtingen op de artikelen 7 en 11 van het Handvest (zie Buivids, punt 65; het HvJ-EU vermeldt uitsluitend artikel 7 van het Handvest).

Artikel 8 van het Handvest heeft geen corresponderend artikel in het EVRM. Het EHRM schaart in zijn uitlegging gegevensbescherming echter onder artikel 8

van het EVRM (EHRM, S. en Marper tegen Verenigd Koninkrijk [Grote kamer], nrs. 30562/04 en 30566/04, 4 december 2008).

In *Buivids* verwijst het HvJ-EU naar rechtspraak waaruit volgt dat het EHRM een aantal relevante criteria heeft ontwikkeld waar rekening mee moet worden gehouden (zie Buivids, punt 66).

Vraag 3. Hoe zou u deze zaak beoordelen in het licht van de AVG en het Handvest? Bespreek het evenwicht tussen de concurrerende grondrechten.

Arrest van het HvJ-EU

In geval van feitelijke omstandigheden, zoals de video-opname van politieagenten die op een politiebureau aanwezig zijn terwijl daar een verklaring wordt afgelegd en de publicatie van deze opname op een website waarop gebruikers video's kunnen plaatsen, bekijken en delen, kan sprake zijn van verwerking van persoonsgegevens voor uitsluitend **journalistieke doeleinden** (artikel 85 van de AVG), voor zover uit die video valt af te leiden dat het **doel** van de opname en de publicatie ervan uitsluitend erin bestond **informatie, meningen of ideeën aan het publiek bekend te maken.** Het staat aan de nationale rechter dit vast te stellen.

Toelichting

Het HvJ-EU gaat ervan uit dat verzoening nodig is van twee fundamentele rechten, namelijk het recht op eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer van de politieagenten en de vrijheid van meningsuiting van de klager (zie Buivids, punt 62).

a.Met welke factoren moet de nationale rechter rekening houden? Wat moet bepalend zijn?

Het is aan de nationale rechter te beoordelen of uit de betrokken video valt af te leiden dat i) het uitsluitende doel van de opname en de publicatie ervan het bekendmaken was ii) aan het publiek van iii) informatie, meningen of ideeën (zie Buivids, punt 59).

Om tot een evenwichtige afweging tussen deze beide fundamentele rechten te komen, dwingt het fundamentele recht op bescherming van de persoonlijke levenssfeer er dus toe dat de uitzonderingen op en beperkingen van de gegevensbescherming binnen de grenzen van het strikt noodzakelijke blijven (zie Buivids, punt 64).

Relevante criteria waar rekening mee moet worden gehouden zijn de bijdrage aan een debat van openbaar belang, de bekendheid van de betrokken persoon, het onderwerp van het bericht, het eerdere gedrag van de betrokken persoon, de inhoud, de vorm en de gevolgen van de publicatie, de wijze waarop en de omstandigheden waarin de informatie is verkregen en de waarachtigheid ervan (zie Buivids, punt 66; het HvJ-EU heeft dit overgenomen uit de rechtspraak van het EHRM).

b. Zou het verschil maken als de zaak een publicatie in gedrukte media betrof?

Het HvJ-EU gaat niet in op dit onderwerp. De advocaat-generaal verwijst echter naar de volgende uitspraak van het EHRM (punt 63):

"Het EHRM heeft geoordeeld dat het risico dat het uitoefenen en het genieten van mensenrechten en vrijheden, met name het recht op eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer, worden aangetast beslist groter is in het geval dat inhoud via internet wordt gecommuniceerd dan wanneer de pers gebruikmaakt van ouderwetse technologie zoals de gedrukte media."

Dit element lijkt relevant te zijn in het kader van de evenredigheidstest.

c. Wat vindt u van de standpunten die door enkele lidstaten tegenover het HvJ-EU zijn geuit dat journalistiek altijd een zekere mate van formalisme en professionele procedures of controle met zich meebrengt?

Het HvJ-EU is van oordeel dat de omstandigheid dat de heer Buivids geen professioneel journalist is, niet uitsluit dat de betrokken video-opname en de publicatie daarvan op een website onder de uitzondering voor journalistieke doeleinden kunnen vallen (zie *Buivids,* punt 55).

d. Maakt het uit dat YouTube geen journalistiek platform is?

Nee, omdat het HvJ-EU van oordeel is dat het enkele feit dat de heer Buivids deze opname op een website zoals YouTube heeft geplaatst, niet kan beletten dat deze verwerking van persoonsgegevens wordt aangemerkt als een verwerking die voor uitsluitend journalistieke doeleinden in de zin van artikel 9 van de gegevensbeschermingsrichtlijn is geschied (zie Buivids, punt 56).

e. Is het van belang dat de politieagenten niet over deze opname en het doel ervan waren geïnformeerd?

Er moet rekening mee worden gehouden dat de voor de verwerking verantwoordelijke maatregelen kan nemen waarmee de inmenging in het recht op de persoonlijke levenssfeer kan worden afgezwakt. In het onderhavige geval is het blijkens de aan het HvJ-EU overgelegde stukken niet uitgesloten dat bij de opname en de publicatie van de betrokken video zonder dat de betrokkenen, namelijk de politieagenten op deze video, over deze opname en het doel ervan waren geïnformeerd, sprake is van inmenging in hun fundamentele recht op eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer (zie *Buivids,* punten 66 en 67).

Aanbevolen literatuur

Hoofdstuk 1 "Toepassingsgebied" en "Wat is de motivering van artikel 51 van het Handvest?" en de hoofdstukken 3, 4 en 7 van het handboek van het FRA.

EHRM, *Magyar Helsinki Bizottság tegen Hongarije*, CE:ECHR:2016:1108JUD001803011, 8 november 2016.

EHRM, *Satakunnan Markkinapörssi Oy en Satamedia Oy tegen Finland,* CE:ECHR:2017: 0627JUD000093113, 27 juni 2017.

Erdos, D. (2015), "From the Scylla of restriction to the Charybdis of licence? Exploring the scope of the 'special purposes' freedom of expression shield in European data protection", *Common Market Law Review,* jaargang 52, blz. 119–154.

Docksey, C. en Hijmans, H. (2019), "The Court of Justice as a key player in privacy and data protection", *European Data Protection Law Review*, jaargang 5, nr. 3, blz. 300–316.

Europees Toezichthouder voor gegevensbescherming (EDPS) (2017), *Assessing the necessity of measures that limit the fundamental right to the protection of personal data: A toolkit, Brussel (Beoordeling van de noodzakelijkheid van maatregelen die het grondrecht op de bescherming van persoonsgegevens beperken: een toolkit),* EDPS, beschikbaar op https://edps.europa.eu/sites/edp/files/publication/17-06-01_necessity_toolkit_final_en.pdf.

Europees Toezichthouder voor gegevensbescherming (EDPS) (2019), *EDPS Guidelines on assessing the proportionality of measures that limit the fundamental rights to privacy and to the protection of personal data, Brussels (Richtsnoeren van de EDPS betreffende de beoordeling van de evenredigheid van maatregelen die de grondrechten op privacy en op de bescherming van persoonsgegevens beperken),* EDPS.

CASESTUDY 8 – VERPLICHTING VOOR AANBIEDERS VAN TELECOMMUNICATIEDIENSTEN OM METAGEGEVENS TE BEWAREN

GEGEVENSBESCHERMING EN INFORMATIEMAATSCHAPPIJ

Hand-out voor deelnemers

De feiten van de zaak

De heer Brown en de heer Rice hebben, ieder afzonderlijk, bij de bevoegde nationale rechter beroep in rechte ingesteld dat ertoe strekte de wettigheid van enkele nationale bepalingen te toetsen. Zij hebben aangevoerd dat deze bepalingen onverenigbaar waren met het Handvest. Hun beroep betrof een nationale regeling op grond waarvan aanbieders van telecommunicatiediensten verplicht communicatiegegevens moeten bewaren van alle communicatiemiddelen en alle gebruikers. Zij stelden dat deze algemene bewaringsverplichting in strijd is met het Handvest. Volgens de nationale wetgever is deze regeling bedoeld om de bevoegde autoriteiten middelen te verschaffen voor het onderzoeken en bestrijden van criminaliteit. Door communicatiegegevens te bewaren hebben de autoriteiten toegang tot communicatiegegevens van personen voordat zij van een strafbaar feit worden verdacht. Omdat verdachten en netwerken op voorhand niet bekend zijn, worden de gegevens van alle burgers bewaard. Dankzij deze algemene bewaringsverplichting kan de politie of een inlichtingendienst als zij een verdachte in beeld hebben, historische gegevens raadplegen die niet beschikbaar zouden zijn zonder een algemene bewaringsverplichting voor gegevens. Volgens de nationale autoriteiten kan een gerichte bewaring van gegevens niet in de plaats worden gesteld van een algemene bewaringsverplichting. Daarnaast betreffen de nationale bepalingen uitsluitend verkeersgegevens en locatiegegevens (zogenaamde metagegevens, waaruit kan worden afgeleid met wie, waar, hoe en hoelang de communicatie heeft plaatsgevonden). Hieronder valt niet de inhoud van telefoongesprekken, tekstberichten of e-mailberichten.

Welke bepalingen van het recht van de Unie zijn hier van toepassing?

Handvest van de grondrechten van de Europese Unie (het Handvest)

Artikel 7 – De eerbiediging van het privé-leven en van het familie- en gezinsleven

"Eenieder heeft recht op eerbiediging van zijn privéleven, zijn familie- en gezinsleven, zijn woning en zijn communicatie."

Artikel 8 – De bescherming van persoonsgegevens

"1. Eenieder heeft recht op bescherming van zijn persoonsgegevens.

2. Deze gegevens moeten eerlijk worden verwerkt, voor bepaalde doeleinden en met toestemming van de betrokkene of op basis van een andere gerechtvaardigde grondslag waarin de wet voorziet. Eenieder heeft recht van inzage in de over hem verzamelde gegevens en op rectificatie daarvan.

3. Een onafhankelijke autoriteit ziet erop toe dat deze regels worden nageleefd."

Artikel 11 – De vrijheid van meningsuiting en van informatie

"1. Eenieder heeft recht op vrijheid van meningsuiting. Dit recht omvat de vrijheid een mening te hebben en de vrijheid kennis te nemen en te geven van informatie of ideeën, zonder inmenging van enig openbaar gezag en ongeacht grenzen".

Richtlijn 2002/58/EG betreffende privacy en elektronische communicatie[28]

Doel

Richtlijn 2002/58/EG heeft willen zorgen voor een hoge mate van bescherming van de persoonsgegevens en van de persoonlijke levenssfeer voor alle elektronischecommunicatiediensten, ongeacht de gebruikte technologie. Daartoe bevat Richtlijn 2002/58/EG specifieke bepalingen die de gebruikers van elektronischecommunicatiediensten beogen te beschermen tegen de gevaren die de nieuwe technologieën en de steeds grotere mogelijkheden van geautomatiseerde opslag en verwerking van gegevens voor de persoonsgegevens en de persoonlijke levenssfeer van die gebruikers meebrengen.

Het vertrouwelijkheidsbeginsel van de elektronische communicatie

In het bijzonder artikel 5, lid 1, van deze richtlijn bepaalt dat lidstaten via nationale wetgeving het vertrouwelijke karakter van de communicatie en de daarmee verband houdende verkeersgegevens via openbare communicatienetwerken en via openbare elektronischecommunicatiediensten moeten garanderen. Het bij Richtlijn 2002/58/EG ingevoerde beginsel van vertrouwelijkheid van de communicatie impliceert onder meer een in beginsel voor alle andere personen dan de gebruikers geldend verbod op het zonder toestemming van de gebruikers opslaan van de verkeersgegevens betreffende de elektronische communicatie. De richtlijn bevat enkele specifieke uitzonderingen, bijvoorbeeld voor de noodzakelijke verwerking en opslag van verkeersgegevens die nodig zijn voor de facturering van diensten en voor de marketing van die diensten.

Artikel 15, lid 1: discretionaire bevoegdheid voor lidstaten

Bovendien biedt artikel 15, lid 1, van Richtlijn 2002/58/EG lidstaten de mogelijkheid uitzonderingen voor de in artikel 5, lid 1, van deze richtlijn bedoelde plichten toe te passen om het vertrouwelijke karakter van persoonsgegevens te garanderen. Hierin wordt het volgende bepaald:

"1. De lidstaten kunnen wettelijke maatregelen treffen ter beperking van de reikwijdte van de in [...] deze richtlijn bedoelde rechten en plichten, indien dat in een democratische samenleving noodzakelijk, redelijk en proportioneel is ter waarborging van de nationale, d.w.z. de staatsveiligheid, de landsverdediging, de openbare veiligheid, of het voorkomen, onderzoeken, opsporen en vervolgen van strafbare feiten of van onbevoegd gebruik van het elektronischecommunicatiesysteem […]. Daartoe kunnen de lidstaten o.a. wetgevingsmaatregelen treffen om gegevens gedurende een beperkte periode te bewaren om de redenen die in dit lid worden genoemd. […]"

Welke bepalingen van de nationale wetgeving zijn van toepassing?

De in het hoofdgeding aan de orde zijnde nationale wetgeving is gebaseerd op artikel 15, lid 1, van Richtlijn 2002/58/EG en voorziet, ter bestrijding van criminaliteit, in algemene en ongedifferentieerde bewaring van alle verkeersgegevens en locatiegegevens van alle abonnees en geregistreerde gebruikers betreffende alle elektronischecommunicatiemiddelen. Overeenkomstig de betreffende nationale bepalingen moeten aanbieders van telecommunicatiediensten communicatiegegevens bewaren die nodig zijn voor het identificeren van de bron en de bestemming van een communicatie, voor het bepalen van de datum, het tijdstip, de duur en de aard van de communicatie, voor het identificeren van de gebruikte communicatieapparatuur en voor het bepalen van de locatie van de mobiele communicatieapparatuur bij de aanvang en de beëindiging van de communicatie.

[28] Richtlijn 2002/58/EG van het Europees Parlement en de Raad van 12 juli 2002 betreffende de verwerking van persoonsgegevens en de bescherming van de persoonlijke levenssfeer in de sector elektronische communicatie, PB L 201 van 2002, blz. 37, zoals gewijzigd bij Richtlijn 2009/136/EG van het Europees Parlement en de Raad van 25 november 2009, PB L 337 van 2009, blz. 11.

Vragen

Opmerking: de vragen hebben uitsluitend betrekking op de bewaring van gegevens en niet op de toegang van de bevoegde nationale autoriteiten tot de bewaarde gegevens.

Om deze zaak bij de rechter aanhangig te maken, moeten griffierechten worden betaald (27,50 EUR). Dit vloeit voort uit nationaal procesrecht. Dit recht is, in de regel, van toepassing op administratieve zaken en werd niet ontwikkeld om de richtlijn ten uitvoer te leggen. In Richtlijn 2002/58/EG is echter niets vastgesteld over griffierechten of uitvoeringsbepalingen voor dergelijke gerechtelijke procedures.

In deze specifieke zaak voorziet het nationale procesrecht in een vrijstelling van griffierechten. De vrijstelling wordt toegekend op basis van financiële draagkracht aan uitsluitend personen van 30 jaar of ouder. De heer Brown (32 jaar) voldoet aan de voorwaarden voor deze vrijstelling, maar de heer Rice (28 jaar) niet. De heer Rice is het hiermee oneens en stelt dat de vrijstellingsvoorwaarden in strijd zijn met het beginsel van non-discriminatie (artikel 21 van het Handvest).

Vraag 1. Is artikel 21 van het Handvest van toepassing op de nationale wetgeving betreffende griffierechten?

a. Ja, het Handvest is een catalogus van grondrechten die, in beginsel, altijd van toepassing is, evenals het Europees Verdrag voor de rechten van de mens (EVRM).

b. Nee, de richtlijn bevat geen bepalingen over griffierechten. Deze bepalingen behoren tot de nationale procedurele autonomie.

c. Nee, de betreffende nationale wet is van algemene toepassing en is niet ontwikkeld om de richtlijn uit te voeren.

d. Ja, het betreft een nationale uitvoeringsbepaling die wordt gebruikt binnen het kader van de richtlijn.

Notities

Aangenomen dat het Handvest van toepassing is:

Vraag 2. Bespreek aan de hand van de relevante bepalingen van het Handvest of het EVRM en de rechtspraak van het EHRM in deze zaak relevant zijn.

Notities

Vraag 3. Hoe zou u de nationale regels betreffende het bewaren van de gegevens in het licht van het Handvest beoordelen?

Notities

Vraag 4. Als u vindt dat deze regels in strijd zijn met het Handvest, hoe zou de betreffende nationale wetgeving dan in overeenstemming met het Handvest kunnen worden gebracht.

Notities

Raadpleeg voor meer informatie de pagina's over het EU-Handvest op de FRA-website

Achtergrondinformatie voor opleiders

Inleidende opmerkingen

Deze casestudy is gebaseerd op de zaak van het HvJ-EU, C-203/15 en C-698/15, Tele2/Watson, ECLI:EU:C:2016:970, 21 december 2016, die is gebaseerd op HvJ-EU, C-293/12 en C-594/12, Digital Rights Ireland, EU:C:2014:238, 8 april 2014.

Uit hoofde van de richtlijn gegevensbewaring, Richtlijn 2006/24/EG, bestond op grond van het recht van de Unie voor aanbieders van telecommunicatiediensten de verplichting om verkeers- en locatiegegevens te bewaren voor het opsporen, voorkomen en vervolgen van strafbare feiten. Deze regeling was bedoeld om de bevoegde autoriteiten middelen te verschaffen voor het onderzoeken en bestrijden van criminaliteit en, in het bijzonder, het bestrijden van terrorisme. Deze richtlijn werd door het HvJ-EU in de zaak Digital Rights Ireland ongeldig verklaard. Het HvJ-EU oordeelde dat de algemene bewaringsverplichting uit hoofde van deze richtlijn niet aan de artikelen 7 en 8 van het Handvest voldeed. Als gevolg van het arrest van het HvJ-EU bestond er voor aanbieders van telecommunicatiediensten niet langer een bewaringsverplichting voor gegevens op grond van het recht van de Unie. Wel bleef de mogelijkheid voor lidstaten bestaan om een dergelijke verplichting op te nemen in nationale wetgeving, gebaseerd op artikel 15, lid 1, van Richtlijn 2002/58/EG. Veel lidstaten hebben van deze mogelijkheid gebruikgemaakt en hebben nationale regels betreffende de bewaring van en toegang tot dergelijke gegevens vastgesteld. Tele2/Watson draait om de vraag of dergelijke nationale wetgeving verenigbaar is met het Handvest. Deze zaak gaat over metagegevens. In de meeste landen werden metagegevens als minder gevoelig beschouwd dan de inhoud van een communicatie. In Tele2/Watson heeft het HvJ-EU evenwel duidelijk gemaakt dat deze informatie even gevoelig is als de inhoud zelf van de communicaties (Tele2/Watson, punt 99). Tele2/Watson betreft zowel de bewaring van dergelijke gegevens (eerste vraag in het arrest) als de toegang van de bevoegde nationale autoriteiten tot de bewaarde gegevens. In deze casestudy wordt alleen aandacht besteed aan de bewaring van en niet aan de toegang tot gegevens.

Vragen en antwoorden

Om deze zaak bij de rechter aanhangig te maken, moeten griffierechten worden betaald (27,50 EUR). Dit vloeit voort uit nationaal procesrecht. Dit recht is, in de regel, van toepassing op administratieve zaken en werd niet ontwikkeld om de richtlijn ten uitvoer te leggen. In Richtlijn 2002/58/EG is echter niets vastgesteld over griffierechten of uitvoeringsbepalingen voor dergelijke gerechtelijke procedures. In deze specifieke zaak voorziet het nationale procesrecht in een vrijstelling van griffierechten. De vrijstelling wordt toegekend op basis van financiële draagkracht aan uitsluitend personen van 30 jaar of ouder. De heer Brown (32 jaar) voldoet aan de voorwaarden voor deze vrijstelling, maar de heer Rice (28 jaar) niet. De heer Rice is het hiermee oneens en stelt dat de vrijstellingsvoorwaarden in strijd zijn met het beginsel van non-discriminatie (artikel 21 van het Handvest).

Vraag 1. Is artikel 21 van het Handvest van toepassing op de nationale wetgeving betreffende griffierechten?

a. Ja, het Handvest is een catalogus van grondrechten die, in beginsel, altijd van toepassing is, evenals het EVRM.

b. Nee, de richtlijn bevat geen bepalingen over griffierechten. Deze bepalingen behoren tot de nationale procedurele autonomie.

c. Nee, de betreffende nationale wet is van algemene toepassing en is niet ontwikkeld om de richtlijn uit te voeren.

d. **Ja, het betreft een nationale uitvoeringsbepaling die wordt gebruikt binnen het kader van de richtlijn.**

Inleidende opmerkingen

Bij de analyse van een casestudy met betrekking tot het Handvest is het belangrijk om aan de hand van artikel 51, lid 1, eerst te controleren of het Handvest van toepassing is. In de feedback op deze vraag kan de nadruk worden gelegd op de redenen om deze belangrijke eerste stap consequent toe te passen (zie hoofdstuk 3 van het handboek van het FRA). Daarnaast kan aan hoofdstuk 7 van dit handboek worden gerefereerd. Hierin staat een checklist om de toepasbaarheid van artikel 51, lid 1, van het Handvest te beoordelen.

Het is van groot belang om te onthouden dat de grondrechten van de Europese Unie uitsluitend van toepassing zijn in situaties die binnen het toepassingsgebied van het EU-recht vallen. Dit is een groot verschil met het Europees Verdrag voor de rechten van de mens, dat in beginsel in alle gevallen van toepassing is. Voor de toepassing van het Handvest moet op grond van artikel 51, lid 1, van het Handvest worden gecontroleerd of de betreffende zaak een louter nationale aangelegenheid is waarin het Handvest geen rol speelt, of dat deze binnen het toepassingsgebied van het EU-recht valt en het Handvest dus van toepassing is. Artikel 51, lid 1, komt er feitelijk op neer dat de toepassing van grondrechten van de Europese Unie samengaat met de toepassing van andere bepalingen van het recht van de Unie. Het is ook van belang om te onthouden dat de toepassing van het Handvest en de toepassing van andere bepalingen van het recht van de Unie altijd met elkaar zijn verbonden.

Deze vraag als zodanig is niet uit Tele2/Watson afkomstig.

Het juiste antwoord

Antwoord d is het juiste antwoord (zie situatie A.4 in hoofdstuk 7 van het FRA-handboek).

Toelichting

Op grond van artikel 51, lid 1, van het Handvest is het Handvest van toepassing op alle nationale maatregelen die het recht van de Unie ten uitvoer brengen. Overeenkomstig de rechtspraak van het HvJ-EU heeft "het recht van de Unie ten uitvoer brengen" een ruime betekenis die elke tenuitvoerlegging en toepassing van het Unierecht door de lidstaten omvat. Het betekent hetzelfde als "optreden binnen het toepassingsgebied van het recht van de Unie" en dekt alle situaties die door EU-recht worden geregeld.

Nationale maatregelen die worden gebruikt om de toepassing en doeltreffendheid van EU-recht te waarborgen (sancties, rechtsmiddelen en handhaving) kwalificeren als "tenuitvoerlegging van Unierecht" als bedoeld in artikel 51, lid 1. EU-grondrechten zijn van toepassing op deze nationale maatregelen indien ze in dit verband worden gebruikt. Deze regel geldt doorgaans ongeacht of de desbetreffende rechtshandeling van de Unie al dan niet specifieke bepalingen (verplichtingen) bevat met betrekking tot de doeltreffendheid van EU-recht.

Antwoord a is onjuist (zie de inleidende opmerkingen).

Antwoord b vermeldt correct dat dergelijke bepalingen behoren tot de nationale procedurele autonomie. Handelen binnen deze procedurele autonomie kwalificeert echter als tenuitvoerlegging van Unierecht (artikel 51, lid 1, van het Handvest).

Antwoord c is onjuist. Algemene bepalingen die niet zijn bedoeld om het recht van de Unie ten uitvoer te brengen, kunnen kwalificeren als tenuitvoerlegging ingevolge artikel 51 als de bepaling wordt gebruikt in het kader van het recht van de Unie.

Vraag 2. Bespreek aan de hand van de relevante bepalingen van het Handvest of het EVRM en de rechtspraak van het EHRM in deze zaak relevant zijn.

Het juiste antwoord

Ja. Het EVRM is, in beginsel, relevant voor de toepassing van de artikelen 8 en 11 van het Handvest.

Toelichting

Zolang de Europese Unie niet tot het EVRM is toegetreden, vormt het verdrag geen juridisch instrument dat formeel werd opgenomen in het recht van de Unie. Het Handvest bevat echter rechten die corresponderen met rechten die zijn gegarandeerd door het EVRM ("corresponderende rechten"). Op grond van artikel 52, lid 3, van het Handvest, zijn de betekenis en het toepassingsgebied van deze corresponderende rechten van het Handvest dezelfde als vermeld in het EVRM (inclusief de rechtspraak van het EHRM). Het EVRM bepaalt het minimumbeschermingsniveau. Het recht van de Unie kan een ruimere bescherming bieden (zie hoofdstuk 2 en hoofdstuk 8, stappen 9 en 10, van het FRA-handboek).

Artikel 52 van het Handvest – Reikwijdte en uitlegging van de gewaarborgde rechten en beginselen

"3. Voor zover dit Handvest rechten bevat die corresponderen met rechten welke zijn gegarandeerd door het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden, zijn de inhoud en reikwijdte ervan dezelfde als die welke er door genoemd verdrag aan worden toegekend. Deze bepaling verhindert niet dat het recht van de Unie een ruimere bescherming biedt."

Hoe weet ik of er corresponderende rechten in het geding zijn?

Het antwoord is te vinden in de toelichting op artikel 52, lid 3, van het Handvest en in de toelichting op de behandelde bepaling van het Handvest in "Toelichtingen bij het Handvest van de grondrechten" (beschikbaar op EUR-LEX onder "Verdragen/Overige verdragen en protocollen"; PB C 303 van 14.12.2007).

Toelichting op artikel 7 – De eerbiediging van het privé-leven en van het familie- en gezinsleven

"De in artikel 7 gewaarborgde rechten corresponderen met de rechten die in artikel 8 van het EVRM zijn gewaarborgd. Om rekening te houden met de technische ontwikkelingen is het woord 'correspondentie' vervangen door 'communicatie'."

Toelichting op artikel 11 – De vrijheid van meningsuiting en van informatie

"Artikel 11 correspondeert met artikel 10 van het EVRM […]".

Toelichting op artikel 52 – Reikwijdte en uitlegging van de gewaarborgde rechten en beginselen

"[…] Artikelen van het Handvest met dezelfde inhoud en reikwijdte als de daarmee corresponderende artikelen van het EVRM:

[…]

- Artikel 7 correspondeert met artikel 8 EVRM

[…]

- Artikel 11 correspondeert met artikel 10 EVRM."

Bijgevolg zijn de artikelen 8 en 10 van het EVRM (en de betreffende rechtspraak van het EHRM) in beginsel relevant, wat betreft de vaststelling van het minimumbeschermingsniveau, voor de toelichtingen op de artikelen 7 en 11 van het Handvest. Artikel 7 van het Handvest heeft geen corresponderend recht in het EVRM. Het HvJ-EU oordeelt dat artikel 8 van het Handvest betrekking heeft op een ander grondrecht dan het in artikel 7 van het Handvest geformuleerde grondrecht en geen equivalent heeft in het EVRM (zie Tele2/Watson, punt 129). Opgemerkt moet worden dat het EHRM in zijn uitlegging gegevensbescherming echter onder artikel 8 van het EVRM schaart (EHRM, S. en Marper tegen Verenigd Koninkrijk [Grote kamer], nrs. 30562/04 en 30566/04, 4 december 2008).

Vraag 3. Hoe zou u de nationale regels betreffende het bewaren van de gegevens in het licht van het Handvest beoordelen?

Inleidende opmerking

Hoofdstuk 8 van het handboek van het FRA biedt een gestructureerd kader om te onderzoeken of een nationale bepaling verenigbaar is met het Handvest. Om ervoor te zorgen dat alle stappen zijn doorlopen, wordt aanbevolen de checklist te gebruiken. In dit geval moet bij de beoordeling worden gekeken of sprake is van een beperking van rechten en een onderzoek worden gedaan op basis van artikel 52, lid 1, van het Handvest (de algemene bepaling over beperkingen van de rechten van het Handvest) en artikel 52, lid 3, van het Handvest, dat van toepassing is op rechten van het Handvest die corresponderen met rechten welke zijn gegarandeerd door het EVRM.

In artikel 52, lid 1, van het Handvest worden de volgende voorwaarden gesteld:

- Zijn de beperkingen bij wet voorzien?
- Is eerbiediging van de wezenlijke inhoud van het grondrecht in kwestie gewaarborgd?
- Dienen de beperkingen een legitiem doel?
- Is de beperking geschikt om het geïdentificeerde probleem aan te pakken?
- Gaat de beperking verder dan wat noodzakelijk is om het nagestreefde doel te verwezenlijken? Zijn er maatregelen beschikbaar die voor minder inmenging in de grondrechten zouden zorgen?
- Zijn de beperkingen in verhouding tot het nagestreefde doel?

Het juiste antwoord

Het HvJ-EU oordeelde als volgt:

"Artikel 15, lid 1, van Richtlijn 2002/58/EG, gelezen tegen de achtergrond van de artikelen 7, 8 en 11 en artikel 52, lid 1, van het Handvest, moet in die zin worden uitgelegd dat het zich verzet tegen een nationale regeling die, ter bestrijding van criminaliteit, voorziet in algemene en ongedifferentieerde bewaring van alle verkeersgegevens en locatiegegevens van alle abonnees en geregistreerde gebruikers betreffende alle elektronischecommunicatiemiddelen."

Toelichting

De beoordeling kan als volgt zijn gestructureerd:

a. Creëert de betreffende nationale wetgeving een beperking van de grondrechten?

Zie HvJ-EU, *Tele2,* punten 98–101 (zie ook advocaat-generaal, *Tele2,* punten 253, 254 en 257).
Volgens het HvJ-EU grijpt de wetgeving in de door de artikelen 7, 8 en 11 van het Handvest gewaarborgde grondrechten in.

Het HvJ-EU houdt in het bijzonder rekening met het feit dat bij de bewaring van *alle verkeersgegevens en locatiegegevens,* in hun geheel beschouwd, uit deze gegevens zeer precieze conclusies kunnen worden getrokken over het privéleven van de personen van wie de gegevens zijn bewaard (zoals hun dagelijkse gewoonten, hun permanente of tijdelijke verblijfplaats, hun dagelijkse of andere verplaatsingen, de activiteiten die zij uitoefenen, hun sociale relaties en de sociale kringen waarin zij verkeren). Aan de hand van deze gegevens kan het profiel van de betrokken personen worden bepaald, informatie die, wat het recht op bescherming van het privéleven betreft, even gevoelig is *als de inhoud zelf van de communicaties.* De omstandigheid dat de gegevens worden bewaard zonder dat de gebruikers van de elektronischecommunicatiediensten hierover worden ingelicht, kan bij de betrokken personen het gevoel opwekken dat hun privéleven constant in de gaten wordt gehouden.

De ingreep in de door de artikelen 7 en 8 van het Handvest gewaarborgde grondrechten is "groot" en moet als "bijzonder ernstig" worden beschouwd.

Wat betreft artikel 11 van het Handvest oordeelt het HvJ-EU dat de bewaring van de verkeersgegevens en van de locatiegegevens invloed kan hebben op het gebruik van de elektronischecommunicatiemiddelen en dus op de wijze waarop de gebruikers van deze communicatiemiddelen van hun in artikel 11 van het Handvest gewaarborgde vrijheid van meningsuiting gebruikmaken (zie *Tele2/Watson,* punt 92). Hoewel in de zaak naar artikel 11 van het Handvest wordt verwezen, wordt deze bepaling in het arrest niet nader geanalyseerd.

b. Zijn de beperkingen bij wet voorzien?

Ja

c. Is eerbiediging van de wezenlijke inhoud van het grondrecht in kwestie gewaarborgd?

Ja.

De betreffende nationale wetgeving staat niet toe om de inhoud van een communicatie te bewaren en maakt dus geen inbreuk op de wezenlijke inhoud van die rechten (zie HvJ-EU, *Tele2,* punt 101).

d. Dienen de beperkingen een legitiem doel?

Nee.

Het doel van de nationale wetgeving is het bestrijden van criminaliteit.

Normaal kan bij de toepassing van artikel 52, lid 1, van het Handvest, in beginsel, een hele reeks van doelstellingen als legitieme doelen worden gekwalificeerd. In dit geval zijn krachtens artikel 15, lid 1, van Richtlijn 2002/58/EG de mogelijke rechtvaardigingsgronden beperkt. Hierin worden "het voorkomen, onderzoeken, opsporen en vervolgen van strafbare feiten" als mogelijke rechtvaardigingsgronden aangegeven.

Het HvJ-EU oordeelt echter dat gelet op de ernst van de ingreep in de betrokken grondrechten door een nationale regeling die voorziet in de bewaring van verkeersgegevens en van locatiegegevens, alleen de bestrijding van ernstige criminaliteit een dergelijke maatregel kan rechtvaardigen (zie HvJ-EU, Tele2, punt 102).

e. Is de beperking geschikt om het geïdentificeerde probleem aan te pakken?

Ja – het HvJ-EU is hierop niet uitdrukkelijk ingegaan.

f. Zijn de beperkingen in verhouding?

Nee.

Volgens het HvJ-EU gaat een nationale regeling zoals die aan de orde is verder dan strikt noodzakelijk is en kan die niet als gerechtvaardigd worden beschouwd (zie HvJ-EU, *Tele2,* punt 107).

Het HvJ-EU past een strikte evenredigheidstest toe. In overweging 11 van Richtlijn 2002/58/EG staat dat zulke maatregelen "strikt" evenredig moeten zijn met het beoogde doel en uit de vaste rechtspraak van het Hof vloeit voort dat de bescherming van het grondrecht op eerbiediging van het privéleven op het niveau van de Unie vereist dat de uitzonderingen op de bescherming van de persoonsgegevens en de beperkingen daarvan binnen de grenzen van het strikt noodzakelijke blijven (zie HvJ-EU, *Tele2,* punten 95–96).

De belangrijkste overwegingen van het HvJ-EU wat betreft de evenredigheid, kunnen als volgt worden samengevat (zie HvJ-EU, *Tele2,* punten 103–106):

De nationale regeling voorziet in algemene en ongedifferentieerde bewaring van alle verkeersgegevens en alle locatiegegevens. Bovendien geldt deze regeling algemeen voor alle abonnees en geregistreerde gebruikers en alle elektronischecommunicatiemiddelen en alle verkeersgegevens en voorziet die in geen enkele differentiatie, beperking of uitzondering naargelang van het nagestreefde doel. Zij heeft algemeen betrekking op alle personen die gebruikmaken van elektronischecommunicatiediensten zonder dat deze personen zich, al was het maar indirect, in een situatie bevinden die aanleiding kan geven tot strafvervolging. Zij is dus zelfs van toepassing op personen voor wie er geen enkele aanwijzing bestaat dat hun gedrag – zelfs maar indirect of van ver – verband houdt met ernstige strafbare feiten. Bovendien bevat zij geen uitzonderingen, zodat zij zelfs van toepassing is op personen van wie de communicaties naar nationaal recht onder het beroepsgeheim vallen.

Conclusie: de beperkingen kunnen niet worden gerechtvaardigd krachtens artikel 52, lid 1, van het Handvest. Daarom hoeft niet te worden gecontroleerd of het betreffende recht van het Handvest correspondeert met een recht dat wordt gegarandeerd door het EVRM (artikel 52, lid 3) of dat het een equivalent heeft in andere internationale mensenrechtenovereenkomsten waarbij de Unie of alle lidstaten partij zijn (artikel 53).

Vraag 4. Als u vindt dat deze regels in strijd zijn met het Handvest, hoe zou de betreffende nationale wetgeving dan in overeenstemming met het Handvest kunnen worden gebracht.

Het juiste antwoord

Het grootste probleem in het kader van het evenredigheidsbeginsel is het algemene en ongedifferentieerde karakter van de verplichting om de verkeersgegevens en de locatiegegevens te bewaren. De bewaringsverplichting dient dus i) gericht te zijn en ii) zich te beperken tot het bestrijden van zware criminaliteit. Het HvJ-EU stelt dienaangaande minimumeisen.

Toelichting: eisen van het HvJ-EU.
(HvJ-EU, Tele2, punten 108–112).

De doelstelling zou de bestrijding van zware criminaliteit moeten zijn.

De nationale regeling moet duidelijke en nauwkeurige regels voor de draagwijdte en de toepassing van een dergelijke maatregel van bewaring van gegevens bevatten en een minimum aan eisen stellen, zodat de personen wier gegevens zijn bewaard, voldoende garanties hebben dat hun persoonsgegevens doeltreffend worden beschermd tegen het risico van misbruik. Zij moet in het bijzonder aangeven in welke omstandigheden en onder welke voorwaarden een maatregel van bewaring van gegevens preventief kan worden genomen, en aldus waarborgen dat een dergelijke maatregel tot het strikt noodzakelijke wordt beperkt.

De bewaring van gegevens moet tot het strikt noodzakelijke worden beperkt. De bewaring van gegevens moet voldoen aan objectieve criteria die een verband leggen tussen de te bewaren gegevens en het nagestreefde doel. In het bijzonder moeten dergelijke voorwaarden in de praktijk van dien aard blijken te zijn dat zij de omvang van de maatregel, en dus de kring van betrokken personen, daadwerkelijk afbakenen.

De nationale regeling moet worden gebaseerd op objectieve elementen waarmee kan worden gemikt op mensen wier gegevens, direct of indirect, een band met handelingen van zware criminaliteit aan het licht kunnen brengen. Er kan een geografisch criterium worden gehanteerd wanneer de bevoegde nationale autoriteiten op basis van objectieve elementen van mening zijn dat er in een of meer geografische gebieden een hoog risico bestaat dat dergelijke handelingen worden voorbereid of gepleegd.

Aanbevolen literatuur

Hoofdstuk 1 "Toepassingsgebied" en "Wat is de motivering van artikel 51 van het Handvest?" en de hoofdstukken 3, 4, 7 en 8 van het handboek van het FRA.

Cameron, I. (2017), "A. Court of Justice balancing data protection and law enforcement needs: Tele2 Sverige

and Watson", *Common Market Law Review,* jaargang 54, nr. 5, blz. 1467–1495.
Docksey, C. en Hijmans, H. (2019), "The Court of Justice as a key player in privacy and data protection", *European Data Protection Law Review,* jaargang 5, nr. 3, blz. 300–316.

Europees Toezichthouder voor gegevensbescherming (EDPS) (2017), *Assessing the necessity of measures that limit the fundamental right to the protection of personal data: A toolkit,* Brussel, EDPS, beschikbaar op https://edps.europa.eu/sites/edp/files/publication/17-06-01_necessity_toolkit_final_en.pdf.

Europees Toezichthouder voor gegevensbescherming (EDPS) (2019), *EDPS Guidelines on assessing the proportionality of measures that limit the fundamental rights to privacy and to the protection of personal data, Brussels, EDPS.*

BIJLAGE: EVALUATIEFORMULIEREN

1. Voorbeeld van een opleidingsevaluatieformulier voor klassikale workshops

(NB: Het volgende model voor een evaluatieformulier moet worden aangepast op basis van het programma en de behoeften van een gegeven workshop. Het wordt aanbevolen dit formulier uiterlijk 5 minuten voor het einde van de workshop aan de deelnemers uit te reiken en het na afloop in te nemen. Zo kan het hoogste responspercentage worden behaald.)

Titel, plaats en datum van de workshop: _____

Vermeld a.u.b. voor welk type organisatie u werkzaam bent: _____

Vermeld a.u.b. uw beroep: _____

Help ons door het invullen van deze vragenlijst de kwaliteit van onze workshops te verbeteren.
De evaluatie gebeurt anoniem.

Praktische en organisatorische aspecten	Uitstekend	Goed	Gemiddeld	Voldoende	Slecht	N.v.t.
a. Materiaal (publicaties, tools, presentaties enz.) voor deelnemers	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b. Praktische aspecten: ruimte, personeel, logistiek, programma	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c. Catering tijdens lunches en pauzes	☐	☐	☐	☐	☐	☐
d. Vriendelijkheid en professionaliteit van de organisator (boeking van vlucht en accommodatie waren van toepassing)	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ruimte voor opmerkingen (geef a.u.b. concrete voorbeelden van wat u wel of niet aansprak en waarom):						

Hoe interessant en/of relevant was de workshop voor uw werk?	Uitstekend	Goed	Gemiddeld	Voldoende	Slecht	N.v.t.
a. Algemene kwaliteit van de workshop	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b. Sessie 1: …	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c. Sessie 2: …	☐	☐	☐	☐	☐	☐
d. Sessie 3: …	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ruimte voor opmerkingen (geef a.u.b. concrete voorbeelden van wat u wel of niet aansprak en waarom):						

RESULTATEN: Vond u de workshop nuttig in de zin van:	Uitstekend	Goed	Gemiddeld	Voldoende	Slecht	N.v.t.
a. Gespreksmogelijkheden, uitwisseling van ideeën en geleerde lessen	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b. Nieuw verkregen inzichten voor uw eigen werk	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c. Betere samenwerking met andere deelnemers/ organisaties/ instellingen	☐	☐	☐	☐	☐	☐
d. Beter inzicht in materialen en tools van het FRA over het Handvest van de grondrechten van de EU	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ruimte voor opmerkingen (geef a.u.b. concrete voorbeelden van wat u wel of niet aansprak en waarom):						

Vermeld hier a.u.b. andere opmerkingen met betrekking tot zaken die u ons wilt meegeven:

Hartelijk dank dat u de tijd hebt genomen om uw ervaring te evalueren. Uw feedback is voor ons zeer waardevol!

2. Voorbeeld van een opleidingsevaluatieformulier voor online workshops

(NB: Het volgende model voor een evaluatieformulier moet worden aangepast op basis van het programma en de behoeften van een gegeven workshop. Het wordt aanbevolen de evaluatie in de vorm van een online enquête uit te voeren en deze uiterlijk een dag na de opleiding naar de deelnemers te sturen. Zo kan het hoogste responspercentage worden behaald.)

Titel, plaats en datum van de workshop: _____

Vermeld a.u.b. voor welk type organisatie u werkzaam bent: _____

Vermeld a.u.b. uw beroep: _____

Help ons door het invullen van deze vragenlijst de kwaliteit van onze workshops te verbeteren.
De evaluatie gebeurt anoniem.

Praktische en organisatorische aspecten	Uitstekend	Goed	Gemiddeld	Voldoende	Slecht	N.v.t.
a. Materiaal (lijst van publicaties over het Handvest, materiaal en tools, presentaties enz.) voor deelnemers	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b. Praktische aspecten: uitnodiging, programma en platform	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ruimte voor opmerkingen (geef a.u.b. concrete voorbeelden van wat u wel of niet aansprak en waarom):						

Hoe interessant en/of relevant was de webinar voor uw werk?	Uitstekend	Goed	Gemiddeld	Voldoende	Slecht	N.v.t.
a. Algemene kwaliteit van de webinar	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b. Sessie 1: …	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c. Sessie 2: …	☐	☐	☐	☐	☐	☐
d. Sessie 3: …	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ruimte voor opmerkingen (geef a.u.b. concrete voorbeelden van wat u wel of niet aansprak en waarom):						

RESULTATEN: Vond u de workshop nuttig in de zin van:	Uitstekend	Goed	Gemiddeld	Voldoende	Slecht	N.v.t.
a. Gespreksmogelijkheden, uitwisseling van ideeën en geleerde lessen tijdens de interactieve discussie	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b. Nieuw verkregen inzichten voor uw eigen werk	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c. Beter inzicht in materialen en tools van het FRA over het Handvest van de grondrechten van de EU	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ruimte voor opmerkingen (geef a.u.b. concrete voorbeelden van wat u wel of niet aansprak en waarom):						

Vermeld hier a.u.b. andere opmerkingen met betrekking tot zaken die u ons wilt meegeven:

Hartelijk dank dat u de tijd hebt genomen om uw ervaring te evalueren. Uw feedback is voor ons zeer waardevol!

FRA EUROPEAN UNION AGENCY FOR FUNDAMENTAL RIGHTS

WIJ BEVORDEREN EN BESCHERMEN UW GRONDRECHTEN IN DE HELE EU —

Het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie is de bill of rights van de EU. Voor de EU-instellingen en lidstaten is het Handvest altijd bindend wanneer zij binnen de werkingssfeer van het Unierecht handelen. De beoordeling of een concreet geval binnen de werkingssfeer van het Unierecht valt, is echter verre van eenvoudig. Daarom is het nodig beoefenaars van juridische beroepen opleidingen en opleidingsmateriaal aan te bieden over het toepassingsgebied van het Handvest, zoals omschreven in artikel 51 daarvan.

In het handboek wordt gebruikgemaakt van een reeks casestudy's, die in de toekomst verder zullen worden uitgebreid.

FRA – BUREAU VAN DE EUROPESE UNIE VOOR DE GRONDRECHTEN
fra.europa.eu
facebook.com/fundamentalrights
twitter.com/EURightsAgency
linkedin.com/company/eu-fundamental-rights-agency

© FRA, 2022

© Luxemburg: Bureau voor publicaties van de Europese Unie, 2022

ISBN 978-92-9461-593-0
TK-01-21-499-NL-C

Bureau voor publicaties van de Europese Unie